

KLASSETRØBBEL

Fagorganisering i uformell sektor i Nicaragua

Julia Loge

Masteroppgave i Samfunnsgeografi
Institutt for Sosiologi og Samfunnsgeografi
Universitetet i Oslo

November 2008

Forord

Det er mange mennesker som har bidratt til å gjøre masteroppgaveskrivning til en mindre utfordring enn det kunne vært. Jeg har fått stipender fra UniFor og Samfunnsgeografi til feltarbeid. Slike stipendordninger er avgjørende for at det er mulig å forske på temaer og land utenfor Norge, selv etter Kvalitetsreformen.

Her tilhører en takk også Chris Parker i LO, som formidlet den innledende kontakten. Takk til Sylvi Endresen, for god veiledning i starten av oppgaven og ikke minst aha-opplevelsen da vi fant temaet for den. Og takk til Elin Sæther, som overtok veiledningen det siste halvåret og plutselig fikk meg til å levere tre måneder før planen.

Og takk til Karianne, Sarah og Reidun, som ikke bare har korrekturlest, men også vært store deler av verdenen utenfor oppgaven. Og hjertelig takk til Ranveig, uten dine gode middager og tålmodighet hadde jeg vært mye mer frynsete i innspurten.

Takk til alle som har sagt ”hæ” når jeg har fortalt hva jeg skriver om. Alle dere som ikke forstår hvordan fagorganisering i uformell sektor er mulig, øker pågangsmotet til å beskrive hvordan det er det, og hvorfor det er viktig. For det er viktig, og det er mulig.

Muchísimas gracias a CTCP de Nicaragua por abrirme sus puertas siendo estudiante; por dejarme participar en tantas actividades; y como ser humano, por su ayuda cuando más lo necesité. Gracias a todos aquellos a quienes entrevisté. Si ustedes no hubieran abierto y compartido sus perspectivas conmigo, este trabajo hubiera sido imposible de realizar. En particular, quiero agradecer a personas como Doña Avellan y Doña Navarrete, quien me mostró la fuerza que vive en el sector más marginal de la economía mundial. Unidos, organizados, capacitados y con una compañía como la de ustedes somos invencibles.

Oslo, November 2008.

Julia Loge

Innhold

Forkortelser	vi
1 ARBEIDERE ER IKKE ALLTID LØNSMOTTAKERE	1
1.1 Fagorganisering i uformell sektor	2
1.1.1 Problemstilling	3
1.2 Fagorganisering i uformell sektor i Nicaragua	3
1.3 Klassesrøbbel	5
1.4 Struktur for oppgaven	7
2 Å GJØRE KLASSE I UFORMELL SEKTOR	8
2.1 Tre perspektiver på uformell sektor	8
2.1.1 Levebrød	9
2.1.2 Mikroentreprenører	12
2.1.3 Arbeidere	14
2.2 Fra undertrykkelse til bevissthet	16
2.2.1 Klasse som væren	16
2.2.2 Klasse som gjøren	18
2.2.3 Falsk bevissthet	20
2.2.4 Verdighet og selvrespekt	21
2.3 Fra bevissthet til handling	23
2.3.1 Et rom for motstand	24
2.4 Fra handling til klasse	25
2.4.1 Permformativ klasse?	26
2.4.2 Feilaktig gjentakelse som motstand	27
2.4.3 Kopi og original	28
2.5 Oppsummering	30
3 Å GJØRE FELTARBEID I UFORMELL SEKTOR	33
3.1 Feltarbeid som metode	34
3.1.1 Uformelle samtaler i uformell sektor	35
3.1.2 Andre kilder	39
3.2 Etikk: Å skrive 'emancipatory research'	40
3.2.1 Ulikhet og likhet	41
3.2.2 Forskningsetiske retningslinjer i praksis	42
3.3 Teori og data	44
3.4 Oppsummering	45

4	PERFORMATIV KLASSE	46
4.1	Nicaraguas uformelle økonomi	46
4.1.1	Forholdet mellom formell og uformell økonomi	48
4.2	Verdighet og selvrespekt	51
4.2.1	Et verdig arbeid	52
4.2.2	Et verdig liv	54
4.3	Reell passivitet eller tilsynelatende konformitet?	56
4.3.1	Infrapolitikk	58
4.3.2	Klær skaper folk	59
4.3.3	Når levebrødet er truet	62
4.4	Fagforening som motstandsrom og identitetsprosjekt	64
4.4.1	Organisasjonens strategier – bemyndiggjøring og bevisstgjøring	67
4.4.2	Å forme et manuskript	68
4.4.3	Et språk for motstand og handling	71
4.4.4	Parodi på et offentlig manuskript	72
4.4.5	Frykt for åpen konfrontasjon	74
4.5	Oppsummering	76
5	KLASSETRØBBEL	78
5.1	Gjør de klasse, eller gjør de noe helt annet?	78
5.2	Økonomisk krise og uformell sektor	80
5.3	Ny sosial fagbevegelse?	82
	REFERANSELISTE	85

Forkortelser

CTCP – Confederación de Trabajadores por Cuenta Propia – Samorganisasjonen for selvstendige arbeidere

FNT – Frente Nacional de Trabajadores – Nasjonal arbeiderfront

FSLN – Frente Sandinista de Liberación Nacional – Sandinistfronten for nasjonal frigjøring

ILO – International Labour Organisation - Den Internasjonale Arbeidsorganisasjonen

IMF – International Monetary Foundation – Det Internasjonale Pengefondet

INSS – Instituto Nacional de Seguro Social – Nasjonalt institutt for sosial sikkerhet

LO - Landsorganisasjonen

SEWA – Self Employed Women’s Association – Selv-sysselsatte kvinners organisasjon.

1

Arbeidere er ikke alltid lønsmottakere

”Arbeidere i alle land - foren eder” har stått som en hovedparole for fagorganisering siden *Manifestet* kom ut i 1848 (Marx & Engels 1848). Med arbeidere har man forstått de som kun har arbeidskraften sin å tilby på markedet og må selge den for en lønn. Men bildet er ikke så enkelt, og derfor handler denne oppaven om hva arbeiderklassen er dersom flertallet ikke er lønsmottakere, og hvilke muligheter de har for å gjøre motstand dersom de ikke kan forene seg slik Marx og Engels (1848) anbefalte. I mange land i sør er arbeid i uformell sektor den viktigste sysselsettingen. De tallmessige anslagene varierer, men ligger ofte fra 50-75% av sysselsettingen utenfor landbruket. Trolig arbeider også rundt 30% av de sysselsatte i OECD-landene i ulike ustandardiserte jobber (ILO 2002:7).

Det følger flere utfordringer med dette. I *A brave new world of work* skriver Beck (2000) om en ”brasilering” av Vesten, altså hvordan arbeidsmarkeds karakteristikk forbundet med land i sør, for eksempel Brasil, nå blir mer og mer omfattende også i vesten. Usikre, midlertidige, egeninitierte, og risikofylte jobber har kjennetegnet arbeidsmarkedet i sør, men med ’den andre moderniteten’ blir det også normen i Vesten. Det betyr blant annet reduserte privatinntekter og skatteinntekter. Beck (2000) spør hva dette, kombinert med nasjonalstatens innskrenkede maktrom, betyr for velferdsstaten.

I land i sør er utfordringen enda større fordi velferdsstaten stort sett ikke finnes, og fordi generell fattigdom er enda mer utbredt. En hovedkarakteristikk er mangelen på formaliserte rettigheter og et arbeidsliv preget av ekstrem fattigdom. Den uformelle økonomien er ikke bare et stort arbeidssted i sør, den er stadig voksende. 80% av de nye jobbene som oppstod i Latin-Amerika mellom 1990 og 1994 var uformelle (ILO/TUIS 1999:8). Årsakene til denne veksten er mange, men spesielt industriens ønske om økende fleksibilitet er viktig. Industrien satser stadig mer på kontraktørvirksomhet og outsourcing, som i mange tilfeller betyr hjemmearbeid. Ved økende fleksibilitet tar arbeiderne alle kostnadene, mens industrien får fortjenestene ved reduserte kostnader til lokaler og sosiale avgifter, og de slipper å ha faste ansatte i perioder med få oppgaver (Edgell 2006). Nedskjæringer i offentlig sektor i økonomier der arbeidsledighet ikke er et levelig alternativ, samt en manglende dynamikk i det formelle arbeidsmarkedets mulighet til å absorbere ’overskuddsarbeidskraft’, bidrar også til at flere må skape sine egne arbeidsplasser.

Arbeidsmarkeder formes ikke av seg selv og av utelukkende markedsdynamikk, de er sosialt konstruert (Peck 1996). Derfor kan den voksende uformelle økonomien også tilskrives en styrt og villet prosess. De politiske prosessene som ligger bak veksten i uformell økonomi tilskrives i stor grad nyliberal politisk-økonomisk dominans (Chu 2007) og transnasjonal kapital (Castells 2000). Et vanlig formål med uformalisering ser ut til å være å undergrave organisert kontroll over arbeidsprosessen, men det er ikke den eneste årsaken (Castells *et al.* 1989, Munck 2002:113). Rettighetsløse arbeidere et sted er en stor trussel mot rettighetene til arbeidere andre steder, fordi de rettighetsløse er villige til å godta dårligere vilkår. Med andre ord er det en stor utfordring at oppimot to tredjedeler av verdens arbeidstakere mangler grunnleggende rettigheter. Stilt ovenfor dette bildet står fagbevegelsen ovenfor en enorm utfordring om den skal jobbe for en utjevning av arbeidsstandarder på tvers av nasjonale grenser. De fattigste og mest utsatte arbeiderne er også de som er vanskeligst å organisere fordi de faller utenfor tradisjonelle forståelser av arbeid og klasse, og deres kamp kan være vanskeligst å kjempe, fordi de faller utenfor tradisjonell kollektiv lønnsforhandling.

1.1 Fagorganisering i uformell sektor

De siste årene har det, med utgangspunkt i suksessen til *Self Employed Women's Association* (SEWA) i India, blitt etablert en rekke fagforeninger for arbeidere i uformell sektor. Dette er en spennende utvikling fordi SEWA har betydd mye for bemyndiggjøring (*empowerment*) av svært marginaliserte kvinner og ført til økt levestandard for medlemmene. Uformell økonomi er viktig for en fagbevegelse med stadig synkende medlemstall, og fagbevegelsen er viktig for en uformell økonomi karakterisert av paradokset hardt arbeid og dyp fattigdom. Fagorganisering kan hjelpe medlemmene å hevde sin stemme og kreve sine rettigheter. Sysselsatte i uformell sektor og fagforeningene har mye å tjene på å samarbeide, men det er også en utfordring, spesielt for en så tradisjonstung organisasjonsform som fagforeninger er. Fagforeningers grunnleggende funksjon er å forhandle med arbeidsgivere om lønnsforhold, og deres viktigste pressmiddel er streik. Tilsvarende forutsettes det at uformelt arbeid er karakterisert av mangelen på arbeidsgivere og faste lønninger, og at de dermed ikke har muligheter til å forhandle med en motpart, og langt mindre sette makt bak kravene gjennom streik. Dette er et fatalistisk syn på uformell sektor, fordi det nærmest utelukker uformell sektor fra en mulighet til å forbedre sine vilkår med egne midler. Denne fatalismen er så hegemonisk at selv samfunnsvitere langt utenfor den nyliberale doktrinen kan tillate seg å

kategorisk avvise fagorganisering blant uformelle arbeidere (f.eks. Beck 2000, Brown 2006).

1.1.1 Problemstilling

På grunn av dette forholdet mellom tradisjoner og nye utfordringer oppstår det en rekke spørsmål. Det er spørsmål knyttet til fagbevegelsens funksjon, til arbeiderklassens karakteristikk og til motstand og makt. I denne oppgaven konsentreres de spørsmålene til følgende problemstilling:

Hvordan utfordrer fagorganisering i uformell sektor forestillinger om arbeiderklasse og forutsetningene for kollektiv motstand?

Denne problemstillingen diskuteres i tre gjennomgående tema. Er det mulig å gjøre klasse? Hvem gjør de sysselsatte i uformell sektor motstand mot? Hvilke forutsetninger og muligheter har de til å gjøre motstand?

1.2 Fagorganisering i uformell sektor i Nicaragua

Som i mange land i sør jobber en stor andel av arbeidstakerne i Nicaragua i den uformelle økonomien. I 2002 dannet landsorganisasjonen FNT (*Frente Nacional de los Trabajadores*) en fagforening som skulle organisere uformelle selgere som jobbet på gaten. Denne organisasjonen vokste raskt, og i oktober 2008 hadde organisasjonen 39 000 medlemmer organisert i 93 klubber¹. Nå organiserer den flere yrkesgrupper innen uformell sektor, og heter ”Samorganisasjonen for Selvstendige Arbeidere” - CTCP (*La Confederación de Trabajadores por Cuenta Propia*). CTCP er en av de raskest voksende organisasjonene i StreetNet², den internasjonale sammenslutningen av fagforeninger i uformell sektor. Det i seg selv gjør dem til et interessant felt å studere, fordi så mange melder seg inn. Slik motsider deres praksis dem som ikke tror at fagforeninger i uformell sektor er mulig. Siden CTCP er en såpass ung organisasjon er det tenkelig at mange av medlemmene har en klar formening av hvorfor de ble medlem, siden de ikke kan henviser til

¹ <http://www.ctcp-nic.net/index.php>. Oppsøkt 17.oktober 2008

² <http://www.streetnet.org.za/english/page6.htm> har en omfattende oversikt over ulike organisasjoner. Oppsøkt 30. Oktober 2008

”det har jeg alltid vært”. I tillegg er organisasjonens primus motorer framdeles aktive og kan redegjøre for hvorfor de har valgt å organisere seg som nettopp fagforening.

CTCP beskriver sitt hovedmål som ”å forbedre livskvaliteten og velferden for selvstendige arbeidere gjennom deres bemyndiggjøring (*empoderamiento*), deltakelse, styring og innflytelse fra lokalt nivå for å oppnå reduksjon av fattigdom og eksisterende sosial og kjønn ulikhet.”³ De jobber med myndighetene for å få anerkjennelse for rettighetene til selvstendige arbeidere, både muligheter til å drive handel og grunnleggende sosiale rettigheter som skole og helse. I tillegg tilbyr CTCP egne systemer for kreditt, opplæring og grunnleggende helsetjenester. De lokale klubbene er i hovedsak organisert rundt enten arbeidssteder, f.eks. lyskryss, busstopp og markeder, eller arbeidstyper, f.eks. skomakere, bussroper og bilvaskere. Disse er videre inndelt i dem føderasjoner, bevegelige og faste selgere, transportarbeidere og pengevekslere. CTCP organiserer i tillegg en føderasjon for ’ulike yrker’ som hovedsaklig er eiere av små forretninger (*pulperias*), men også håndverkere og andre hjemmearbeidere.

Utviklingen av CTCP er spennende i seg selv, fordi det er en ny og veldig stor organisasjon, men Nicaragua utgjør også en viktig kontekst. "Nicaragua er et attraktivt studietilfelle fordi landet gjennomgikk dramatiske markedsbaserte reformer [...]. I tillegg kan forskning fokusert på Sentral-Amerika og Nicaragua i særdeleshet delvis fylle et voksende geografisk tomrom i litteratur om uformell sektor." (Pisani & Pagan 2004b:336). Det er en ubalanse i forskning på uformell sektor der Sørøst-Asia og Afrika dominerer bildet. Det er vanskelig å si hvorfor den geografiske ubalansen har oppstått, mye kan skyldes styrken til SEWA i India og COSATU i Sør-Afrika, men noe skyldes nok også språklige barrierer i ikke-engelskspråklige land.

Den Internasjonale Arbeidsorganisasjonen (ILO) (2002) er kritisk til å bruke ’*the informal sector*’, og vil heller skrive ’*the informal economy*’. Begrunnelsen er at ved å snakke om ulike sektorer antyder man at de er helt separate. På norsk er det ikke en god løsning, fordi oversettelsen blir "den uformelle økonomien", et uttrykk i bestemt form entall, og dermed er det lite dekkende for det mangfoldet som finnes. En annen grunn er at økonomien er formalisert på mange måter, mens problemet slik det er formulert i denne oppgave er at arbeidet ikke er formelt og dermed rettighetsløst. I denne oppgaven brukes dermed uformell sektor som hovedbetegnelse, fordi det begrepet har stor utbredelse. Begrepene uformelt

³ <http://www.ctcp-nic.net/index.php>. Oppsøkt 17.oktober 2008

arbeid og uformell økonomi brukes også, fordi denne begrepsbredden tillater å skille ut ulike fokusområder i uformell sektor. Et annet ledd i den diskusjonen er at CTCP bruker uformell sektor i den grad de ikke kan omtale utelukkende arbeiderne og dermed 'selvstendige arbeidere'. For dem er ikke problemet ordene sektor eller økonomi, men ordet uformell. Denne diskusjonen blir tatt opp igjen i forbindelse med arbeidernes selvforståelse i kapittel fire.

Uformell sektor som begrep rommer mange yrkesgrupper. Enkelte land inkluderer også jordbruksarbeid i denne betegnelsen, men i denne oppgaven er fokuset på urbant uformelt arbeid. Her er arbeidere som jobber på gaten valgt ut som en videre avgrensning. Også innad i denne gruppen er forskjellene store, noen har faste boder, noen har boder de tar med seg hjem hver kveld, andre har ikke mer enn de varene de kan bære. Noen har høyere utdanning, andre har fullført grunnskolen, atter andre er funksjonelle analfabeter og kan ikke lese og forstå tekster. Noen forsørger bare seg selv med det de tjener, mange er alenemødre og forsørger både barn og foreldre. Noen jobber selvstendig, andre har en ansatt hjelper, noen får ulønnet hjelp fra egne barn. Noen eier varene sine selv, andre kriter dem fra store grossister. Med andre ord kan man med god grunn si at de er en stor og heterogen gruppe. Samtidig har de fleste arbeidere i den uformelle økonomien en ting til felles, de mangler lovlig anerkjennelse og beskyttelse⁴ og slik har de funnet sammen i en felles fagforening.

1.3 Klassestrøbbel

Oppgavetittelen er en omskrivning av tittelen til et sentralt verk i de siste årenes kjønnsforskning, boken *Gender Trouble* (Butler 1990). På mange måter kan man si at *Gender Trouble* er vel så interessant gjennom de spørsmålene som blir stilt i boken, som gjennom de teoriene som blir brukt for å besvare dem. Mye av den mest spennende debatten rundt identitet og kollektiv motstand i dag foregår innenfor forskning på kjønn. Spesielt underfeltet som ofte kalles skeiv teori omhandler i sin mest abstraherte form hvordan ulike grupper, som faller utenfor normen og den sentrale diskursen, kan bruke denne annerledesheten til å lage en subversiv strategi, heller enn å strebe etter å passe inn. Slik bli spennende men abstrakte teorier om performativitet og dekonstruksjon gjort til politikk (Butler 1990). Samtidig er det ikke uproblematisk å overføre en teori. Butler (1990) sitt fokus ligger på koblingene mellom kjønn og seksualitet (*sex-gender-desire*), men måten

⁴ http://www.wiego.org/occupational_groups/ - oppsøkt 16. mai 2007

boken belyser makt og motstand er nyttige også i andre kontekster, f.eks. for å forstå handlinger i uformell sektor. Derfor er noen deler viktige for argumentet hennes, men ikke like viktige for argumentet i denne oppgaven, f.eks. forholdet til natur og det naturlige. Tilsvarende er andre elementer viktige for denne oppgaven, men ikke for Butler. F.eks. mangler Butler (1990) det kollektive aspektet, fordi hennes fokus er hovedsaklig på individuelle og tildels ubevisste motstandsformer. Derfor er det viktig å bruke andre teorier også for å analysere kollektive motstandsstrategier. Scott (1985, 1990) er opptatt av det kollektive gjennom aktørenes delte erfaringer av undertrykkelse. Scott (1990) er ikke nødvendigvis et langt skritt å ta fra Butler (1990), begge anvender ett språk med iscenesettelser og roller. Skeiv teori bærer også med seg det sentrale fra marxistisk teori, en forståelse av at målet med teori ikke bare er å beskrive verden på ulike måter, men også å avdekke mulighetene for å forandre den⁵.

Det performative kan brukes til å framheve hvordan vi konstruerer klasse, og hvordan vi til en hver tid har gjort det på en måte som forutsetter et underutviklet sør i tillegg til en arbeiderklasse og et borgerskap konstruert ut i fra vestlige forutsetninger. Det har hersket en forestilling om at arbeidere er fabrikkarbeidere, og strategiene for organisering og samarbeid har basert seg på det bildet av ”gutta på gølv”. Siden tidlig på 70-tallet har det derimot vokst fram en økende mengde litteratur om uformell økonomi som tilsier at flertallet i sør lever som landarbeidere eller i uformell sektor. Dette er en underteoretisert sektor, ikke fordi den ikke har blitt skrevet om og beskrevet, men fordi den alltid har blitt holdt utenfor hovedteorien. Man har hatt arbeidere og kapitalister i nord. I sør har man også hatt dét, og et flertall som faller utenfor kategoriene. Den typen fagorganisering som foregår i uformell sektor i Nicaragua nå, kan gi grunnlaget for en ny sosial fagbevegelse. Det kan også argumenteres for en performativ oppfatning av klasse fra et strategisk perspektiv. Fagforeninger for uformell sektor er et stadig voksende fenomen. Nettopp denne organisasjonsformen kan gi dem ekstra medbestemmelse og dermed selvtillit, som er nødvendig for å kunne kreve og fylle en rolle som samfunnsaktører. Det er også strategisk lurt på grunn av den støtten de får fra tradisjonelle fagforeninger med et velutbygd organisasjonsapparat. Det er heller ikke tvil om at støtten fra f.eks. norske LO har vært avgjørende for CTCP.

⁵ Marx, K. 1845: *Theses On Feuerbach*. <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/theses/original.htm> oppsøkt 15.november 2008

1.4 Struktur for oppgaven

Andre kapittel begynner med å gjengi sentrale elementer fra ulike teorier om uformell sektor. Disse teoriene forklarer i liten grad hvordan det kan bli dannet relativt store fagforeninger for uformelle arbeidere. Derfor er det nødvendig å vurdere andre teorier for å forklare dette. Fra arbeidene til Scott (1985, 1990) hentes en alternativ forklaring til en tilsynelatende passivitet og manglende klassebevissthet. Begrepet 'skjult manuskript' brukes for å utforske motstandsformer som ikke er like åpenbare som tradisjonelle fagforeningsstrategier. Hoveddelen av kapittel to brukes til å redegjøre for de viktigste begrepene i performativ teori, slik som performativitet og iterasjon, og forholdet mellom kopi og original, samt hvordan disse begrepene kan danne grunnlaget for analyse av politiske handlinger.

Tredje kapittel er en vurdering av praktiske og etiske problemer i min metodebruk. Respekten for valgene arbeidere i uformell sektor gjør er viktig gjennom hele oppgaven, og det reflekteres spesielt i metoden hvor jeg har vært nødt til å vurdere forholdet mellom metodehåndbøkens anbefalinger og praktisk gjennomførbarhet. For å belyse forholdet mellom forsker og informant, henter jeg skjult motstand og betydningen av klær for å skape roller fra teorikapittelet.

Fjerde kapittel er min analyse av klasse og motstand slik jeg opplevde det under feltarbeidet med fagforeningen for uformelle arbeidere i Nicaragua. Her kobles teoridelen opp mot empiri gjennom å belyse hvilke problemer arbeidere i uformell sektor opplever på grunn av sin arbeidssituasjon, og hvordan de omformulerer den frustrasjonen til handling og motstand. Andre del handler om hvilke muligheter fagforeningen har til å gripe fatt i denne som oftest lavprofilerte motstanden og legge til rette for at den blir mer åpen og målrettet. Gjennom hele kapittelet er det et fokus på hvordan sysselsatte i uformell sektor konstrueres som underlegne, og hvordan de selv motarbeider den forestillingen.

Konklusjonen trekker sammen trådene for å svare på problemstillingen. Samtidig snur den problemstillingen og åpner for en debatt om hvordan forestillinger om fagorganisering utfordres hvis både forestillingene om arbeiderklasse og kollektiv motstand tilpasses uformell sektor.

2 Å gjøre klasse i uformell sektor

Every interpretation of the political meaning of the term 'people' must begin with the singular fact that in modern European languages, 'people' also always indicate the poor, the disinherited, the excluded. One term thus names both the constitutive political subject and the class that is, de facto if not de jure, excluded from politics (Agamben 1998: 176).

Å tilegne seg slike normer for å motsette seg deres historisk sedimenterte effekt utgjør det opprørske øyeblikket i historien, det øyeblikket som grunnlegger en fremtid gjennom ett brudd med fortiden. (Butler 1997a:159)

For å forstå hvordan fagorganisering i uformell sektor utfordrer forestillinger om arbeiderklasse og kollektiv motstand, må man først forstå hvilke alternativer som vanligvis forespeiles for sysselsatte i uformell sektor. Derfor begynner dette kapittelet med å diskutere tre ulike perspektiver på uformell sektor. Deretter går diskusjonen over i om det er mulig å *gjøre klasse*, eller om klasse må være definert ut i fra materielle forutsetninger for å opprettholde sin frigjørende mulighet. Et sentralt spørsmål er om det kreves en spesiell type politisk bevissthet for å handle i klassens interesser. Så diskuteres ulike perspektiver på hvordan motstand formes og hvordan fagorganisering former motstand. Kapittelet spør også om det er mulig å yte kulturell motstand mot klassebasert undertrykkelse og om det er rom for å kalle en gruppe 'arbeidere' hvis de omformer opplevelsen av undertrykkelse til arbeiderklassehandling. Kapittelet er bygget opp som en argumentasjonsrekke som går fra undertrykkelse, til bevissthet, og derfra til handling, før klasse eventuelt står som det siste leddet i identitetskonstruksjonen. Allerede den oppbygningen mer enn antyder en kritikk av en marxistisk forståelse av klasse som a priori gitt.

2.1 Tre perspektiver på uformell sektor

Hva er uformell sektor, hva karakteriserer de som jobber der og hva karakteriserer arbeidslivet deres? Har de noen grunn til å gjøre motstand, og har de muligheter til det? Det er mange måter å svare på disse spørsmålene på. Dette avsnittet viser tre hovedretninger innen litteraturen, en levebrødsorientert, en entreprenørorientert og en arbeiderorientert.

Disse tre forståelsene av uformell sektor er uløselig knyttet til hver sin overordnede samfunnsteori og utviklingsstrategi, levebrødsperspektivet bygger på moderniseringsteori, mikroentreprenørperspektivet bygger på nyliberalisme og arbeiderperspektivet bygger på marxisme. Fordi uformell sektor inngår i så ulike diskurser er uformell sektor som begrep åpent for veldig forskjellige betydningstilskrivninger. Derfor kan uformell sektor forstås som en flytende betegner, et element som de vil fylle med ulikt innhold. Selv om ikke alle retningene brukes like aktivt videre i oppgaven er de nødvendige som et bakgrunnsstoff, både for å vise begrepets bredde og for å forstå begrepsapparatet og forståelsesrammen som er dannet rundt fagforeningen i Nicaragua. Hvordan uformell sektor utfordrer formell sektors forestillinger om arbeidere og motstand er avhengig av hvordan en forstår forholdet mellom dem. Derfor diskuteres dette forholdet mellom formell og uformell sektor gjennom et tildels historisk tilbakeblikk på ulike teorier om uformell sektor.

2.1.1 Levebrød

I tråd med moderniseringsteorien i sosiologi og utviklingsteori i etterkrigstiden ble uformell sektor først forklart som et forbigående onde i overgangen fra et tradisjonelt til et moderne samfunn. I sør hadde det oppstått et overskudd av arbeidskraft, og de emigrerte til byene for å søke arbeid. Det medførte at befolkningen i byene vokste raskere enn industrien kunne oppta ny arbeidskraft (jf. Todaro 1969). Dermed var denne gruppen nødt til å finne seg andre levebrød, og det gjorde de ved å tilby varer og tjenester i små foretak basert på minimal kapital. Disse tidligste teoriene forutsatte at ved hjelp av gradvis modernisering og utvikling ville disse arbeiderne bli tatt opp i den nye industrien og den økonomiske ulikheten ville utjevnes (Kuznet 1955). Begrepet uformell sektor ble først tatt i bruk tidlig på 70-tallet. Med mer systematiske og kvalitative undersøkelser viste det seg blant annet at uformell sektor sannsynligvis ikke var et forbigående fenomen. Dermed ble det et policyproblem, en sak bistandsapparatet var nødt til å ta fatt i.

Fra bistandsapparatet har det blitt utviklet en analyse av uformell sektor som kalles levebrødstilnærming (*livelihoods approach*). Levebrødsstrategier vektlegger de fattiges egne overlevelsesmetoder, hvordan de utnytter tilgjengelig økonomisk og sosial kapital for å overleve eller forbedre sine liv. Relativt lite omfattende policyanbefalinger for å forbedre hverdagen til de urbane fattige i sør, sammen med en deskriptiv snarere enn årsaksforklarende tilnærming til uformell sektor, gjør at dette perspektivet kan kalles *apolitisk*. F.eks. identifiseres fire problemområder i en studie utført av Verdensbanken: 1)

infrastruktur, som “gatemøbler” og transport, 2) ressurser, som finansiering og opplæring, 3) økonomi, som få muligheter til store innkjøp og små profittmarginer og 4) annet, som utviklingsprosjekter, f.eks. formalisert søppelsamling (gjengitt i Pratt 2006:41). I tråd med en slik problemformulering har tiltak i dette perspektivet har ofte fokusert på individuelle løsninger og mulighetene sysselsatte i uformell sektor har som mikroentreprenører. F.eks. tilgang til tjenester slik som lån, opplæring i bedriftsstyring, markedsføring og teknologi, juridisk informasjon og rådgivning, og konfliktmegling (ILO/TUIS 1999). Alle problemene som tas opp er tekniske og kan i stor grad løses med målrettet økonomisk bistand og andre enkle midler (Brown 2006). Det gir de som arbeider i sektoren lite grunn til å yte systemkritisk motstand, fordi problemene i liten grad er politiske.

Verdensbanken og levebrødsteoretikerne ser ikke uformell sektor i forhold til deres rolle i økonomien som en helhet eller i forhold til andre maktstrukturer i samfunnet. Det betyr ikke at maktrelasjoner ikke tematiseres, men der hvor marginaliserte grupper tematiseres, gjøres det som en kort øvelse, uten at årsakene til deres situasjon problematiseres. Fokuset følger viktige strømninger i bistandsdiskursen, og ligger dermed på undertrykkelsen av kvinner og barn, eller hvordan marginaliserte grupper i samfunnet gjenfinnes i den uformelle økonomien (Pratt 2006:43). Levebrødsstrateger er ikke ureflekterte etterapere etter Verdensbankens teknisk-økonomiske fokus, og analyserer også hvordan ubalanse i sosiale relasjoner blir gjengitt romlig, f.eks. i bortvisninger (Brown 2006). Siden levebrødsperspektivet følger en bistandsdiskurs, hvor likestilling mellom menn og kvinner står på dagsorden, reduseres analysen av relasjonene i den sosiale konteksten til forholdet mellom menn og kvinner (Pratt 2006:42). Det gir en begrenset forståelsesramme, for å forstå f.eks. bortvisninger av sysselsatte i uformell sektor er det nødvendig å inkludere hele den sosiale konteksten. Forholdet til den formelle økonomien og til statsapparatet som legger de politiske føringene, er også viktige relasjoner for å forstå mulighetene til å forbedre situasjonen for uformell sektor.

Levebrødsstrategien omtaler arbeidet menneskene i uformell sektor utfører, men de omtales ikke som arbeidere. Det kan forstås som en unngåelse og et ledd i en apolitisk framstilling av denne gruppen. Derfor vurderes ikke mulighetene som ligger i organisering som arbeidere. Snarere tvert imot, felles identitet danner grunnlaget for organisering av gjensidige støttenettverk, men dette forstås kun i mindre undergrupper av den uformelle sektoren, som kaster og religiøse eller etniske minoriteter, ikke for en helhet (Pratt 2006:44). Med denne apolitiske forståelsen er konklusjonen som følger at ulikhetene innad i sektoren er viktigere enn det de har til felles, og derfor er det vanskelig å organisere uformell sektor

på tvers av interne skiller. Kombinert med lange arbeidsdager og konkurranse selgere imellom, er dette grunner til at de urbane fattige ikke lar seg organisere (Pratt 2006:44-45). Følgelig er politisk klientilisme og uformelle nettverk den sannsynlige organiseringsformen for å forbedre hverdagen, eller bare bevare inntektsmulighetene (Pratt 2006).

ILO (1999, 2001) og levebrødsperspektivet (Rakodi & Lloyd-Jones 2002, Brown 2006) representerer ulike perspektiver på mulighetene for kollektiv organisering. ILO er en viktig pådriver for at tradisjonelle fagforeninger skal inkludere uformell sektor i sitt arbeid. ILOs problemformulering ligner levebrødsperspektivets, men ILO konkluderer med at alle arbeidere skal ha rett til å organisere seg, og at fagforeninger har en plikt til å organisere dem (ILO/TUIS 1999). Det er likevel ikke her hovedlinjen innen strategiene ligger. Strategiene dreier seg om en oppgradering av uformell sektor gjennom å tilby opplæring, tilpasset teknologi, mikrokreditt og lettere tilgang til formalisering gjennom lavere krav og dokumentavgifter. Dette er ukontroversielle policy-anbefalinger som lett passer inn i ulike typer bistandsarbeid, men som framstiller arbeiderne selv som fragmenterte og uten muligheter til å gjøre selvdreven og strategisk motstand. Denne umyndiggjøringen av de fattiges muligheter til motstand legitimerer bistandsapparatets formynderrolle (Nustad 2003).

En annen konsekvens av at makt ikke har noen analytisk verdi i et levebrødsperspektiv er at forholdet til den formelle økonomien undervurderes. Opprinnelig ble en gjensidig avhengighet vektlagt, blant annet fordi uformell sektor selger varer og tjenester til kjøpere med formelle inntekter (Hart 1973). For å vise til at formelt og uformelt er en typologi som refererte til aktiviteter eller roller, ikke personer, ble begrepet 'uformelle inntektsmuligheter' brukt. Faktiske individer kunne arbeide på begge sider av det analytiske skillet, og med mer enn en funksjon (Hart 1973:68-69). Det ble også vist til at fenomenet ikke var noe nytt, eller utelukkende i sør, gjennom sammenligninger med slumbeboere i USA, Lewis' (1968) beskrivelse av fattigdomskulturen i slummen i Latin-Amerika, og fremfor alt, den høye graden av uformalitet i det økonomiske livet til de fattige i det nittende århundres London (Hart 1973:67-68). ILO (2002:10) betegner uformelt arbeid som en "permanent bestanddel av den kapitalistiske utviklingen, om enn underordnet og avhengig". Til gjengjeld har de mistet noe av Harts (1973) historiske perspektiv, og begynner sin historiske framstilling av uformelt arbeid på 50-tallet, som sammenfaller i tid med når ILO først begynte å bli bevisst på utfordringene denne typen arbeid utgjør. ILO (2002:12) skriver at det er vanskelig å trekke et kvantifiserbart skille fordi de to økonomiene ofte deler mange karakteristikk. Den uformelle økonomien må ikke forstås i skarp kontrast til den formelle,

men snarere som en glidende overgang. ILO (2002) vektlegger ikke en eventuell funksjonell integrasjon, kun et glidende kvantifiserbart skille i bedriftsstrukturene. Levebrødsstrategien vil også bryte ned det analytiske skillet mellom formell og uformell og heller omtale et kontinuum. En god del av gateøkonomien betaler for ulike formelle tjenester, som avfallshåndtering, eller betaler skatter og avgifter (Brown 2006). Slik er uformell sektor avhengig av tjenester fra formell sektor, men det undersøkes ikke om formell sektor eventuelt kan stå i et nytteforhold til uformell sektor.

Hart (1973) sin påvisning av uformell sektors temporære og romlige utbredelse er viktig å ha med seg senere i en diskusjon om forholdet mellom uformell sektor og globalisert kapitalisme. Hvorvidt globalisert kapitalisme, gjennom formell sektor, og uformell sektor avhengige av hverandre har mye å si for organiseringsmulighetene, fordi det skaper en forståelse av hvem som er potensielle samarbeidspartnere og motparter. Levebrødsperspektivet gir få muligheter for organisering. For det første forstås arbeiderne som for fragmenterte til å kunne forene seg. For det andre analyseres ikke den økonomiske og funksjonelle integrasjonen med formell sektor, og derfor blir det vanskelig for eventuell organisering i uformell sektor å stille krav ovenfor motparter i formell sektor.

2.1.2 Mikroentreprenører

Hart omtalte opprinnelig uformell sektor som ”petty capitalism” og ”small scale-entrepreneurs” (1973:67). De som ivrigst har videreført denne beskrivelsen er teoretikere og institusjoner med et nyklassisk og nyliberalt økonomisk perspektiv. De mest framstående her er den peruanske økonomen de Soto og ulike økonomer i Verdensbanken. Disse har et positivt syn på den uformelle sektoren og beskriver den som et kreativt rom hvor entreprenører kan starte små bedrifter og være en viktig kilde til vekst i nasjonal økonomi, hvis de bare gis de rette midlene og spillerommet.

Innenfor dette perspektivet oppstår uformell sektor på grunn av unødvendig strenge statlige reguleringer og kompliserte byråkratiske prosesser for å registrere formelle bedrifter. Disse tidkrevende prosessene gjør at verdifull arbeidstid går tapt, og kombinert med høye dokumentavgifter forsvinner fordelene ved rettsikkerhet. Derfor er det mer lukrativt å starte et parallelt system, der avtaler og eiendom respekteres og fastsettes via uformelle mekanismer (de Soto & Cheneval 2006). De Soto (2006:49) viser et bredt spekter av uformell sektors egne skriftlige dokumenter og avtaler som hans feltarbeidere har samlet i Tanzania. Disse dokumentene bemyndiggjør entreprenørene, og tolkningen er at folk alltid

er mer ansvarlige ovenfor den lokale konteksten enn til lovens prinsipper. Verdensbanken bygger videre på de Soto i en sentral tekst om uformell sektor (Maloney 2003). Hovedvekten ligger på at de fleste som jobber i uformell sektor gjør det frivillig fordi det er der de får høyest avkastning for kunnskapene sine, eller fordi de setter pris på uavhengigheten. Uformelt arbeid kan i den framstillingen være like bra eller bedre enn formelt arbeid. De selvsyssele satt e tjener bra, og selv deres ansatte, de uformelle arbeiderne kan tjene like bra som formelle arbeidere fordi de ofte er slektninger av mikroforetaks-eieren, og dermed kan ha kost og losji og andre goder som veier opp for en lavere direkte lønn (Maloney 2003:4).

I dette perspektivet tillegges ulikheter innad i sektoren liten betydning. I en studie fra Tanzania finner de Soto at 98% av næringslivet er ”extralegal entrepreneurs”, utifra en definisjon der de bruker uregulerte metoder for å oppnå lovlige mål. Disse deles inn i arbeidere, eiere, leverandører og kreditorer (de Soto 2000:49), men dette skillet videreføres ikke i resten av analysen, der ligger fokuset på de selvstendig næringsdrivende. Maloney (2003) påpeker også ulikhet, som at det er sosiale forskjeller mellom uformelle arbeidere og de selvsyssele satt e, men han går videre til å fastslå at uansett så har de det bedre enn i formell sektor. Dette understreker at det er forholdet mellom stat og økonomi som er det overordnede fokuset i denne teoretiske retningen, der målet er å begrunne en nedbygging av statlige reguleringer.

Det mest særegne ved denne retningen er strategiene som utformes. Grunnen til at uformelle bedrifter ikke formaliserer seg er unødvendig kompliserte og dyre offentlige reguleringer, som hindrer sektoren fra å kunne vokse og utnytte potensialet sitt. Derfor er løsningen å forenkle eller fjerne reguleringene. Det innebærer å minske byråkratiet, privatisere og forbedre frihandel. Løsningene som foreslås her er i tråd med de strukturelle tilpasningene Det Internasjonale Pengefondet (IMF) og Verdensbanken pålegger land med stor gjeld, og har dermed fått et stort gjennomslag i hele Latin-Amerika, og spesielt i Nicaragua (Pisani & Pagan 2004b:335-6). Ulike nyliberale teorier betrakter i all hovedsak fagbevegelsen som et arbeideraristokrati, som kun kjemper for å forbedre rettighetene til en allerede privilegert del av befolkningen (Krueger 2000). Denne kontante avvisningen er riktignok basert på fagforeninger i formell sektor, men det er lite i det nyliberale perspektivet som tilsier at fagorganisering i uformell sektor forstås som et mulig eller ønskelig alternativ.

Selv om denne retningen overser fagorganisering som en mulighet, får den likevel betydning for hvordan arbeiderne i uformell sektor former sin motstand. Gjennom de

internasjonale finansinstitusjonenes fattigdomsreducerende programmer har den nyliberale modellen utstrakt betydning for hvordan land i sør framstiller og håndterer urban fattigdom. Medias framstilling, og befatning med ulike nasjonale fattigdomsreducerende programmer påvirker selvforståelsen til de sysselsatte i uformell sektor, slik at de også forstår seg selv tildels innenfor rammene av et nyliberalt teoretisk rammeverk.

2.1.3 Arbeidere

På 70-tallet vokste det fram en utviklingsteori som teoretiserte klassestrukturer og produksjonsforhold i 'periferien' og forholdet til kapitalismen i 'sentrum'. Grunnlaget var marxistiske teorier skrevet med utgangspunkt i vestlige industrisamfunn som ble overført og tilpasset til økonomier i Latin-Amerika og Afrika. Dermed ble uformell sektor forstått innenfor rammene av en moderne og kapitalistisk klassestruktur. I denne forståelsen synes levebrødsperspektivets ønske om å oppgradere uformell sektor misoppfattet fordi kapitalismen ville ikke være kapitalisme hvis den var villig og i stand til å oppgradere uformell sektor til en mer stabil, bærekraftig og kunnskapsintensiv produksjon (Munck 2002:115). Mens fattigdom handler om fordeling av ressurser, er uformelt arbeid en spesiell form for produksjonsforhold, altså en spesiell måte å organisere forholdet mellom arbeidsgivere og arbeidstakere. Det vil si at uformell sektor er en forkledd form av lønnsarbeid som fratrar arbeidstakere selv betydningen av proletariatets arbeidsforhold (Castells *et al.* 1989). Slik mister de muligheten til å organisere seg og gjøre motstand, fordi arbeidsrelasjonene ikke formaliseres.

Harts (1973) beskrivelse av uformell sektor var nyskapende, men det var ikke første gang noen omtalt en stor arbeiderbefolkning som verken er engasjert i jordbruket eller i industrien. I følge Marx (1867) oppstår det en industriell reservearmé fordi arbeidskraft gradvis vil byttes ut med maskiner etter hvert som kapitalen vokser. "Arbeiderbefolkningen [...] produserer også i økende grad midlene til å gjøre seg selv overflødig" (1867:86). Denne reservearmeen står alltid "beredt for kapitalens behov" (1867:87), de er klare til å ta arbeid i industrien om den trenger det i en oppgangsfase. Fordi de konkurrerer om arbeidsplassene i industrien er reservearmeen en konstant trussel mot organisert arbeid, og tvinger industriarbeiderne til å ta på seg mer arbeid uten mer lønn. Egentlig uttrykker Marx det samme her som nåtidens arbeidsteoretikere (Beck 2000, Munck 2002), uformell sektor utgjør et "andre", en del som er utenfor kapitalen og som til enhver tid er klar til å bli trukket inn, og kapitalen presser ut arbeidere gjennom økt bruk av maskiner og fleksibilisering.

Marx formulerer det mer lovmessig, ”Denne loven forutsetter en akkumulasjon av nød som svarer til akkumulasjonen av kapital” (1867:104).

En av marxismens sentrale forutsetninger er at kapitalismen har en tendens til å overakkumulere, det vil si at kravet om stadig økende avkastning fører til en tilstand der overskudd av kapital ligger uanvendt uten å ha noen lønnsomme avsetningskanaler i sikte. Marx beskrev hvordan kapitalen trengte prosesser som 1800-tallets Englands privatisering av allmenningene for å frigjøre arbeidere til industrien, samtidig som dette frigjorde land til å investere kapitalen på (i Harvey 2005). Harvey (2005) påpeker at dette er en kontinuerlig prosess, der kapitalen til enhver tid trenger nye investeringsområder eller billigere innsatsfaktorer for å forsette akkumulasjonen. Derfor mener han at det trengs et nytt begrep for å framheve at dette ikke bare skjedde i Marx’ tid, men også finner sted gjennom de stadige privatiseringene av offentlig og kollektiv eiendom og fortrengningen av arbeidere fra industri og jordbruk. *’Akkumulasjon gjennom frarøvelse’* er Harveys (2005) omformulering av Marx’ begrep om primitiv akkumulasjon. Akkumulasjon gjennom frarøvelse frigjør en mengde aktiva, inkludert arbeidskraft, til svært lave kostnader. Denne strukturelle effekten blir stadig tydeligere ved at arbeidere blir presset ut av det formelle arbeidsmarkedet for å redusere kostnader og svekke fagforeningskrav i en ”splitt og hersk-metode” (Beck 2000, Munck 2002, Castree 2004).

Forholdet mellom formell sektor og uformell sektor i tråd med Marx’ og Harveys argument ovenfor betyr at den uformelle sektoren er grunnleggende del av kapitalismens kriseberedskap, og dermed dens overlevelse. Denne dualismen er en nødvendig del av kapitalismen, fordi bare ved at noen står utenfor det kapitalistiske arbeider-kapitalist-forholdet kan profittens fallende rate avverges (Luxemburg 1913). Disse sterke båndene mellom uformell sektor og formell sektor og til den globale økonomien som helhet, har blitt enda viktigere i moderne marxistiske teorier. Ved å fokusere på kontraktører som det laveste leddet i globale produksjonskjeder, og uformelle arbeidere som tjenestetilbydere og produsenter av billige varer vises det hvordan de er en integrert del av global produksjon og markedsføring (Portes 1985, Gallin 2001, Munck 2002). Dette er et viktig element fra den marxistiske forståelsen, fordi uformell sektor teoretiseres som en del av kapitalismen, men samtidig ikke en fullverdig del. Fordi de ikke er en fullverdig del, og på grunn av manglende formelle arbeidsforhold har ikke uformelle arbeiderne arbeiderklassens muligheter til motstand. Nymarxister utgjør ikke en enhetlig skole. En annen måte å forstå arbeidsrelasjonene i periferien er ved å si at massene der ikke nødvendigvis er proletarer i ordets tradisjonelle forstand, men de er i hvert fall proletarisert, fordi de er utnyttet innenfor

en global kapitalistisk ramme. Da er de også i stand til å være aktører i en proletær politikk (Amin 1976). Problemet ligger dermed kanskje ikke i definisjonen av en arbeider, for der er de klare nok i at arbeidere ikke er en homogen masse og at de i realiteten møter andre skillelinjer enn den abstrakte arbeider/kapitalkonflikten om tilgang til produksjonsmidlene. Strategien som utformes derimot, involverer som oftest en forenkling, slik at den dreier seg om lønnskamp på fabrikknivå. Marxistene er tildels like umyndiggjørende for uformell sektors muligheter til å yte motstand mot globalisert kapitalisme som levebrødsanalytikerne og nyliberalistene, selv om beskrivelsen av sektoren er mer systemkritisk.

2.2 Fra undertrykkelse til bevissthet

Denne andre delen av teorikapittelet fortsetter diskusjonen om marxistiske forståelser av arbeiderklasse og kollektiv motstand. Marxisme er en viktig klasseteori fordi det er den eneste klasseanalysen som har sosial endring som et mål og søker å svare på spørsmålet ”Hvilken type endringer er nødvendige for å avskaffe økonomisk undertrykkelse og utbytting innenfor et kapitalistisk samfunn?” (Wright 2005:182). Derfor er marxisme viktigere for fagbevegelsen enn arbeider- og klasseteorier som hovedsaklig diskuterer kvantitative skiller mellom ulike klasser, stender og sosiale lag. Resten av kapittelet argumenterer for at for å oppnå en rettmessig forståelse av fagorganisering i uformell sektor er det nødvendig å utvide den klassiske marxistiske forståelsen av klassebevissthet. I tillegg til å være basert på produksjonsmidlene, kan klassebevissthet forstås som et resultat av opplevelsen av sosiale hierarkier (Scott 1985, 1990). For å vise hvordan denne type bevissthet kan omsettes i handling er det nyttig å bruke begrepet skjulte manuskripter som en kontrast til påstander om falsk bevissthet (Scott 1990). Kapittelet vil også muliggjøre at klasse er noe man gjør, slik at en gruppe kan kalles arbeidere hvis de omformer opplevelsen av undertrykkelse og tap av verdighet til ”arbeiderklassehandling”.

2.2.1 Klasse som væren

Det er ikke mulig å gi noen entydig, langt mindre en nøytral definisjon av begrepet ’klasse’. Fordelen med en klasseanalyse er at den gir et rammeverk for å analysere årsakene til ulikhet og fattigdom og ikke bare fenomenene slik de framstår på overflaten (Portes & Hoffman 2003). Klassebegrepet kan også avdekke maktforhold og konflikter mellom ulike grupper, og kan dermed gi en forståelse av stabilitet og motstand i ulike samfunn. Sosiale

klasser kan forstås som avgrensede og varige befolkningskategorier karakterisert av ulik tilgang til makt og ressurser og tilhørende ulike muligheter i livet (Portes & Hoffman 2003:42). Klassisk sosialøkonomi deler inn i klasser etter produksjonsfaktorene, kapital, jord og arbeid, og får dermed kapitalister, jordeiere og arbeidere. Marxistisk klasseforståelse baserer seg i tillegg på inntektsformen, i hovedsak profitt eller lønn. Kapitalister er eierne av alle midlene for sysselsetning av arbeid, og arbeidere er de som kun eier sin egen arbeidskraft og som er frie til å selge den for en lønn (Engels 1881). Marxistisk klasseteori kan grovt sammenfattes ved å si at arbeiderne står i en særstilling i forhold til produksjonsprosessen. Kapitalistenes profitt stammer fra utnyttning av arbeidskraft, derfor er det en nødvendig relasjon mellom kapitalister og arbeidere. Det betyr at arbeidere kan organisere seg og endre maktbalansen mellom dem og kapitalistene. Slik kan de tvinge fram endringer i forholdet mellom seg og kapitalisten ved å streike, og på den måten avbryte merverdiproduksjonen. Arbeiderklassen har dermed ikke bare et ønske om å avskaffe den urettferdige fordelingen, de har også en metode. Siden det er de som produserer merverdien kan de også la være å produsere, og om de gjorde det så ville hele systemet gå i stå. Derfor mener marxister at det trengs en kollektiv klassekamp, best organisert gjennom fagbevegelser. Tradisjonelt sett er fagbevegelser organisasjoner dannet for å beskytte og fremme medlemmenes interesser gjennom å forhandle med arbeidsgivere om lønn og arbeidsforhold. Det er åpenbart hvordan uformell sektor faller utenfor, de tar i utgangspunktet ikke del i arbeider-kapitalist forholdet, og kan heller ikke streike uten å ramme seg selv sterkere enn noen andre.

Et sentralt problem i marxismen har vært hva som tilskynder overgangen fra 'klasse i seg', slik det er beskrevet ovenfor, til 'klasse for seg', altså fra å være en passiv undertrykt klasse til å bli en radikaliseret og aktiv arbeiderklasse. En passasje i *Eighteenth Brumaire* (Marx udatert) forklarer hva som utgjør forskjellen på klasse som kategori og klasse som bevisst kollektiv. Selv om de franske bøndene som teksten omhandler deler livsforutsetninger, har de ikke noen kollektiv organisering, og derfor kan de ikke formulere sine felles interesser. "De kan ikke representere seg selv, de må bli representert" (Marx udatert:78-79). De mangler klassebevissthet, forstått som en forståelse av at de er utnyttet og at de har mulighetene til å endre utbyttingsforholdet. Slik bevissthet oppstår ikke spontant, men må læres. Det vanligste er gjennom klassebetonte konflikter, som streik, men enkelte leninister har også stor tillit til opplæring under ledelse av en intellektuell elite. Klassebevisstheten forutsetter også oftest industrialisering fordi dermed oppstår det en økt polarisering mellom klassene og en økt "fortetning" av arbeidere, gjerne flere hundre på

hver fabrikk. I likhet med bøndene i *Eighteenth Brumaire* antas det i marxistisk teori at arbeidere i uformell sektor ikke har mulighet til å utvikle en klassebevissthet og dermed ikke har mulighet til å representere seg selv, men at de må, som i ILOs strategier, bli representert av andre i tradisjonelle fagforeninger.

2.2.2 Klasse som gjøren

Poststrukturalister beskylder ofte marxister for å essensialisere klasse, for å være blinde ovenfor ulikheter og nyanser. Enkelte marxister repliserer med at essensialisme er et bevisst grep som har vært strategisk viktig for å bygge marxistisk klasseforståelse som en politisk handlekraftig ideologi. En av arbeiderbevegelsens store seire har vært å konstruere et begrep om en homogen arbeidermasse, uavhengig av de iøynefallende forskjellene som finnes (Lambert & Webster 2001). Ved å bygge arbeiderklassen som en politisk klasse, heller enn vagere begreper om ”de fattige” har en oppnådd en ideologisk sammenbinding og organisatorisk enhet. Lambert & Webster (2001) framhever denne styrken ved arbeiderbevegelsen i tiden rundt den Første Internasjonale men sier at nå er denne bakgrunnen for en ideologisk definert systemkritikk gått tapt.

Butler (1990), som poststrukturell teoretiker, avviser essensialisme, også som en politisk strategi. Idet man framhever noen aspekter som forenende, sentrale og evige, vil man alltid utelukke andre. Resultatet er at det man vinner på å gi noen en gruppefølelse taper man på at andre blir ekskludert (Butler 1990). Et eksempel er at de essensialiseringer av arbeidere som marxismen har stått for, gjennom å fokusere på en abstrahert ideell fabrikkarbeider, i stor grad ekskluderer sysselsatte i uformell sektor fra arbeiderfellesskapet. Ut i fra en ikke-essensialistisk identitetsforståelse kan marxisme også kritiseres for å ha en svært forutinntatt holdning om hvilke resonnementer som ligger bak en handling.

Fundamentargumentasjonen i identitetspolitikk har en tendens til å anta at først må en identitet være på plass for at politiske interesser skal kunne utarbeides og deretter kan politiske tiltak tas. Mitt argument er at det ikke trenger å være en "gjører bak gjerningen," men at "gjøreren" på ulike måter er konstruert i og gjennom handling (Butler 1990:194-195).

Denne kritikken danner grunnlaget for en politikk basert på posisjoner som formes gjennom handlingene, i motsetning til en politikk basert på konstante posisjoner formet av f.eks. produksjonsrelasjonene. Handlingene selv skaper det ’jeget’, den enheten som handler. Det

er ikke en forutbestemt identitet som ligger bak den rollen som forestilles, identiteten og rollen oppstår gjennom forestillingen.

Det finnes flere argumenter for å forklare gruppedannelse med andre faktorer enn identitet, og flere begreper som kan være vel så beskrivende (Brubaker & Cooper 2000). 'Identifisering' innebærer en prosess og en aktør, i motsetning til stabiliteten som ligger i begrepet identitet. Aktøren som setter i gang prosessene kan være et politisk organ, f.eks. fagforeninger. Sterke fagforeninger i Sverige kan være en årsak til en langt bredere spredning av arbeiderklasseidentitet i Sverige enn i USA, der fagforeningene har en mye svakere posisjon, selv om forskjellene i levekår og muligheter kan være større i USA (Wright 1985). Identitetsdannelse kan være en interaktiv og diskursivt formet prosess, men det er ikke nødvendigvis identitet som er resultatet. Et nærliggende begrep er 'selvforståelse', altså en forståelse av hvem man er, og hvilken sosiale posisjon man har. Og, gitt de to første, hvordan man er forbredt på å handle. Det er en praktisk forståelse av seg selv og sin sosiale verden, som minner om Bourdieus *sans pratique*. For Bourdieu skal grensene mellom klassene settes i forhold til sosial praksis, og ikke basert på teoretiske a priori antakelser (Weininger 2005). Bourdieu mener at klasse kan forstås logisk som et sett med aktører som innehar lignende posisjoner. Siden de er plassert i lignende forhold og utsatt for lignende begrensinger har de stor sannsynlighet for å inneha lignende tilbøyeligheter og interesser. Dermed utfører de lignende praksiser og inntar lignende holdninger (Bourdieu 1985). Men dette er en teoretisk forståelse, for å forklare og forutsi handlinger. I praksis er ikke klasse mer enn et begrep om et sett aktører som kanskje vil ha færre hindringer for å bli mobilisert enn et annet sett (Weininger 2005). I tillegg kan klasse forstås som en fellesskapsfølelse. Da vektlegges både opplevde forskjeller mellom sin egen avgrensede gruppe og andre grupper, og opplevde likheter innad i sin egen gruppe (Brubaker & Cooper 2000). Alle disse begrepene er viktige for å utvide forståelsen av arbeiderklasse, de vektlegger sosial handling framfor forutsetninger skapt i økonomien. Bourdieu vektlegger at mobiliseringspotensialet er en del av en klasseforståelse, identifisering vektlegger en konstant endringsprosess, og fellesskapsfølelse vektlegger avgrensningene mot andre grupper. Felles for disse begrepene er at de utfordrer identitet og klasse som på forhånd gitte, og klart definerbare kategorier. Kritikk av slike kategorier er også viktig for Butler (1990).

Categories of true sex, discrete gender, and specific sexuality have constituted the stable point of reference for a great deal of feminist theory and politics. These constructs of identity serve as the points of epistemic departure from which theory

emerges and politics itself is shaped. In the case of feminism, politics is ostensibly shaped to express the interests, the perspectives, of 'women'. But is there a political shape to 'women', as it were, that precedes and prefigures the political elaboration of their interests and epistemic point of view? (Butler 1990:175).

Ved å oversette denne påstanden til klasseteori viser den noe av beveggrunnen for å anvende Butlers tankegods på andre ikke-normative felt. "Kategorier basert på arbeid og klasse har utgjort det stabile referansepunktet for mye marxistisk teori og politikk. Disse identitetskonstruksjonene utgjør det erkjennelsesteoretiske utgangspunktet hvorfra teori oppstår og politikk blir formet. I marxismen skal politikk uttrykke interessene og perspektivene til 'arbeidere'. Men finnes det en politisk enhet i 'arbeidere' som går forut for og former den politiske utarbeidelsen av deres interesser og erkjennelse av standpunkt?" En refleksjon av den identitetskonstruksjon som går igjen i marxistiske analyser, er 'falsk bevissthet'.

2.2.3 Falsk bevissthet

Det kan virke som om den klasseidentiteten marxistene vil konstruere utgjør en endelig identitet, så snart arbeiderne har kommet dit at de har de innsett sin posisjon i samfunnet har de oppnådd en riktig bevissthet. Det er blant annet tydelig gjennom at begrepet 'falsk bevissthet' betegner en feilaktig overbevisning som må rettes på. Falsk bevissthet har blitt et sentralt begrep for å forklare hvorfor arbeiderklassen ikke gjør opprør. Det finnes mange forklaringer for hvordan den falske bevisstheten oppstår. I en omfattende forklaring er den ideologiske dominansen så sterk at de undertrykte vil rettferdiggjøre og forsvare undertrykkelsen. Dette er den mest omfattende formen for ideologisk hegemoni, der det er utenkelig å mislike eller sette spørsmål ved undertrykkelsen. I en minimal forklaring for ideologisk hegemoni lærer de undertrykte seg å akseptere situasjonen, som om det var en slags naturlov. Det lar dem leve med situasjonen uten å konstant frykte og bekymre seg for den større virkeligheten. Det er likevel rom for å mislike undertrykkelsen. Den minimale forklaringen hevder ikke at de elsker sin forutbestemte tilstand, bare at den er kommet for å bli enten de liker det eller ikke (Scott 1990:75). Scott (1990) mener denne typen forklaring er gjennomgripende i dagens samfunnsvitenskap, og finner den både hos Bourdieu og Giddens. Scott (1990) kritiserer dem imidlertid for å dra en for rask slutning fra dominerende ideologi til falsk bevissthet, der det som er et uunngåelig fakta også blir rettferdiggjort eller elsket. Det kan også finnes andre samfunnssyn som ikke kommer til like tydelig uttrykk, men som likevel finnes som skjulte manuskripter. Bevisstheten om ens egen

undertrykte posisjon er alltid tilstede, fordi den skapes i daglig samkvem med de maktavende. Det er disse erfarte verdighetstapene som danner broen mellom den undertryktes tilstand og vedkommendes bevissthet (Scott 1990:113). Med ”den undertryktes posisjon” siktes det til økonomiske årsaker til fattigdom, men det er de sosiale og kulturelle utslagene av denne tilstanden de undertrykte opplever og som er grunnen til at de blir frustrert. Da er det ikke nødvendig å være i partiets eller syndikatets fortrøpp for å innse at det finnes en strukturell urettferdighet. Dette er en av de mest markante skillene mellom Scott (1990) og en hovedstrøm av marxister, Scott har en sterk tro på de undertryktes egen evne til å begripe forutsetningene sine. Scott (1990) ønsker i større grad å søke en meningsfylt forståelse for aktørenes egen selvforståelse, enn de delene av marxistisk tenkning hvor en elite kan kjenne folkets vilje intuitivt (Boudon 2001).

I dette perspektivet er ikke eierskapet til produksjonsmidler det eneste utslagsgivende for klasseposisjonen (Scott 1990). Dominans er basert på materiell frarøvelse som i marxistisk utbyttingsteori, men ideologisk berettigelse og offentlige ritualer knyttet til dominans og underkastelse er like viktige (Scott 1990).

Just as traditional Marxist analysis might be said to privilege the appropriation of surplus value as the social site of exploitation and resistance, our analysis here privileges the social experience of indignities, control, submission, humiliation, forced deference, and punishment. [...] These indignities are the seedbed of the anger, indignation, frustration and swallowed bile that nurture the hidden transcript. [...] Resistance, then, originates not simply from the material appropriation but from the pattern of personal humiliations that characterize that exploitation (Scott 1990:111).

Materiell undertrykkelse er altså ikke den eneste faktoren som former motstand. Tapet av verdighet og manglende mulighet til å gi uttrykk for sinne er like viktig. Scott (1990) mener at de mest omfattende forklaringene knyttet til falsk bevissthet, som han finner blant annet hos Gramscis etterfølgere, gjør det umulig å forklare hvordan motstand i det hele tatt oppstår. Til og med i samfunn der det ikke er grunn til å tro at de undertrykte har hatt kjennskap til andre samfunnsmodeller enn den de lever i selv, finner Scott (1990) at de gjør opprør. Dette står i også kontrast til et postmoderne perspektiv der subjektene har minimal mulighet til å skape alternativer utenfor den rådende diskursen.

2.2.4 Verdighet og selvrespekt

I klassisk marxisme er den kulturelle overbygningen bestemt av økonomien for å legitimere undertrykkelsen som produksjonsrelasjonene bygger på. Det er også mulig å hevde at

økonomi og kultur er gjensidig koblet (Scott 1990). For uformell sektor betyr det at den sosioøkonomiske urettferdigheten, i form av fattigdom og marginalisering, er tett sammenbundet med og forsterker en kulturell urettferdighet. Det forårsaker diskriminering og mangel på respekt for de som arbeider i uformell sektor (Hill 2001). Når SEWA ønsker å motvirke den formen for undertrykkelse trengs sosiale og kulturelle tiltak, i tillegg til fagorganisasjonens økonomiske tiltak. Tiltakene ovenfor medlemmene skal bygge selvrespekt og vise at det arbeidet de gjør har en nytteverdi, for samfunnet og familiene. Fagorganisering hjelper kvinnene til å komme over en ”kronisk blyghet” (Hill 2001:454) fordi de oppnår økt selvfølelse gjennom å ta avgjørelser for seg selv. Likestilling av kvinners uformelle arbeid med det arbeidet menn gjør i den formelle økonomien betyr også mye for den respekten de møter i samfunnet (Hill 2001).

En medlemsdrevet fagforening har en større grad av medbestemmelse enn bistandsorganisasjoner, som oftest er donordrevne. Fagforeningsarbeid kan være en god skole i demokratiske arbeids- og motstandsformer, på en måte bistandsorganisasjoner ikke kan, fordi fagbevegelse populært uttrykt handler om ”å stå på krava” mens bistand bærer mer preg av ”å stå med hatten i hånden”. Å motta bistand gir dermed ikke den økte selvfølelsen gjennom å kunne bestemme over eget liv. Generelt vokser litteraturen om det problematiske giver-mottaker-forholdet og bistandsavhengighet seg stadig mer omfattende, spesielt innenfor en maktkritisk *'anthropology of development'* (jf. Nustad 2003). Det er flere grunner til å være kritisk til at den uformelle økonomien lenge har vært bistandsapparatenes domene (Hill 2001). De har hovedsaklig tilbudt individuelle løsninger som mikrokreditter og grunnopplæring, i tråd med et levebrødsperspektiv. I tillegg har de bidratt til å konstruere de sysselsatte i uformell sektor som gruppe 'fattige' eventuelt 'arbeidende fattige' heller enn arbeidere, med andre ord en mer passiviserende benevnelse, som legitimerer formynderskap (Nustad 2003). Fagbevegelsens mulighet til å gi selvtilit og selvrespekt gjennom kollektive aktiviteter er nødvendig for å kunne utgjøre et radikalt handlingsalternativ (Hill 2001). Gjennom de aktivitetene SEWA driver opplever de at kvinnene selv bygger en felles identitet. SEWA driver blant annet opplæring i tradisjonelt fagforeningsarbeid, som møter, forhandling og medlemsarbeid. I tillegg bistår de til å bygge arbeidskooperativer og de tilbyr lån, helsetjenester og utdanning. Slik møtes kvinner i den uformelle økonomien på tvers av andre skiller. De forsøker også å bryte ned skillet mot formelle arbeidere, og de jobber for å oppnå de rettighetene som arbeidere i den formelle økonomien allerede har. Å bygge en arbeideridentitet og selvtilit er sentralt for en forståelse av seg selv som potensiell endringsaktør, og det er igjen nødvendig for å kunne stille krav

(Hill 2001). Et element i SEWA sin strategi for å bygge en felles *worker agency* er det helt bevisste valget av ”selvsysselsatte” som er en mer aktiv og mindre marginalisert benevnelse enn for eksempel fattige (Hill 2001). Dette ligner taktikken til 1800-tallets fagbevegelse som bevisst brukte begrepet ’arbeider’ framfor fattige for å framheve politisk vilje og styrke (Lambert & Webster 2001). Å ha en felles organisasjon kan altså være et skritt på veien mot å bygge et fellesskap. En bevissthet om tilhørighet kan åpne for nye handlingsmuligheter.

2.3 Fra bevissthet til handling

I marxistisk teori forutsettes det at så snart arbeiderne har oppnådd en sann bevissthet om sin posisjon i økonomien vil de benytte den til å bedre sin tilstand. Begrepet ’skjult manuskript’⁶ (*hidden transcript*) utvider og endrer denne forståelsen ved å vektlegge mulighetene de undertrykte har til å gjøre noe med frustrasjonen og gjenvinne selvrespekten som går tapt i møtet med maktavere uten å gå i åpen konfrontasjon (Scott 1990). En grunnleggende årsak til at de skjulte manuskriptene blir laget er de underordnedes manglende mulighet til å ta igjen når deres verdighet blir krenket enten verbalt eller fysisk. De er nødt til å svelge sinnet sitt så lenge den dominerende faktoren eller personen er tilstede fordi det er forbundet med fare å konfrontere dem. De skjulte manuskriptene gir et felles utløp for sinnet og et forum for gjensidig handling, i fantasien eller i det skjulte. Utvekslinger av erfaringer gjør individuelle fantasier om hevn og konfrontasjon til et kollektivt kulturelt produkt. Motstanden som utvikles kan ta mange former, fra enkle parodier til drømmer om revolusjon. Det er en grunn til at nesten alle kulturer har en myte om en verden der de siste skal komme først og der maktforholdene er snudd på hodet. Klasseløse samfunn, eller hierarkiløse samfunn tilhører også disse mytene. De undertrykte vil alltid skape en alternativ fortelling, men den fortellingen kommer ikke like tydelig fram i de hegemoniske samfunnsbeskrivelsene. Det skyldes både at det er de med makten som beskriver samfunnet, og at de undertrykte vil prøve å skjule sine alternative fortellinger for å sikre seg mot ytterligere undertrykkelse.

Gjentatte historiske eksempler viser at de undertrykte gjør opprør. Selv om de nesten uunngåelig mislykkes kan man argumentere for at den herskende misoppfatningen av virkeligheten oftere er mer håpefull enn faktaene tilsier, heller enn mer pessimistisk, slik det forutsettes i begrepet falsk bevissthet (Scott 1990:82). Gramsci hevdet at hegemoniet virker

⁶ Min oversettelse av *transcript*. Manuskript er ikke en direkte oversettelse, men framhever betydningen til transcript hos Scott bedre enn f.eks. gjengivelse eller transkripsjon.

primært på det ideologiske plan, og enten gir resultat i manglende opposisjonell handling, eller i at de undertrykte utfører revolusjonære handlinger, men uten å trekke revolusjonære konklusjoner fra dem (Scott 1990). Scott (1990) derimot hevder at de undertrykte opptrer som om de godtar, men at de ikke lar seg lure av sin egen opptreden. De er friere i tanke og ord enn i handling fordi ordene kan formes i trygge rom, mens handlingene må følge det offisielle manuskriptet (Scott 1990). Frykten for represalier gjør at de fleste motstandsstrategier foregår i det skjulte, f.eks. må slavers underslag av materielle goder fra eierne skjules. Derfor framkommer ikke det skjulte manuskriptet i den offentlige diskursen, og derfor er den vanskelig å registrere. Det er en hovedårsak til at motstanden kan oversees når historikere eller etnografer skal beskrive samfunnet (Scott 1990). Åpen motstand oppstår først når den skjulte mislykkes, når de undertryktes fortsatte tilsynelatende konformitet truer overlevelse eller når det er tegn til at motstanden kan uttrykkes i relativ trygghet.

2.3.1 Et rom for motstand

Den uformelle økonomien er allerede i sin definisjon variert og fragmentert, derfor kan man si at gruppen er for heterogen til at de har felles kamper å kjempe. I tillegg til å mangle den felles opplevde situasjonen av undertrykkelse som skal forene arbeiderne i klassisk fagforeningsteori, mangler uformelle arbeidere også det felles forumet hvor den identiteten skal oppstå og styrkes. For at skjulte manuskripter skal oppstå må det finnes sikre steder der uttrykk for motstand kan bli dyrket og gitt mening, og der det kan samles et publikum som kan lytte og diskutere. Da kreves et sted utenfor scenen, et sted hvor man kan møtes og ”skrive talene”, eller i hvert fall utveksle sinnet og dele erfaringer, og hvor makthaverne ikke kan høre og få del i utvekslingene. Rommet trenger ikke være stort. Er undertrykkelsen og overvåkingen sterk nok kan stedet utenfor scenen skapes nærmest på innsiden av en snudd vaskebalje (Scott 1990). Makthaverne vil alltid være ute etter å begrense mulighetene for å forme slike sosiale rom, fordi de vet at der skapes det motstand. Derfor må disse sosiale rommene forsvares og hele tiden gjenskapes (Scott 1990).

Fagforeninger kan utgjøre et slikt sosialt rom der individuell frustrasjon kan omformes til kollektive fortellinger og strategier. De kan motvirke ønsket om å fragmentere arbeiderne for å gjøre dem mer servile, som er en årsak til fleksibilisering og økende bruk av kontraktører (Munck 2002). SEWA begrunner deler av sin virksomhet på samme måte. For dem eksisterer ikke fagforeninger utelukkende for å forhandle med arbeidsgivere, men også for å forene arbeidere (Hill 2001). Gitt at motstanden alltid finnes, er fagforeningen en måte

å organisere den og gi motstanden en bevisst og strategisk form. Det er med andre ord en måte å systematisere de skjulte manuskriptene.

Alle sosiale rom vil forme de skjulte manuskriptene, enten bevisst eller ubevisst (Scott 1990). Skjulte manuskripter formet i fagforeninger vil bli formet av fagforeningenes tradisjoner, uten at det er noe spesielt eller negativt i seg selv. Allerede når et uformulert sinne omdannes til språk formes det av det språkets muligheter. Når det formuleres sammen med andre avspeiles også deres frustrasjoner. Og det er hele tiden kjennetegnet av primærsosialiseringen og kulturelle praksiser.

2.4 Fra handling til klasse

”Klasseteorien dreier seg først og fremst om muligheten for kollektiv handling” skrev norske radikalere på 70-tallet (PaxLeksikon 1978:Klasser). Begynnelsen på dette kapittelet viste at teorier om uformell sektor i liten grad handler om mulighetene for kollektiv handling, og at de dermed ikke er tilstrekkelige for å forklare dannelsen og fremgangen til CTCP. Det har også vist Scotts (1990) alternative forståelse av individuell og kollektiv motstand basert på undertrykkelse, men uten uttrykt klassebevissthet. Det siste elementet er hvordan skeiv teori forestiller seg at handlingene former identiteten og kollektivene, uten at de er gitt på forhånd. Spørsmålet nå er om det er mulig å forene disse elementene, og lage en klasseteori ut i fra kollektiv handling, uten å miste fotfestet i motsetningen mellom arbeid og kapital. Denne delen vil først undersøke om det er mulig å si at hvis man omformer opplevelsen av undertrykkelse og tap av verdighet til ”arbeiderklassehandlinger” så kan man kalles arbeider.

Uformelle arbeidere faller utenfor den marxistiske forståelsen av forholdet mellom arbeid og kapital, fordi de ikke selger arbeidskraften sin for en lønn. Likevel finnes en stadig mer utbredt vilje til å inkludere dem i tradisjonelle fagforeninger. Åpner en slik strategi for at uformelle arbeidere kan inkluderes i arbeiderklassen ikke på bakgrunn av deres forhold til produksjonsmidlene, men basert på deres egen motstand? For å besvare et slikt spørsmål er det hensiktsmessig å gå utenfor klasseteori, til kjønnsforskning. Der har det de siste årene vokst fram en spennende og omfattende teoretisering om hvordan en kan forbedre sin egen status gjennom å undergrave den diskursen undertrykkelsen er basert på. Blant annet søker verkene til Butler (1990, 1993, 1997b) å avdekke hvordan individer som faller utenfor den dominerende diskursen kan bruke sin egen posisjon for å forandre undertrykkende kulturelle normer.

2.4.1 Performativ klasse?

Det grunnleggende i begrepet om performativitet som handlingsforståelse er at hva vi gjør, hvordan vi gjør det og hvor vi gjør det ikke nødvendigvis er uttrykk for en dypereliggende væren, derimot er det nettopp handlingene som utgjør hva vi er. Her er kontrasten til den marxistiske klasseforståelsen tydelig, klasse er et uttrykk for hva aktøren gjør, ikke for en a priori gitt posisjon bestemt av forholdet til produksjonsmidlene. Samtidig er arbeiderklasse i tradisjonell teori uløselig knyttet til handling. Å ha klassebevissthet handler om å tro på at arbeiderklassen kan organisere seg kollektivt og være en endringsaktør. Slik sett kan man si at klasse for seg er en performativ klasse. Det er en klasseidentitet man utvikler gjennom deltakelse og handling. Det er en identitet som konstant må forsvares, gjør man den ikke er man den heller ikke. I den grad bevissthet om interesser, handlingsalternativer og motsetninger er en del av klassebegrepet er det mulig å gjøre klasse. Slik er det mulig å kombinere klasse og performativitet.

En av de viktigste forløperne for Butlers teorier (1990, 1993) er talehandlingstradisjonen som skriver seg fra Austins foredrag om performative uttalelser (1962). Hans hovedbudskap er at enkelte utsagn utfører en handling i det de blir sagt. Et mye brukt eksempel er hvordan noen blir gift gjennom at bestemte personer sier bestemte fraser i kirken. Dette kalles performative uttalelser og skiller seg fra deskriptive eller konstaterende uttalelser. Siden har poststrukturalismen bidratt til en endring av fokus, fra utelukkende språklige tegn, til alle meningsbærende tegn, slik at teorifeltet også inkluderer handlinger og visuelle uttrykk. Det ikke bare uttalelser som kan være performative, også handlinger kan uttrykke en mening.

Gjentakelse eller iterasjon er et viktig begrep i denne sammenhengen. En handling er stort sett alltid innenfor diskursen og stort sett gjentas tegn omtrent slik de skal bli brukt, det er slik diskursen består. Indirekte baserer gjentakelse seg på at ”Menneskene skaper sin egen historie, men de skaper den ikke under selvvalgte forhold, men under forhold som er umiddelbart gitt og overlevert. Tradisjonen fra alle døde slektsledd hviler som en mare på de levendes hjerne”⁷ (Marx udatert:5). En uunngåelig gjentakelse former menneskenes handlinger, men tilsvarende former de gjentakelsene. Det ligger sterke normer knyttet til disse gjentakelsene, og til alle roller knytter det seg et sett med forventninger til hvordan de rollene skal gjøres. Disse rollene kan aldri gjentas helt slik som blir forventet, mottakeren tar aldri helt i besittelse det idealet hun eller han er tvunget til å tilnærme seg (Butler 1993:231).

⁷ Oversettelse fra Karl Marx: Verker i utvalg III, Pax forlag, Oslo 1979

Gjentakelsen av den tenkte originalen vil med andre ord aldri bli perfekt. Ser man på kjønn som et slikt tildelt oppdrag, er det et oppdrag som aldri blir helt fullført slik det forventes. Gjentakelsene kan bli feilaktige ved et uhell, men fortsatt fungere dersom avviket ikke er for stort. Austin (1962) konstruerte ulike regler for at en uttalelse skal fungere performativt. F.eks. må bestemte personer og situasjoner være korrekte for at bruken av den bestemte prosedyren som påkalles skal gjelde. Dersom denne regelen ikke etterfølges er den performative uttalelsen brukt feilaktig (*misapplied*). Austin selv utbroderer ikke dette noe videre, for ham var andre regler viktigere, men det gjør til gjengjeld Butler (1990). Butler bruker begrepet om performative uttalelser for å vise hvordan kjønn også er performativt. Hver gang noen konstaterer ”det er en jente” konstrueres den personen som en jente og det er gjentakelsen som definerer den kroppen som en jentekropp (Butler 1990, 1993). Gjentakelsen av rollen konstruerer hele rollen, og det betyr også at rollen kan bli konstruert annerledes. Rollen kan også konstrueres så annerledes at det oppstår tvil om hvor grensene går mellom den rollen og andre roller.

2.4.2 Feilaktig gjentakelse som motstand

Selv om det i postmoderne filosofi som oftest er lite rom for å angripe diskursene utenfra, kan de forandres innenfra, gjennom feilaktig gjentakelse av ord og handlinger. Nettopp gjennom at enhver handling er en gjentakelse av diskursive tekster kan man omforme diskursen. Forståelsen av motstand innenfor en teori om performativitet forutsetter at aktøren er en del av den diskursen aktøren gjør motstand mot. Da har ikke aktøren mulighet til å etablere en politisk bestridelse som er en ”ren” motstand, motstand må gjøres med de redskaper som er tilgjengelige i diskursen, det er ikke mulig å uten videre overskride maktrelasjonene. Derimot kan makten snus mot seg selv for å produsere alternative maktegenskaper (Butler 1993:241). En måte å gjøre det på er ved å bevisst gjenta konvensjonene feil. En feilaktig gjentakelse vil gradvis kunne endre betydningen av et element, samtidig som feilaktig gjentakelse kan framtvinge spørsmål om hvorfor den formen for gjentakelse oppfattes som feilaktig. Som hos Scott (1990) er ikke motstanden åpen, den tar form av mindre åpenbare handlinger som setter spørsmål ved eksisterende maktrelasjoner.

Ekteskapsliturgien kan gi et eksempel på hvordan gjentakelse utenfor sin opprinnelige kontekst eller med små forandringer, vil gjøre bruken feilaktig. Fjerner du kirken eller presten vil den miste sin utførende styrke. Omformer du den, eller tilpasser den

et samkjønnet par, vil enkelte frykte at hele ritualet mister sin betydning. Et annet tilbakevendende eksempel er dragging, som Butler (1990) ser som å etterape en annen normativ diskurs enn den man selv faller innenfor. De ulike handlingene, eller forestillingene (*acts*) man viser om kjønn er basert på konvensjoner. Gjennom å kle seg opp i tøyet til et annet kjønn handler man innenfor diskursen ved at man benytter kjønns spesifikke klær. Samtidig destabiliserer man diskursen ved at man setter spørsmål ved gitte forskjeller mellom kjønnene og utforsker grensegangene. Ved å etterape og parodierte motsatte kjønns kleskoder og oppførsel framtvinges vurderinger av oppfatninger om det naturlige i en slik inndeling. Drag er ikke nødvendigvis en undergravende aktivitet i seg selv. Drag kan reprodusere heller enn å fortrenge den aktuelle diskursen dersom det gjøres innenfor de diskursive rammene, altså gjentar på en måte som ikke utfordrer diskursen. Drag risikerer å reprodusere diskursen fordi handlingen benytter seg av, og dermed forsterker eksisterende forbindelser mellom kjønn, klær og oppførsel. Derfor er konteksten viktig, en som går i drag på fjernsynsunderholdning er ikke nødvendigvis en utfordring, en som går i drag på jobb kan være det.

Det er i denne ustabiliteten Butler (1990) ser muligheten til å forandre diskursen fordi forholdene som skaper normen også skaper mulighetene for endring. Hun viser mekanismene som muliggjør endring, men hun setter seg ikke til formål å bestemme hvordan disse endringene skal være eller skje. Dette kan knyttes opp mot Gramscis hegemoni-begrep, der noe er hegemonisk hvis det framstår som så naturlig at det ikke settes spørsmål ved. Også hegemoniske tilstander kan undergraves ved å sette spørsmål ved dem.

2.4.3 Kopi og original

Å vise at kjønn er performativt handler mye om å påvise at kjønn oppstår i diskursen. Arbeiderklassen har også blitt konstruert som politisk begrep, den har ikke alltid fantes som en konstant enhet (Lambert & Webster 2001). Derfor er det interessant å se på hvordan uformell sektor og arbeiderne i sektoren har blitt omtalt.

Begynnelsen på dette kapitlet tok opp tre perspektiver på uformell sektor. De hadde ulike forståelser av forholdet mellom den formelle og den uformelle økonomien. Mikroentreprenørteorien forstod uformell sektor som hovedsaklig autonom, med sine egne varekjeder og tvisteløsningsfora. Levebrødsperspektivet tok opp hvordan den uformelle økonomien kan være avhengig av den formelle, f.eks. gjennom offentlige tjenester som vann og avfallshåndtering. Marxistene viste på ulike måter hvordan de to sektorene er gjensidig

avhengig av hverandre. Marx fokuserte på reserveindustriarmeen som en buffer som holder prisen på arbeidskraft stabilt lav (Marx 1867). På 70-tallet var nymarxistene opptatt av den økonomiske strukturen i periferien, og mulighetene for en selvstendig arbeiderorganisering. De diskuterte hvorvidt økonomien kunne kalles kapitalistisk hvis en stor del av den ikke besto av kapitalistisk produksjon, men samtidig hadde produksjon av billige råvarer og tilbud av billig arbeidskraft som sin hovedfunksjon (Laclau 1971, Amin 1976). Nyere arbeidsteoretikere har også vært opptatt av dette spørsmålet, at uformell sektor demper potensielle kriser i kapitalismen ved å overføre enda mer av kostnadene ved arbeid til arbeiderne selv, ved at de produserer hjemme (Munck 2002). I økende grad forstår disse teoriene de to økonomiene som gjensidig avhengig, slik enkelte har beskrevet dem siden de første teoriene om global kapitalisme (Luxemburg 1913). Likevel ser det ut til at hovedvekten av teoriene forstår den formelle økonomien som det definerende og originale utgangspunktet, mens uformell sektor har blitt forstått som avviket.

Hvis det er nødvendig at noe er 'utenfor' for å opprettholde systemet, kan det da kalles utenfor? Eller må det bygges en teori som inkluderer dette utenfor? Dekonstruksjon kan beskrives som "den operasjonen som viser at en hegemonisk intervensjon er kontingent – at elementene kunne ha vært knyttet sammen på en annen måte" (Laclau i Winther Jørgensen & Phillips 1999:61). Gjennom dekonstruksjon søker Derrida (1988) å påvise at våre utsagn og talehandlinger er avhengig av konvensjoner og at disse konvensjonene oppstår gjennom vår gjentakelse av dem. Austin (1962) har allerede påvist at talehandlinger er avhengig av å hensepeile konvensjoner, Derrida vil påvise at det ikke finnes noe grunnleggende utgangspunkt for disse (Loxley 2007). Man kan grave seg stadig lengre tilbake, men vil aldri komme til bunns. Grovt sett kan en si at det mest omfattende formålet med en dekonstruktiv tekst er å rokke ved nettopp slike ulike sett av grunnleggende strukturer, disse konseptuelle motsetningene der den ene siden antas å være fullstendig, meningsfylt eller grunnleggende, og dermed komme først. Derrida (1988:93) viser til en rekke slike motsetninger i filosofihistorien, godt kommer før ondt, rent før urent, enkelt før komplekst, essensiell før tilfeldig, imitert før imitasjon. Det er fristende å fylle på med formell før uformell.

Hvis det som oppfattes som primært kan hevdes å være avhengig av det som oppfattes som sekundært, kan man sette spørsmål ved hvordan dette skillet har blitt tegnet (Derrida 1988, Butler 1990). Hvis originalen er avhengig av kopien er det vanskelig å si at den ene kommer før den andre. De ulike teoriene om uformell sektor tilsier at forholdet mellom dem er gjensidig avhengig. Et resultat av det er at det åpner i større grad

mulighetene for en ny sosial fagbevegelse som bygger på uformell sektor vel så mye som på idealet om fabrikkarbeideren. Dette spørsmålet vil bli tatt opp til grundigere vurdering i konklusjonen. Et annet resultat er at det blir viktig å se hvordan arbeidere i uformell sektor selv trekker grensene mellom sitt arbeid og den formelle økonomien. Det vil bli tatt opp i analysen.

2.5 Oppsummering

Kapittelet ble innledet med to sitater, som reflekterer hver sin del av problemstillingen. Det første viser paradokset i at politikkenes formende subjekt er folket, men samtidig er det de som har minst innflytelse på politikken. Nettopp ”de fattige, de arveløse og de ekskluderte” står både i sentrum og utenfor (Agamben 1998). Kapittelet har vist at det er beskrivende for de uformelle arbeidernes posisjon i fagbevegelsen, de blir et stadig viktigere strategisk tema, men den tradisjonelle arbeiderklassen står fortsatt i en primær organisatorisk posisjon. Samtidig utfordres den posisjonen dersom fokuset flyttes fra produksjonsrelasjonene til motstand basert på sosial undertrykkelse.

Dette kapittelet har tatt opp forestillinger om arbeiderklasse gjennom å spørre om det er en permanent gruppe formet av produksjonsrelasjonene, eller om det er et interessefellesskap formet av sosial og kulturell undertrykkelse. Ulike typer klasseanalyser inneholder mange kriterier for hva en arbeider er, basert på f.eks. posisjon i hierarkiet, kontraktstype, lønnsforhold og eierskap til produksjonsmidlene. Dette er de økonomiske målene på klassebasert undertrykkelse, men undertrykkelse har et sosialt og kulturelt uttrykk som er like viktig (Scott 1990). Hvis det er flere elementer som avgjør om en yrkesgruppe er arbeidere er det større muligheter for å bli arbeidere simpelthen ved å si at en er det. Det er et forhold mellom økonomisk og sosial posisjon og undertrykkelse, men det forholdet er ikke absolutt. Det er det samme som vises i skeiv teori når den trekker et binært kjønnsystem i tvil. Målet er ikke å si at det ikke finnes samvarians mellom biologisk kjønn, sosialt kjønn og seksualitet (*sex-gender-desire*), men å påpeke at dette ikke er en nødvendig sammenheng. Fra et politisk frigjørende ståsted kan det være formålstjenelig å se bort fra slike essensialiserende kategorier (Butler 1990).

Det andre sitatet påpeker hvordan tilegnelse av de undertrykkende normene er et opprør mot deres historisk sedimenterte undertrykkelse, og dermed et utgangspunkt for å bygge et alternativ (Butler 1990). Dette kapittelet har tatt opp forutsetninger og muligheter arbeidere i

uformell sektor har til å gjøre motstand uten å ha klassebevissthet i marxistisk forstand, og gjennom å bruke mindre åpenlys motstand. Uformelle arbeidere kan gjøre seg til arbeiderklasse ved å ta i bruk deres språkbruk, og organisere seg deretter. Språkbruken som arbeiderbevegelsen bygger på inneholder forestillinger om solidaritet, maktforhold og kapitalismekritikk. Det er heller ikke umiddelbart sagt at de virkemidlene organiserte uformelle arbeidere har skiller seg veldig fra de virkemidlene som f.eks. lærere eller andre lavere funksjonærer har, og disse gruppene har lange fagforeningsstrategier. De har også staten som sin viktigste motpart og de har heller ikke muligheten til å stoppe selve produksjonsprosessen gjennom en streik. Tilsvarende var skomakerne den første yrkesgruppen som opprettet en fast internasjonal fagforening. Da de organiserte seg i 1889 gjorde de det under forhold som på mange måter ligner dagens uformelle sektor. Dette viser at andre yrkesgrupper har tatt i bruk et arbeiderklassebasert språk og organiseringsform tidligere, og har slik bidratt til å utvide forståelsen av hva en arbeider er.

Faglig arbeid i uformell sektor kan representere en bevegelse tilbake til den systemkritikken Lambert og Webster (2001) savner, fordi SEWA jobber på et høyere politisk plan enn i arbeidsgiver-arbeidstaker-forholdet. SEWA arbeider med spørsmål som vedgår hele samfunnet, fordi den uformelle økonomien er så stor at den har få problemer som ikke er felles for samfunnet i sin helhet. Kanskje er det nettopp de gamle systemkritiske verdiene som må gjenfinnes for å kunne inkludere den uformelle økonomien i arbeiderbevegelsen. Arbeid med spørsmålet om uformalisering har også gjort andre fagforeninger mer bevisste på samfunnet utenfor arbeidsplassen, og saker utover lønn og betingelser (Munck 2002:116). Men Munck er kritisk til å bare videreføre ortodokse marxistiske begreper, og vil muligens kalle SEWA og andre fagforeninger som jobber med problemer utenfor fabrikkporten for en ny sosial fagbevegelse. Et tegn får sin spesifikke betydning ved å være forskjellig fra andre tegn. Her oppstår altså et dilemma med hvor mye en fagforening kan omdefinere sin virkemåte og framdeles være en fagforening, og hvor mye man kan omdefinere arbeidere uten å ufarliggjøre klasseanalysen.

Fjerde kapittel går nærmere inn på hvilke virkemidler arbeidere i uformell sektor har for å gjøre klasse. Det handler om språket de bruker om seg selv, og dermed hvilke tradisjoner de skriver seg inn i. Performativ handling har vist at de kan uttrykke en tilhørighet gjennom handlinger, ikke bare språk. Handlinger kan også brukes for å destabilisere skillene mellom uformell sektor, formelle arbeidere og selvstendig næringsdrivende. Å gjøre klasse handler mye om hvilke relasjoner arbeiderne setter seg inn i, hvem de ser som sine allierte og sine

motparter. Fjerde kapittel viser hvordan de to økonomiene er avhengig av hverandre hos mine informanter, de jobber i både formell og uformell sektor, og de produserer eller yter tjenester for formelle arbeidere og formelle bedrifter og holder slik lønnskravene i formell sektor nede. Til sammen er de ikke så uavhengige som de gjerne sier. Og gjennom sine handlinger destabiliserer de dette skillet, de viser at de trenger arbeidernes organiseringsmåter like mye som arbeiderne selv trenger dem.

Heteronormativitet er kulturelt, og dermed lettere å bryte med kulturell motstand. Uformell sektor er underlagt en primært økonomisk undertrykkelse. Den formen for undertrykkelse vil ikke bli mindre av at de bryter ned et begrepsmessig skille mellom seg og arbeidere, eller mellom arbeidere og eiere, men forståelsen av at det er nødvendig at noen holdes utenfor formalisert arbeid og velstandsutvikling kan bli satt spørsmål ved. Deres muligheter til å gjøre motstand mot globalisert kapitalisme som system vil kunne styrkes om deres posisjon som uformelle arbeidere inkluderes i arbeiderbevegelsens forståelse av maktforhold og interessefellesskap. En performativ klasseforståelse er ikke umiddelbart frigjørende slik Butler ser for seg at en performativ forståelse av kjønn kan være, men det vil være et ledd for å kunne føre en målrettet motstand.

3 Å gjøre feltarbeid i uformell sektor

”Offisielle ideologier om objektivitet og vitenskapelig metode er særlig dårlige guider til hvordan vitenskapelig kunnskap faktisk blir produsert. Akkurat som for resten av oss, har hva forskere mener eller sier de gjør og hva de egentlig gjør en svært løs passform” (Haraway 1988:576). Denne anklagen mot dem som hevder å drive objektiv forskning må tas seriøst. Alt kan ikke forebygges gjennom et kort metodekapittel, men jeg vil i det følgende gjøre rede for praktiske og etiske utfordringer rundt min egen metode, spesielt der hvor jeg har valgt vekk ortodoksien til fordel for konteksttilpassede løsninger. Som Haraway (1988) påpeker er det nok ikke uvanlig å gjøre andre valg enn det metodelitteraturen foreskriver, men få redegjør skikkelig for det. Det er spesielt viktig fordi å redegjøre for etikk, fordi sosial posisjon og makt er sentralt i oppgaven, og dermed må jeg også reflektere over min egen posisjon. I kunnskapsproduksjon finnes det både et subjekt og et objekt, både en studerende og en studert, og begge må undersøkes (Harding 1993 i Ramazanoglu & Holland 2002). I dette kapittelet undersøker jeg kunnskapens subjekt, meg selv, før resten av oppgaven dreier seg om de fagorganiserte i uformell sektor.

Kan forskning fortelle sannheten? Det finnes to umiddelbare svar og begge kan være like sanne. Enten ”Ja, selvfølgelig skal den det!” eller ”Nei, hvem kan avgjøre om noe er sant?”. Forskning krever en teori og empiri, men også påstander om sosial rettferdighet, om hva som utgjør empiri og hvordan meninger kan tolkes. Validitet står som en kontrast til objektivitet, der begge er legitime krav til kunnskap, men objektivitet kan hevde verdinøytralitet og personuavhengighet og validitet kan hevde at kunnskapen forteller en historie der det er sammenheng mellom ideer, erfaringer og virkeligheten (Ramazanoglu & Holland 2002). Objektivitet forutsetter at gjennom å bruke en god, gjennomtenkt metode hvor man følger oppsatte, velprøvde, kvalitetssikrende teknikker skal man kunne hevde å finne ekte sannheter. Det knytter seg komplekse begrepsapparat til denne kvalitetssikringen. Disse skal jeg ikke gå i detalj med, fordi forskning også kan vurderes med andre kriterier. Et slikt kriterium er validitet, om forskningen representerer virkeligheten. Dette er problematisk fordi man kan spørre seg ”hvilken virkelighet?”. Virkelighet finnes som ideer og erfaringer like mye som en materiell og sosial virkelighet. Og det er nettopp disse ulike typene virkelighet en forsker i felten prøver å oppnå forståelse for.

3.1 Feltarbeid som metode

Jeg gjorde feltarbeid i Nicaragua i ni uker vinteren 2007-2008. I oppgavens problemstilling ligger et ønske om å forstå perspektivene og valgene til arbeidere i uformell sektor. Derfor var det viktig for meg å kunne konsentrere meg om et lite utvalg av informanter, og dermed ha mulighet til å gå i dybden med deres subjektive meninger. Da kunne jeg også endre retning underveis, og følge opp uventede svar og erfaringer fra en enkeltinformant, eller endre spørsmålsstillingen etter hvert som jeg fikk en dypere forståelse av temaet. Dette innebærer også at datamaterialet mitt har blitt delvis analysert og tolket både bevisst og ubevisst gjennom hele feltarbeidet og i etterkant. Jeg har også hatt teorien som en følgesvenn gjennom hele arbeidet, i forkant for å forstå tema, under feltarbeidet for å videreutvikle spørsmålene, og med en kraftig endring etter feltarbeidet da jeg oppdaget spennende sammenhenger mellom informasjonen jeg hadde samlet inn, og et teorifelt som ikke har helt åpenbare koblinger til min tematikk.

Selv om både fagforeninger og uformell sektor er velstuderte tema, er koblingen mellom dem forholdsvis fersk. Mye av litteraturen innenfor temaet har også etterlyst studier av uformell sektor utenfor den engelskspråklige verden, og det er nok en grunn til å være åpen i møte med caset fra Nicaragua. En kvantitativ tilnærming var ytterligere uaktuelt fordi et kjennetegn ved uformell sektor er at de er underrapportert og ikke finnes i noen registre, og dermed er de vanskelige å telle. Statistikk om uformell sektor er dermed ekstra sårbart for sterke systematiske avvik, og er lett å misbruke i politisk øyemed.

Til tross for at det kan være vanskelig å avgjøre hvor studiefeltet slutter og hvor miljøet rundt begynner, må man sette seg begrensninger (Stake 2006). Den første avgrensningen min er å velge uformell sektor for å forstå fagorganisering av 'utradisjonelle arbeidere' i globaliseringens tid. Andre slike utradisjonelle arbeidere som også kunne gitt særdeles interessante studier inkluderer blant annet hushjelper, selvstendig næringsdrivende i Nord, vikarbyråer og deltidsarbeidende studenter. Min andre avgrensning er geografisk, til Nicaragua, det betyr i all hovedsak Managua, men også enkelte andre steder. Jeg har valgt ulike typer arbeid, både for å vise bredden i medlemsmassen i fagforeningen, og fordi flere av disse gruppene var midt i arbeidskonflikter som aktualiserte deres forhold til fagforeningen. Derfor var de mer innstilt på å snakke om fagforeningen enn passive medlemmer.

3.1.1 Uformelle samtaler i uformell sektor

Intervjuer med arbeiderne selv er den primære kilden for å forstå aktørenes erfaringer og holdninger. Intervjuer forstås som styrte samtaler mellom to parter der den ene søker å innhente informasjon fra den andre. Jeg har fokusert på arbeiderne som aktører, og primært brukt dem som informanter. Dette er delvis et politisk valg, arbeiderbevegelsen består av sine arbeidere, og må forstås i samtaler med dem. Fagforeningsledelsen kan på mange måter gi mer helhetlige og ferdigtenkte analyser av situasjonen og er dermed lettere intervjuobjekter, men de har også mange flere muligheter for å gjøre seg hørt og tilhører i større grad maktapparatet.

Totalt har jeg hatt 46 intervjuer og fem av dem er nøkkelinformanter som jeg bruker mye i oppgaven. Disse fem har jeg kommunisert godt med under første møte, og de har hatt spennende historier. Alle disse nøkkelinformantene har jeg møtt flere ganger, i flertallet av tilfellene økte det kontakten, tilliten og dybden i spørsmålene, i ett tilfelle gjorde det ikke det.

Jeg møtte mange marrokanere som jeg fant uinteressante og usympatiske, og jeg møtte noen som jeg fant interessante og usympatiske. Jeg var også heldig nok til å møte noen som var både interessante og sympatiske (Crapanzano 1980:135).

Dette sitatet sier noe vesentlig om det menneskelige samspillet i intervjusituasjonen. En spennende informant kan bli et dårlig intervju om man ikke finner tonen. De gode intervjuene forutsetter en gjensidig interesse eller følelse av delte erfaringer eller ståsted. Et intervju kan ha fungert godt fordi vi samtidig snakket om sjongleringsteknikk og løsrivelse fra foreldre, et annet fordi vi delte et engasjement for fagforeningen. Et tredje intervju fungerte godt fordi informantene også hadde gjort intervjuer til en skoleoppgave og ville hjelpe meg, til gjengjeld var han uinteressert ved oppfølgingsintervjuet fordi han muligens mente at han hadde hjulpet nok.

Jeg hadde planlagt å gjøre avtaler og så besøke informantene hjemme hos dem, slik at jeg også kunne bruke båndopptaker under intervjuene. Dette valgte jeg å ikke gjennomføre. Informantenes arbeidstider, som stort sett var så lenge det var lyst, gjorde det vanskelig å kreve å bruke mer av tiden deres, spesielt med tanke på at mange er enslige mødre og har en familie å ta seg av. Respekt for informantene handler ikke bare om deres meninger og integritet, men også deres arbeid og tidsbruk. En annen grunn til å ikke foreta hjemmebesøk, eller intervjuer på kveldstid er at ikke alle deler av Managua er like trygge. Mange områder er frarådet selv på dagtid, og å bevege seg ute på kveldstid alene varierer

mellom dumt og livsfarlig avhengig av nabolag. De fattigste nabolagene er også de mest beryktede, og det er der mange med arbeid i uformell sektor bor. Det betyr at de fleste intervjuene har blitt gjennomført på informantenes arbeidsplass. Det innebærer en rekke begrensninger, for det første blir formen mindre konsentrert, fordi informantene samtidig passer handelen sin. For det andre er det ofte mye støy, boder plasseres der folk ferdes, ved travle innganger og ved busstopp, så jeg har ofte måttet be om gjentakelser når støykilder som f.eks. utrangerte amerikanske skolebusser har skranglet seg ferdig. Denne formen innebar ikke bare begrensninger. Avbrudd for å selge noe eller utveksle informasjon med en kollega kunne gi nyttig interaksjonsdata, f.eks. om hvordan kunder henvender seg, som igjen er et uttrykk for deres holdninger. Jeg fikk også tid til å planlegge spørsmål videre eller skrive ned mer utfyllende svar. I tillegg har formen blitt mindre formell og mer samtalepreget. Det kan ha bidratt til å minske følelsen av sosial avstand mellom meg og informantene mine. Et annet avvik fra planen er at jeg ikke har brukt mp3-opptaker som planlagt, fordi det ikke har føltes trygt verken å ta den med rundt på busser eller å sitte med den synlig. Samtidig kan det være en berikelse for dataene fordi deler av analysen/hermeneutikken begynner med en gang, siden man umulig kan notere alt ordrett. Til gjengjeld kan jeg i liten grad vise til direkte sitater.

I likhet med de fleste store byer i Mellom-Amerika har Managua et alvorlig sikkerhetsproblem, det påvirker alles muligheter og bevegelsesfrihet, men i enda større grad om du er utlending. Det påvirket muligheten min til å samle data. I Managua ligger et marked som er omtalt som Latin-Amerikas største uformelle marked. De aller fleste av informantene mine kjøpte varene sine hos grossister der, men selv de ferdes med stor aktsomhet, og for antatt pengesterke er det et ikke-sted. Dermed har jeg i mindre grad enn ønskelig hatt mulighet til å kontakte grossistene. Kriminaliteten har også påvirket feltarbeidet mitt direkte. Jeg ble overfalt og ranet og valgte deretter å reise hjem tre uker før jeg skulle. Ideelt skal et feltarbeid vare til man har oppnådd såkalt meningsmetning, det skjer sannsynligvis aldri fordi det alltid er mer å lære og begrensede midler til å fortsette. Likevel vil jeg si at min avslutning ble altfor brå metodisk sett, fordi jeg ikke fikk gjort de oppgavene jeg hadde utsatt til de siste ukene. For det andre fikk ranerne med seg en av notatbøkene mine, enkelte av intervjuene er dermed reproduisert etter hukommelsen, spesielt gjelder det oppfølgingsintervjuene. Det var nettopp i oppfølgingsintervjuene at mange av de mest spennende betraktningene kom, og dem kan jeg ikke lengre gjenoppsøke. Heldigvis har jeg de tidligste samtalene, som kan bistå i å rekonstruere de viktigste elementene. Det er

også en ekstra etisk utfordring, fordi jeg ikke kan se tilbake til originalteksten som en rettleider for hukommelsen.

Jeg har i stor grad holdt meg innenfor et område som utgjør et slags sentrum i Managua, og som utgjør to klubber i CTCP. Dette ga meg muligheten til å følge med informantene over tid, og observere flyttemønstre, utskiftninger i løpet av dagen og gradvise forbedringer av bodene. Jeg har også kunnet se når det dukket opp nye ansikter, eller planlegge strategiske intervjuer dersom noen skilte seg ut. F.eks. ventet jeg i flere dager for å få et godt intervju med en ung gutt som skilte seg klart ut fra resten. Han solgte kunsthåndverk som han satt og laget selv og det så ut til at han bevisst hadde valgt en annen klesstil enn vanlig. Området ble valgt fordi konflikt, arrestasjoner og forvisninger fra det området var en sentral del i CTCP sin tilblivelse. Derfor er organiseringsgraden høy, og selgere i området som ikke er organisert har kjennskap til fagforeningen. Siden disse konfliktene er en kjent historie var det lettere å stille konkrete spørsmål med bakgrunn i deres erfaringer. Derfra har jeg gjort et tilgjengelighetsutvalg. Jeg har klart flest intervjuer med selgere med boder, dem er det enklest å sette seg ned med for å prate. Ambulerende selgere, eller selgere i lyskryss er vanskeligere å få kontakt med og finne ro med, fordi intervjuer der nødvendigvis krever avbrudd fra arbeidet.

Jeg hadde en intervjuguide med ferdig formulerte spørsmål. Den ble forandret flere ganger underveis etter hvert som jeg lærte mer om konteksten og kunne legge fra meg lesesalsforutsetningene. Intervjuguiden fungerte mest som et forberedelsesverktøy for meg, jeg fikk tenkt gjennom hva jeg ville lære om i et intervju, og hvordan kompliserte spørsmål kunne formuleres. Intervjuene ble dermed semistrukturerte, og som oftest brukte jeg ikke intervjuguiden før informanten spurte ”var det alt?” eller samtalen stoppet opp og jeg kunne sjekke at jeg hadde dekket de viktigste temaene. Intervjuer med ansatte og frikjøpte i fagforeningen ble spesialtilpasset for hvert intervju. De intervjuguidene brukte jeg enda mindre ettersom disse informantene var mer erfarne talere og kunne legge ut i en time over få spørsmål. Siden jeg ønsket individuelle forståelser var det fordelaktig, for slik fikk de selv formet intervjuet under de premissene jeg hadde lagt. Intervjuene hadde en samtaleform, jeg fulgte temaer etter hvert som de dukket opp, og informantene spurte også meg spørsmål. Denne uformelle stilen ga en mer likeverdig følelse fordi vi begge kunne spørre hverandre. Jeg lærte om deres perspektiver på arbeidet sitt og livet sitt, de lærte noe om et land langt borte eller en utlendings syn på deres land. De siste intervjuene fokuserte på andre emner enn de første, f.eks. ble spørsmålene knyttet til økonomisk ulikhet og sosial plassering mer

konkrete. Dermed fikk jeg mer utfyllende svar etter mindre spesifisering fra min side, og kunne fokusere mer på det leddet i intervjuguiden.

Plutselig kan et intervju åpne seg, og så kommer fortellingene, av og til som svar på et helt annet spørsmål, eller etter at jeg har lukket boken. Det er godt mulig dette skyldes informantenes bilde av forskning, der de vil hjelpe med å gi korte og presise svar. På grunn av levekårsundersøkelser, journalister og andre med kvantitative tilnæringer var informantene mine mest forberedt på spørsmål om deres materielle og sosiale vilkår. Jeg spurte mest om deres ideer og erfaringer, etter å ha vært gjennom noen innledende, faktabaserte spørsmål. Til en viss grad har nok jeg og informantene hatt en ulik forståelse for hva som er viktig i forskning, der jeg vektla erfaringer og de vektla faktasamling. Det påvirket hvor viktig de mente det var å svare utbroderende på mine spørsmål om synspunkter, og gjorde at jeg til tider måtte stille mange oppfølgingsspørsmål. Derfor har jeg prøvd å knytte spørsmålene mest mulig opp mot konkrete erfaringer. Et eksempel her kan være å spørre om vedkommende deltok i den og den demonstrasjonen og bygge en samtale rundt det heller enn å spørre direkte ”hva mener du om kollektiv mobilisering?”. En dame svarte høflig på alle spørsmålene mine. Da jeg lukket boken så hun det som en markering av slutten på det formelle intervjuet og starten på samtalen, dermed begynte hun å fortelle om hvordan foreldrenes liv i uformell sektor hadde ødelagt helsen deres. Denne nye samtalen ga meg kunnskap om sosial mobilitet så vel som ansvar for familien når ingen har tilgang til det statlige sikkerhetsnettet. Andre ganger kan tregheten med de gode svarene skyldes at jeg har stilt spørsmål som har trengt litt tid for å modnes, fordi de lå utenfor det mine informanter tenker på jevnlig, og dermed har svarene kommet seinere. Dette viser et poeng i dette kapitlet, verken forskere eller informanter møter hverandre som to blanke ark, alle har med seg ulike forutsetninger. Siden *tabula rasa* ikke er et alternativ kan man komme vel så langt med en bevissthet om disse forutsetningene, som med et ideal om forutsetningsløs forskning.

Intervjuene har vart alt fra en halvtime til lange intervjuer med oppfølgingsintervjuer. Noen informanter møtte jeg mange ganger, til skillet mellom intervju og samtale var blitt relativt utvannet, bortsett fra at jeg fortsatt kunne ta notater i ettertid dersom det kom opp gode poenger. Flere av intervjuene mine har blitt avsluttet raskere enn planlagt. Hovedsaklig gjelder det mannlige informanter som etter hvert prøvde å føre samtalen inn på usakligheter. Jeg har valgt å ikke bruke data fra de intervjuene, blant annet fordi det kan være vanskelig å trekke linjen mellom oppriktig informasjon og sannheter som

er pyntet på for å imponere. Jeg mener at det høye antallet intervjuer gir meg erfaringen til å se forskjell der informantene forteller det de tror jeg vil høre. De historiene som jeg bruker i liten grad, eller ikke i det hele tatt er likevel ikke betydningsløse, de har bidratt til å videreutvikle min forståelse, som er bakteppet for alle valgene jeg har tatt i skrivningen.

3.1.2 Andre kilder

Innsamling av data fra flere kilder er viktig for både dybde- og helhetsforståelsen. Utover intervjuene er dette hovedsaklig skriftlige kilder og observasjonsdata. Jeg har samlet offentlige data om arbeidsmarkedet, blant annet gjennom en generell levekårsrapport (INEC 2006), og rapporter fra biblioteket på ”Det nasjonale instituttet for små og mellomstore bedrifter” (INPYME) (Morales & Perez G. 2007, Sola 2007). Jeg har også fulgt med i dagsaviser og magasiner for å bli kjent med deres dekning av uformell sektor. Ulike dokumenter fra fagforeningen betyr mye, fordi det er kilder det er lett å gå tilbake til i ettertid og viser deres beskrivelse av seg selv og konteksten. De viktigste er her kongressreferater (CTCP 2005, 2007c, 2007d, 2007a), foredrag (Martinez 2006), pressemeldinger (Martinez 2007), lovutkast (CTCP 2007b) og brevveksling. CTCP anbefalte også ulike nicaraguanske debattbøker som har vært viktig for bakgrunnsforståelsen av økonomien som helhet og for å se hvordan ledelsen i CTCP posisjonerer seg politisk (Núñez 2006, Vargas 2006, Mayorga 2007).

I tillegg til observasjon av interaksjon på arbeidsplassen, har jeg samlet observasjonsdata hos fagforeningen. CTCP har vært veldig åpne, og latt meg delta på møter på alle nivå i organisasjonen og med ulike instanser utenfor. Det har vært nyttig for å bli kjent med fagforeningens virkemåte og møte personer som siden har blitt informanter. F.eks. tok en lokal tillitsvalgt meg med på omvisning på et marked og på CTCP sin egen helsestasjon. De viktigste sentrale arrangementene jeg deltok på var kongressen, de månedlige klubbledermøtene, og et seminar om kjønn og arbeid. Her fikk jeg observere ledelsens informasjonsprofil ovenfor aktivistene, og snakke med de øvrige deltakerne i pauser. Jeg hadde en strategi på å komme presis til møter og seminarer, selv om det ikke var forventet og det var få andre som gjorde det. Slik fikk jeg tid til å være tilstede på CTCPs kontor uten å forstyrre den daglige driften, og jeg kunne prate med de andre som kom tidlig etter hvert som de ankom, eller snakke med medlemmer som var der i andre ærender, f.eks. de som ventet på å få utbetalt mikrolån. Jeg har også deltatt på CD-selgernes demonstrasjon mot forbud mot piratkopiering, og en markering sykkeldrosjesjåførene arrangerte mot

kommunen. CD-selgernes demonstrasjon var ikke arrangert av CTCF og ga dermed innsikt i åpen motstand og massemobilisering utenfor organiserte former.

3.2 Etikk: Å skrive 'emancipatory research'

Jeg har tatt mange valg underveis, både før og etter feltarbeidet som har vært tema så langt. Noen er nøye overveid, andre mer eller mindre ubevisste. Til grunn for valgene ligger ulike etiske vurderinger, og disse utgjør en viktig del av metoden selv om det ikke handler om selve datainnsamlingen. Enkelte avskriver både feministisk og marxistisk forskning som forurenset av politiske mål, heller en et mål om å finne sannheten. Idealet for dem er at forskning skal være objektiv og rasjonell (Foster *et al.* 1996). Som tilsvaret kan man hevde at alle forskere inkorporerer subjektivitet, partiskhet, forutinntatte meninger og politisk engasjement i sine arbeid og at det da er bedre å gjøre det åpenlyst. Siden politikken i kunnskapsproduksjon ikke kan fortrennes, er utfordringen å gjøre det gjennomsiktig slik at leseren kan ta stilling til det og kjenne forutsetningene (Ramazanoglu & Holland 2002). Det er ikke tilfeldig at dette svaret kommer fra feminister. Sammen med marxister representerer de forskningstradisjoner med et sterkt ønske om sosial endring. Dermed har de lange tradisjoner for vitenskapskritikk med fokus på verdiladet språk og uuttalte forutsetninger. Det finnes også dem som hevder at det ikke skal være nødvendig å uttrykke sin partiskhet. De hevder at den hegemoniske retningen slipper, så da skal det ikke kreves av resten heller. Dette kan være et godt prinsipielt poeng, men i praksis gjør det leserens opplevelse vanskeligere, idet leseren må gjette seg fram til utgangspunktet.

De etiske dilemmaene blir enda viktigere når man forsker på marginaliserte grupper. Kunnskapsdannelse er en sosial prosess, og sosiale prosesser involverer maktrelasjoner. Derfor er det viktig å reflektere over hvordan disse maktprosessene virker inn på forskningen, og under hele arbeidet være bevisst på hvilke maktrelasjoner en treffer inn i, hvor de stammer fra, og hvilke steg man tar for å begrense dem.

Et viktig poeng for meg i min respekt for informantene mine er at jeg ikke vil anklage dem for å ha misforstått sine omgivelser og sitt samfunn. Det viktigste har vært å søke en meningsfylt forståelse, det vil si å forstå aktørenes handlinger ut i fra deres rasjonelle overbevisninger, og å forstå hvor de overbevisningene kommer fra (Boudon 2001). Det innebærer mer respekt for aktørenes forståelse av egen overbevisning enn forklaringer basert på internalisering og sosial begrensning. Å ty til falsk bevissthet som forklaring er å undervurdere aktørenes fornuft og forståelse av egen kontekst og posisjon.

Dette er et poeng jeg kommer tilbake til både i teori og analyse, men det er viktig å ta opp her fordi det også har påvirket de valgene jeg har tatt i arbeidet med oppgaven.

3.2.1 Ulikhet og likhet

Det er viktig å reflektere over forholdet mellom seg selv og informantene, fordi det påvirker samtalen og informasjonen en får tilgang til. Jeg vil trekke fram to elementer, likhet og ulikhet. Begge deler er viktige for samspillet i intervjusituasjonen. Ulikhet skaper rommet for å kunne ha et intervju, der man inntar ulike posisjoner og utveksler informasjon. Likhet skaper muligheten for samspill og tillit. Likheten er det vanskeligste å beskrive, det varierer i hver situasjon hvor det punktet ligger, det kan være som sosial aktivist, som student eller som ungdom og er med på å avgjøre hvorvidt deltakerne i intervjuet forstår hverandre som interessante og sympatiske, slik jeg brukte det i beskrivelsen av intervjuene selv.

Ulikhetene kan bare utfordres ved å bli påpekt, ved at deres diskursive og institusjonelle årsaker og konsekvenser trekkes fram i lyset. Århundrer med spansk dominans, som fortsatt gir utslag i en sammenheng mellom klasse og hudfarge, spiller inn på oppfatningen av meg fordi jeg er hvit. Dette forsterkes ytterligere ved at jeg er akademiker i et samfunn der utdanning har en høy kostnad både direkte og indirekte. For det tredje kommer jeg fra Europa, og forbindes dermed med bistandsapparatet. Alle disse posisjonene innebærer konnotasjoner til rik/fattig, ta/gi, underlegen/autoritet, aktiv/passiv, og dominans/dominert der jeg havner i den privilegerte posisjonen. Uansett hvordan jeg har prøvd å utligne dette, og hvordan andre posisjoner som kvinne, ung og gebrokkent språk også tas inn i skjemaet og utligner noe, har sannsynligvis dette påvirket rollene vi har tatt i intervjusituasjonen. Det er godt mulig at det har påvirket mulighetene informantene har følt de har hatt til å påvirke intervjuets retning. Et resultat kan være at de i mindre grad har tenkt at de hadde muligheten til å diskutere forutsetningene for mine spørsmål med meg, eller si klart ifra om at de ikke ønsket å svare på et spørsmål. Sannsynligvis har enkelte informanter veket unna og svart upresist heller enn å gjøre åpen motstand. Det kan forstås som en skjult motstand i en samtale preget av uunngåelig ulike maktposisjoner.

Posisjonen som ung og utlending var muligens en fordel fordi jeg kunne stille endel tilsynelatende naive spørsmål, og jeg tror enkelte tok glede i å kunne være guide og forklare mye. Dette er en teknikk for å reversere maktrelasjoner. En svakhet var at jeg gikk glipp av doble betydninger i talemåter, siden jeg intervjuet på et språk hvor jeg aldri vil beherske alle nyanser. Jeg håper antallet intervjuer og helt dagligdagse samtaler utenfor selve sektoren

gjør at jeg er i stand til å se utover individuelle sannheter fortalt som om de var allmenne. Klær skaper folk, fordi de uttrykker tilhørighet og sosial posisjonering. Derfor kan framtoning og klesvalg brukes for å begrense forskjeller. Jeg prøvde å motvirke stereotypien av europeiske backpackere ved å låne elementer fra klesdrakten til nicaraguinske universitetsstudenter, men hår og hudfarge umuliggjorde forsøk på å ikke stikke seg ut. I forholdet til fagbevegelsen har jeg også hatt en dobbel posisjon, som en utenlandsk student og samtidig som et ledd til deres eldste bidragsyter, LO. LO i Norge har et samarbeid med CTCP spesielt, og FNT generelt. Dermed fikk jeg hjelp fra Internasjonal Avdeling i LO til å opprette kontakten. Det hadde sannsynligvis flere fordeler enn ulemper. Det hjalp definitivt som en døråpner, men jeg ble siden presentert som "kamerat Julia fra LO Norge" når jeg deltok på møter i fagforeningsregi. I samtaler med de enkelte har jeg presisert at jeg er uavhengig og lagt vekt på tilknytning til universitetet, men jeg kan ikke se bort fra at enkelte likevel har koblet meg til CTCP/LO og at det har farget svarene deres. For å unngå at CTCP fikk for sterk rolle som 'portvakter' har jeg stort sett arbeidet selvstendig og oppsøkt informantene selv. Slik har jeg kunnet velge informanter uten, eller med svake bånd til CTCP. Et eksempel her kan være et marked som jeg først besøkte alene, og siden vendte tilbake til med en tillitsvalgt i området. Sammen med henne fikk jeg en omvisning, ble presentert for medlemmer og fulgte med mens hun samlet inn kontingenten. Tredje gangen kom jeg alene og intervjuet både selgere hun hadde presentert meg for og andre. Det gir meg en annen kontroll over situasjonen enn om noen skulle ha valgt dem ut i forkant. Jeg har lagt vekk på å ikke ha representanter fra fagforeningen i nærheten i selve intervjusituasjonen, for å unngå at det farger hvordan informantene omtaler CTCP og sitt forhold til organisasjonen.

3.2.2 Forskningsetiske retningslinjer i praksis

Man informerer vanligvis potensielle deltakere via et "informasjonsark" står det i en bok om feltarbeid i utviklingsland (sic!) (Scheyvens & Storey 2003:143). Ulike metodebøker og Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsfag og humaniora (NESH) legger mye vekt på at informanter skal få grundig informasjon om prosjektets tema, omfang, publikum, forskningsetikk, og potensielle problemer og fordeler ved å delta. Dette er viktige påpekninger, men ikke alltid like lett å gjennomføre. Kvalitativ forskning er kommunikasjon, og erfaringsmessig var det mye lettere å ta slike spørsmål underveis etter hvert som de dukket opp enn å skape unødvendig distanse ved å begynne med en monolog om forskningsetikk som skapte mer mistro enn tillit. Jeg valgte også stort sett vekk skriftlig

informasjon, fordi mange arbeidere i uformell sektor har begrensede leseferdigheter, og skriftlig informasjon kunne dermed ha forsterket deres eventuelle følelse av underlegenhet. Det er lett å se om en informant er usikker eller motvillig, de er vanskelige å intervju, og enkelt å avslutte intervjuet med. Forskningsetikken er likevel viktig å ha som en konstant indre rettesnor. Jeg valgte å ikke vektlegge forskningsetiske retningslinjer i møte med informantene, fordi de færreste av dem så viktigheten av slikt. Dermed har jeg et enda større ansvar for å bruke den informasjonen jeg fikk på en etisk måte i arbeidet med oppgaven. En formildende omstendighet er at jeg har samlet lite sensitiv informasjon. Uformell sektor er preget av fattigdom, og det er mulig å samle mange triste historier, men jeg har valgt å ikke fokusere på dem. Tre av mine informanter ga meg uoppfordret faktaark om sin egen livshistorie som de har utarbeidet for CTCP, og disse inkluderer mer personlig informasjon og tragedie enn jeg har bedt om. Disse fortellingene har påvirket min analyse, blant annet fordi de kom fra informanter som jeg møtte ved en rekke anledninger gjennom hele arbeidet og de danner dermed en del av helhetsforståelsen min av dem.

Siden intervjuene ble gjort på arbeidsplassen var det ofte andre til stede, til en viss grad har jeg kunnet be om å få snakke med informanten alene, men barn og lyttende naboer kan være vanskelig å unngå. Det har muligens påvirket informasjonsflyten i flere retninger. Påtvunget gjensidighet gjør at tilhørere kan sikre at informasjonen som blir oppgitt er i overensstemmelse med generelle oppfatninger (Scott 1990), med andre ord kan informantene både feilinformere mer og mindre når andre hører hva som blir sagt. Et annet element som påvirker konfidensialiteten er at notatene mine hovedsaklig er på norsk, bortsett fra noen ordrette sitater. Det var en bevisst handling for å minske tilgjengeligheten for andre som begynte å bla i bøkene. Det er også betryggende med tanke på den notatboken som ikke lengre er i min besittelse.

Alle mine informanter ville at jeg skulle bruke deres navn i oppgaven. Jeg har valgt å etterkomme dette ønsket i stor grad, selv om mye av metodelitteraturen fraråder det. Jeg bruker bare fornavn, men det er likevel mulig for dem som kjenner sektoren godt å gjenkjenne enkeltpersoner. Dette handler om den tilliten de viste meg da de fortalte sine historier. Det er et overgrep mot den tilliten når forskere tolker informanter slik at det bryter med deres selvoppfatning og det gjør at forskerne føler det nødvendig å beskytte dem mot seg selv. Spesielt på grunn av den nevnte ulikheten i institusjonalisert makt er det viktig for meg å framstille mine informanter, som tilhører en marginalisert gruppe, med all den respekten de fortjener. Det inkluderer å ikke strekke tolkningen av empirien for å få fram et

godt poeng, og være ekstra på vakt mot negative framstillinger. Ved å gjøre informantene gjenkjennelige for sine egne, selv om jeg skriver på et språk som er utilgjengelig for de aller fleste av dem, har jeg lagt inn en ekstra sosial kontrollmekanisme. Det vil si at jeg kun anonymiserer i de få tilfellene der jeg tolker uttalelser i en negativ retning. Enkelte ansatte i fagforeningen blir omtalt med fullt navn, fordi de er intervjuet i kraft av sin stilling.

3.3 Teori og data

Jeg har lest teori underveis i hele prosessen, også i felten, for på ett vis å minne meg selv om hva jeg holder på med, og komme videre i refleksjon rundt datainnsamlingen. I felten kan ferdigskrevne artikler være det nærmeste man kommer noen å diskutere arbeidet med. Den hermeneutiske sirkelen blir en floke, men å lese andres løsninger igangsetter nye kreative prosesser og løser opp i de flokene man befinner seg i etter hvert som feltarbeidet utvikles. Lesingen påvirker arbeidet med empirien, og empirien påvirker hva man velger å lese. Et slikt samspill kan kalles abduksjon.

Tolkingen av data begynte allerede etter det første intervjuet mitt med en tillitsvalgt i CTCP som besøkte LO i oktober 2007. Jeg har i stor grad gått gjennom intervjuene allerede samme ettermiddag og fylt ut med observasjoner og notert ned utfyllende informasjon rundt svarene mens jeg fortsatt husket dem. I selve tolkningsprosessen har jeg skrevet intervjuene over i en mer oversiktlig form, og delvis kategorisert informasjonen ut i fra det som framstod som hovedlinjer i feltarbeidet. Disse kategoriene var valg av arbeid, syn på fagbevegelsen, informasjon om konflikter i hverdagen, plassering i en sosial kontekst og forhold til distributører og andre arbeidsgivere, samt en relativt velbrukt kategori for annet. I tillegg er de grovklassifisert etter ulike faktorer, som grad av tilknytning til fagforeningen, her er det relevant å se ikke bare på medlemmer og ikke-medlemmer, men også på hvor lenge og hvor mye de har vært involvert i arbeidet til CTCP. De er også klassifisert ut i fra det arbeidet de gjør som jeg har oppsøkt dem for. Det vil si at en jeg har snakket med som selger mat på gaten blir det, en gateselger, selv om vedkommende gjerne er utdannet elektriker eller jobber like mye som lærer. Slike klassifiseringer er uunngåelige og nyttige, men samtidig en fastlåsning av informantenes posisjon. Jeg har valgt meg ut én av deres tilhørigheter og identiteter og fokusert på den, selv om det er godt mulig at det ikke er det vesentlige for dem selv i deres selvforståelse.

En siste faktor i min forståelse av teori er et valg jeg har gjort i forhold til språk. Jeg har lest og sitert flere spanskspråklige kilder, og disse må nødvendigvis oversettes til norsk.

Derfor oversetter jeg flesteparten av mine engelskspråklige kilder også, for å unngå at en av dem får et språklig forrang, enten det er ved å framstå med sin opprinnelige presisjon, eller ved å inngå mer naturlig i tekstflyten. Derfor påpeker jeg heller ikke når det er mine oversettelser, det er det som regel alltid når verket i referanselisten står med spansk eller engelsk tittel.

3.4 Oppsummering

Jeg har lyttet, jeg har spurt, jeg har sett og pratet. Jeg har hatt med meg min teoretiske bakgrunn ut i felten, jeg har hatt med meg mine sosiale verdier i valg av tema, i formuleringen av problemstillingen og i valg av spørsmål. Så viste informantene mine meg en virkelighet som vanskelig lot seg tilpasse det post-marxistiske teoretiske rammeverket som jeg hadde planlagt å bruke før jeg dro ut i felten. Derfor eksperimenterer jeg med å ta en teoretisk ramme lagt for å forstå kjønn og seksualitet ut av sin vante kontekst. Det åpner mulighetene for et bredere språk til å forstå fagorganiserte i uformell sektor, samtidig som deres eget frigjøringsprosjekt blir stående. Min historiefortelling er ikke objektivt sann, men det kan være en bedre fortelling enn en del av de hovedstrømsretningene jeg utfordrer i teorien.

4 Performativ klasse

Dette kapitlet baserer seg på empirien samlet under feltarbeidet i Nicaragua, og vil belyse fagforeningens virke og arbeiderne i uformell sektor sine motstandsstrategier. Først diskuteres uformell sektor i forhold til den nicaraguanske økonomien generelt. Dersom en vil forstå hva en fagforening som antas å være uten streikevåpen kan gjøre for arbeidere uten lønn eller arbeidsgiver er det viktig å se nærmere på hvilke arbeids- og maktrelasjoner som finnes i praksis. Dette beskriver hvordan de står i forhold til tradisjonell arbeiderklasse. For å forstå den subjektive opplevelsen går kapitlet over i å analysere hvilke problemer arbeidere i sektoren står ovenfor. Deres opplevelse av det sosiale hierarkiet legger grunnlaget for formen og skalaen motstand får. Deretter vil kapitlet fokusere på om kollektiv motstand kun er det som finnes i fagforeningen, eller om arbeiderne gjør selvstendig motstand basert på sin arbeidshverdag. Siste del viser hvordan disse motstandsstrategiene, språket og muligens selvforståelsen endres i møte med fagforeningen, og det vurderes hvorvidt dette kan kalles *å gjøre klasse*.

4.1 Nicaraguas uformelle økonomi

Det er umulig å skrive om den nicaraguanske økonomien uten å inkludere den uformelle delen. Nasjonal statistikk tilsier at Nicaragua har Latin-Amerikas høyeste andel av urbane jobber i uformell sektor, hele 63,3% i 2005 (INEC 2006:46). Store deler av den økonomiske aktiviteten faller inn under begrepet uformell sektor, spesielt siden også endel landbruksproduksjon regnes som uformell i Nicaraguas egne offentlige statistikker. Denne rurale uformelle sektoren er imidlertid ikke et tema i denne oppgaven. I nasjonale statistikker regnes småskalaproduksjon, handel, personlige tjenester, reparasjoner og verksteder, bedrifter med mindre enn fem ansatte, og andre lønnsarbeidere uten stabilt arbeid og som ikke er dekket av INSS⁸ som uformelle. Kontingenten til INSS er viktig i forståelsen av uformell sektor, fordi den avgjør hvorvidt de vil kunne motta sosiale ytelser som sykepenger og pensjon, og dermed hvilke rettigheter arbeiderne har når de trenger ulike velferdsgoder. I underkant av 20% av den økonomisk aktive befolkningen betaler kontingent

⁸ Instituto Nicaragüense de Seguridad Social, ansvar for pensjoner, fødselspermisjoner og sykeforsikringer. Trepartsfinansiert - av stat, arbeidsgiver og arbeidstaker. <http://www.inss.org.ni/>

til dette sosiale sikkerhetsnettet, og andelen synker stadig (MIFIC 2006). Det kan skyldes de veldige omstruktureringene i økonomien de siste årene. Perioden fra borgerkrigens slutt i 1990 til gjenvalget av Daniel Ortega fra det radikale sandinistpartiet FSLN i 2006 betegnes som 16 år med nyliberalisme. I den perioden gjennomførte Nicaragua de internasjonale finansinstitusjonenes råd for økonomisk og strukturell tilpassning. Mellom 1990 og 1998 ble samtlige 370 statlig eide selskaper, banker og offentlige tjenester privatisert (Mayorga 2007:43, 65). Nærmere 200.000 statsansatte mistet jobbene sine som et direkte resultat av dette strukturtilpassningsprogrammet (INEC 2006:46). Dette kan kalles akkumulasjon gjennom frarøvelse, der kapitalen lykkes med å overta store økonomiske ressurser, og samtidig senke arbeidskostnadene (Harvey 2005). Gjennomsnittlig inntekt for formelle arbeidere lå i 2006 i gjennomsnitt to ganger høyere enn for uformelle arbeidere i Nicaragua, på tross av at Nicaragua har regionens laveste inntekter. Eksempelvis tjener en sykepleier kun 10% av lønnen til sin kollega i Costa Rica (INEC 2006:46-7). Etter Marx' begreper kan den store reservearméen statlige oppsagte være en årsak til dette, fordi de presser ned lønningene, og i tråd med privatisering og oppsigelser har reallønnsnivået sunket med 52,1% mellom 1991 og 2004 (Vargas 2006:23).

I INECs statistikker fordeles uformell sektor etter ulike yrkesgrupper. Inndelingene kan også gjøres gjennom økonomiske segmenter. I et intervju mener Amaya, fra CTCP sin partnerorganisasjon i El Salvador at for å forstå uformell sektor må man dele den i tre segmenter. 'Utvidet akkumulasjon' betegner de øverste 5% som tjener godt, 'enkel akkumulasjon' er en litt større gruppe som inkluderer småforretninger. Flertallet derimot, Amaya anslår dem til 80%, jobber på 'subsistensnivå'. Han mener at Verdensbanken av bekvemmelighetshensyn ser vekk fra denne gruppen, og fokuserer på dem på toppen. Det er disse to øverste gruppene som har mulighet til å utvikle seg til selvstendig næringsdrivende eller mikroentreprenører. Arbeid i uformell økonomi er en ren overlevelsesstrategi for de aller fleste, bortsett fra en ørliten elite. Slik kan det hevdes at uformelle arbeidere er sine egne ansatte (Thomas 1995:119). Det er en formildende omskrivning å kalle de selvsysselsatte for entreprenører, så lenge opptil 2/3 av de selvsysselsatte lever under fattigdomsgrensen og det er en overrepresentasjon av samfunnets mest utsatte grupper, som kvinner, barn, eldre, uføre, flyktninger og urbefolkning i denne type arbeid (Thomas 1995:117). Disse tallene er anslag, men gir et grunnriss til hvorfor uformell sektor trenger andre organiseringsmetoder og strategier for å sloss mot undertrykkelse enn den frihandelen Verdensbanken anbefaler (f.eks. Krueger 2000).

Levebrødsstrategien framhever nabolagsorganisasjoner som den mest sannsynlige organisasjonsformen for sysselsatte i uformell sektor (Sanyal 1991). Nicaragua har en lang tradisjon for slike nabolagsråd under Sandinista-styret på 70- og 80-tallet⁹, og som nå er videreført under den nye Ortega-regjeringen¹⁰. Mange av de mest politisk aktive i CTCP er også aktive her, men likevel har de valgt å danne en fagforeningsstruktur ved siden av, som organiserer på tvers av arbeid- og bosted. En av årsakene er at arbeidssted og bosted ikke nødvendigvis er geografisk samlokalisert, og da oppstår det en konflikt der det bostedsorienterte nabolagsrådet ikke kan representere arbeidere som møter problemer på en felles arbeidsplass, men som bor spredt. Det er en veldokumentert strategi at mange arbeidere nær mer velstående grupper heller enn i sitt eget nabolag, fordi da har de bedre inntektsmuligheter. Fagforeninger er ikke det eneste organisasjonsalternativet for disse menneskene, men det er det eneste yrkesbaserte alternativet i Nicaragua i dag¹¹.

4.1.1 Forholdet mellom formell og uformell økonomi

Performativitetsteori kan være et virkemiddel for å forstå forholdet mellom formell og uformell økonomi, slik det ble tatt opp i kapittel to i forholdet mellom arbeiderklasse som original og andre undertrykte klasser som etterligning. Et av bruksområdene for denne teoretiske retningen er for å viske ut skillet mellom en tenkt original og en tenkt kopi (Butler 1990, Loxley 2007). Dette spørsmålet må nå taes opp til grundigere vurdering i lys av empirien fra Nicaragua. Motivet for å gjøre det er todelt, for det første for å vise hvilket forhold enkeltarbeidere har til formell sektor, og for det andre fordi forholdet mellom formell og uformell sektor som et motsetningspar blir utfordret når arbeiderne fra begge sektorer finner sammen i en felles organiseringsmodell.

⁹ CDR – Comité de la Defensa de la Revolución. Komiteer for forsvar av revolusjonen.

¹⁰ CPC – Consejo de Poder Ciudadano. Borgermaktsråd.

¹¹ Mario Quintana, Coordinadora Civil, i e-post. 16. januar 2008.

		Produsenter	
		Formelle	Uformelle
Distributører	Formelle	Idealtypisk formell økonomi	Blandet økonomi. Uformelle produsenter selger via formelle distributører
	Uformelle	Blandet økonomi Formelle produsenter selger via uformelle distributører	Idealtypisk uformell økonomi

Forbindelsen mellom den formelle og uformelle økonomien kan skjematisk beskrives i koblingene mellom fire variabler, distributører og produsenter, formelle og uformelle. Det gir fire rene kombinasjoner. Formelle produsenter som selger til formelle distributører er den idealtypiske formelle økonomien. Tilsvarende er uformelle produsenter som selger til uformelle distributører den idealtypiske uformelle økonomien. Det omfatter hovedsaklig selgere i uformell sektor som produserer selv, eller kjøper fra hjemmeprodusenter og småbønder. Disse mulighetene, som forutsetter at de to typene aktiviteter foregår atskilt fra hverandre, er de mest omtalte, og det som forutsettes i mye av den økonomiske litteraturen. Muligens like utbredt, men mindre omtalt, er de to gjenværende mulighetene, der skillene er mindre klare. Uformelle produsenter kan møte formelle distributører som kontraktører som produserer innsatsvarer. Dette gjelder hovedsaklig hjemmearbeidere og jordbruksarbeidere. Det siste alternativet er at uformelle distributører kan møte formelle produsenter som selgere som mottar faste leveranser. Dette er et forhold de fleste av mine informanter beskriver, alt fra at de handler hos faste grossister til Armando som forteller at ulike selskaper kommer og leverer varer på ulike dager til selgerne i området hans. Diana selger småkaker og mottar daglige leveranser fra et bakeri som bruker henne og en rekke andre selgere plassert på ulike steder som utsalg. Coco er 47 år, og hun har jobbet som selger i lyskryss siden hun flyttet til Managua med sin mann og første barn da hun var 13 år. Hver morgen drar de til markedet og henter varene sine, pakker med tyggegummi, kjeks og sigaretter. Hver ettermiddag drar de tilbake til distributøren og betaler for varene med dagens inntekt. Slik utgjør de det aller fattigste sjiktet i uformell sektor, de eier ikke engang varene de selger fra dag til dag og betaler ofte oppimot 40% renter. En god dags inntekt utgjør i underkant av 30 kroner, som oftest knapt mer enn 20 kroner. Til sammen dekker en måneds salgsinntekt omlag ¼ av den

basiskurven med varer myndighetene beregner per familie¹². De som driver innenfor varehandel har som oftest faste distributører, mellommenn eller oppkjøpere, men det er ikke formalisert. Dette igjen gjør at de ikke har noen arbeidsmessig sikkerhet. INSS' sosiale sikkerhetsnett er basert på delte utgifter mellom stat, arbeidsgiver og arbeidstaker og forutsetter dermed formaliserte arbeidsrelasjoner. ”Det finnes ingen arbeidskontrakt, men arbeidsforholdet finnes” sier Bermudez, generalsekretær i FNT. Han mener disse arbeiderne er ”de moderne lønsmottakere” fordi uten arbeidskontrakt og sosial sikkerhet tar de hele risikoen ved arbeidet sitt, samtidig som de har faste distributører som bruker dem for å få omsatt varene sine. Det er bedrifter som spesialiserer seg på å levere produkter til ulike gateselgere. Deres lønn blir dermed en provisjon av salget og ansettelsesforholdet kan karakteriseres som en avtale om vareleveranse og stykkbetaling. Leverandørene betaler merverdiavgift av salget, men ellers har de ingen avgifter eller sosiale utgifter fordi de ikke er registrert som arbeidsgivere.

I tillegg til disse fire kategoriene finnes det andre aspekter som også inkluderer hvor de uformelle arbeiderne får startkapital fra, altså via uformelle lån eller formell finansiering. Den uformelle økonomien kan også være delvis formalisert i forholdet til lokale myndigheter, f.eks. betaler sykkeldrosjesjåfører forsikring og kommunale avgifter og har et registreringsnummer. Likevel tilhører de uformell sektor fordi de ikke har noe formalisert arbeidsgiver-arbeidstaker forhold som gir dem tilgang til sosial sikkerhet. Et annet bindeledd til formell sektor er at mange har jobbet der tidligere. Mine informanter oppgir mange grunner til at de har forlatt sine jobber i formell sektor. For relativt mange kan disse grunnene beskrives som en brutalisering av arbeidslivet. Armando var elektriker, men hadde en arbeidsulykke på grunn av manglende verneutstyr. Det førte til et langvarig sykeleie som etterlot ham på bar bakke, samtidig som han ikke vil risikere livet ved å fortsette slik, og derfor sluttet han med yrket han var utdannet til. Zelmira har jobbet som lærer, men fikk ingen fødselspermisjon som lærer i offentlig skole. Derfor har hun spedbarnet med seg på jobb, men hun vil tilbake til skolen. Jessica har jobbet i fabrikkene i frihandelssonene og sluttet fordi arbeidet der er mye hardere enn som gateselger og inntektsforskjellen er liten. Dette er akkumulasjon gjennom frarøvelse, der eksisterende reguleringer og sosiale velferdsordninger forverres, slik at arbeiderne må ta en større andel av kostnadene og selskapene kan øke sitt overskudd (Harvey 2005). Det er ikke et ukjent eller nytt fenomen at det er mange og sterke koblinger mellom de to sektorene av økonomien, men det er i liten

¹² <http://www.elobservadoreconomico.com/indicadores> oppsøkt 30.10.08.

grad inkludert i teorier og handlingsalternativer som omhandler uformelle arbeideres muligheter til å organisere seg.

Da ILO definerte uformell sektor i sin rapport fra 1972, vektla de skillelinjene fra formell sektor gjennom å sette opp en liste med klare motsetninger (gjengitt i Bromley 1978:1033). Det *uformelle* var alt det som formell sektor ikke var. Siden har det skillet blitt moderert av ILO selv og av mange andre. Den uformelle sektoren er koblet til nasjonal og internasjonal kapital på to viktige måter, for det første produserer de billige varer som formelle arbeidere kan kjøpe, og dermed holder de lønnskravene nede. For det andre arbeider de som kontraktører for deler av produksjonen, og tilbyr billigere arbeidskraft til den formelle produksjonen (Portes og Walton 1980 i Sanyal 1991:42f). Et eksempel her er Berta som selger kaffe og frokost utenfor et kjøpesenter. Hun forteller at kundene hennes er de som jobber i forretningene på innsiden, og som ikke har råd til kaffe der inne. Dermed bidrar Berta til å holde deres lønnskrav nede, fordi hun tilbyr dem en tjeneste billigere enn i den formelle økonomien. Dette kan settes i sammenheng med Amins (1976) beskrivelse av økonomien i periferien, hvor store deler av økonomien har som funksjon å tilby billig arbeidskraft til eksportsektoren. I hans analyse er både verdensøkonomien og det nasjonale økonomiske systemet konstruert for å opprettholde denne ubalansen.

Til sammen leder dette til et spørsmål om hvorvidt det er riktig å ta utgangspunkt i en teori som forutsetter at uformell sektor og formell sektor er atskilte fenomener, og at fabrikkarbeid står i en særstilling som kapitalismens kjennetegn. Det blir aktuelt å spørre hvorvidt den ene sektoren kan kalles original hvis den er tuftet på den andre sektoren. Målet her er ikke bare å vise at uformell sektor har sterke økonomiske bånd til formell sektor, men å bygge videre på diskusjonen fra kapittel to om uformell sektor er en nødvendig del av globalisert kapitalisme, men samtidig utenfor. Spørsmålet er hvorvidt de utgjør en utenfor eller kopi hvis de to sektorene er så sammenvevd og gjensidig avhengig. Dersom uformell sektor er nødvendig for å motvirke profittens fallende rate gjennom akkumulasjon gjennom frarøvelse, er det kanskje også nødvendig å formulere en teori om globalisert kapitalisme og arbeiderfrigjøring som inkluderer uformell sektor som en handlende klasse, ikke som passive utenforstående. Før det er mulig å si noe entydig om dem som handlende klasse, er det nødvendig å se på grunnlaget de har for å gjøre motstand.

4.2 Verdighet og selvrespekt

”Vi er ofre for seksuell trakassering og konstante bortvisninger utført av kommunen som vil

frata oss retten til et arbeid for å rydde veiene, men uten å tilby oss et alternativ” forteller Flor. I denne frustrasjonen ligger to kilder til ydmykelse. Den ene er offentlig, myndigheter på ulike nivå umyndiggjør dem i forhold til eget arbeid ved å behandle dem på linje med ugress og søppel, et onde som skal ryddes bort. Den andre er personlig, hver enkelt blir utsatt for ulike direkte nedverdigelser fra andre som hever seg over dem i hierarkiet. Undertrykkelse er ikke bare et økonomisk spørsmål, det handler vel så mye om de sosiale og kulturelle utslagene det gir, og det er denne daglige omgangen med de maktavende som former bevisstheten om ens egen undertrykte posisjon (Scott 1990).

4.2.1 Et verdig arbeid

Det første CTCP nevner når de lister problemene i uformell sektor er konstant forfølgelse fra politiet og lokale myndigheter (CTCP 2007a:3). I argumentene for å få dem fjernet finner en også grunner til at bortvisningene er en trussel mot selvfølelsen og en oppvisning av makt som forsterker det sosiale hierarkiet.

De uformelle pengevekslerne¹³ er en av CTCP sine fem føderasjoner. De blir ofte omtalt som den sterkeste, for selv om gateselgerne er flere, har pengevekslerne som regel bedre utdanning og høyere levestandard og dermed flere midler til å styrke organisasjonen. De er de mest utsatte for kriminalitet, og de som er mest på kant med lovverket. Lederen for denne føderasjonen for uformelle pengevekslere fortalte at i 2007 hadde politiet totalt 25 aksjoner mot 17 forskjellige vekslingspunkter. Politiets begrunnelse var at vekslerne lurer turister og hvitvasker penger fra illegal virksomhet. De uformelle vekslerne ble altså beskyldt for å være uærlige og stå i samband med alvorlig kriminalitet, i tillegg til den gråsonen de allerede opererer i fordi de utfordrer bankene. Et annet eksempel er fra Chinandega, hvor kommunen besluttet å redusere antall sykkeldrosjer. De ble beskyldt for å gjøre trafikkmønsteret utrygt, for å være for mange, og for å hindre modernisering og utvikling av et marked for drosjer. Gatehandlere tolereres i noe større grad enn disse andre gruppene. Men det er ikke fritt fram for dem heller. Mange legitime interesser vil kontrollere byrommet, kommunen vil skape en vakker by uten kriminalitet, dårlig hygiene og trengsel, politiet vil sikre trafikken, og næringslivet vil ha et ordnet miljø uten kaoset gateselgere kan forårsake. I første halvår av 2007 registrerte CTCP 13 kollektive forvisninger av gateselgere som var medlemmer hos dem (Martinez 2007). I desember 2007 ville ledelsen ved et

¹³ Federación de Cambistas de Nicaragua (FETRACAMNIC).

marked i Managua få fjernet alle selgerne som jobbet i utkanten av markedet. Argumentene deres, i følge CTCPs lokale klubbledelse, var at selgerne gjorde området uryddig og ubehagelig, i tillegg til at det ikke var rettfærdig ovenfor de på innsiden at andre skulle kunne selge uten å betale for plassen sin. Andre steder argumenteres det med at selgere som etablerer seg langs gatene, f.eks. på busstopp, er i veien for trafikken ved at passasjerene må ut i gaten fordi fortauene er fulle av boder. Dermed anses de som et hinder for trafikken og en fare for trafikantene. Det var begrunnelsen for aksjonene i januar 2008 mot bokhandlere som hadde etablert seg langs veien og på et bredt midtfelt mellom kjøreretningene i veien ved et annet marked¹⁴. Det mest slående eksempelet er den hendelsen som var utslagsgivende for dannelsen av CTCP. I mai 2002 ble en politimester drept i Managua. Politiet var raskt ute med å legge skylden på gatehandlerne i området. De ble beskyldt for å være skjulested for ”tyver, overfallsmenn, lommetyver, innbruddstyver, narkotikalangere og prostituerte” (CTCP 2007a:1). 374 arbeidere i tre ulike lyskryss ble i den påfølgende tiden forfulgt og arrestert. Dette er bare noen eksempler. De viser likevel et bredt spekter av respektløse holdninger fra lokale autoriteter.

I disse karakteristikkene ser en to tendenser, for det første framstilles arbeidere i uformell sektor som at de er på grensen til småkriminelle, og for det andre framstilles de som en del av ugresset og forsøplingen og annet ubehag langs veikanten som kommunen bør rydde bort. De som har denne muligheten til definere hva som ikke hører hjemme et sted er de med mest makt i samfunnet. Å framstille store grupper sitt arbeidsliv som forsøpling forsterker maktposisjonen til dem som står bak framstillingen fordi det trekker linjen mellom hva som er normen, og hva som faller utenfor (Cresswell 1996:39). Å kunne definere ’de andre’ som avvikene fra normen er en maktmekanisme. Arbeiderne i uformell sektor kjenner godt til denne grensedragningen, der de plasseres sammen med ulovlige virksomheter og ugress, og de har mange strategier for å utfordre og destabilisere det skillet, men disse strategiene bærer ofte preg av lavprofilert infrapolitikk. Noen av disse strategiene inkluderes i fagforeningens strategier, andre blir ryddet av veien til fordel for mer åpne og tydelige motstandsformer.

I tillegg har de mange problemer som også er relatert til rom og plassen de tar. Alle som jobber langs trafikkerte gater er plaget av støy, eksos og veistøv. Kriminalitet er utbredt og de fleste gjemmer pengene sine på ulike måter, f.eks. har Joël, som selger sigaretter, mesteparten av pengene i en sigaretteske gjemt under og blant de andre eskene for at de ikke

¹⁴ <http://www.laprensa.com.ni/archivo/2008/enero/09/noticias/nacionales/236664.shtml> - La Prensa 9. januar 2008, side 1.

skal være lett tilgjengelige for utenforstående. Alle disse forholdene gjør det vanskelig å danne et bilde av uformell sektor som et verdig arbeidsliv.

4.2.2 Et verdig liv

Forrige avsnitt omhandlet sektorvise problemer i møte med offentlige myndigheter. Arbeidere i uformell sektor utsettes også for personlige tap av verdighet. Dominans kan bety direkte fysiske overgrep, som vold og voldtekt, og indirekte fornedrelser, som å ikke bli sett eller ikke bli hilst på (Scott 1990). Flor fortalte at billettørene på bussene beføler de kvinnelige selgerne, spesielt de unge. Hvis ikke de lar dem gjøre det får de ikke komme ombord i bussene for å selge. Dette er et grovt eksempel på en daglig ydmykelse. Flor fortalte om andre ydmykelser også, som å jobbe 12-14 timer om dagen uten å tjene nok til å kunne flytte fra svigerforeldrene. Emerson var en av de som sterkest uttrykte tapet av verdighet som oppstår når en trår over grensene andre har satt for normativ oppførsel. Han kommer fra et høyere sosialt sjikt enn mange andre som jobber i uformell sektor, og har valgt å avbryte skolegangen for å produsere og selge smykker. Slik oppnådde han en større frihet fra foreldre og forventingspress enn det han mener er mulig for unge ellers i dagens Mellom-Amerika. Det er det som gjør at han fortsetter med arbeidet sitt, men han er opptatt av å formidle at de negative sidene også påvirker ham. ”Det er så mange fordommer i samfunnet. Det blir sett på som litt skammelig å ha denne type jobb. Folk som kjenner en tenker ’se hvordan det gikk med ham’, og alle disse situasjonene er veldig ubehagelige.” fortalte Emerson. Dette synet sier noe om hvordan middelklassen ser på dem som jobber i uformell sektor, når de ser ned på sine egne som finner seg til rette i sektoren. Emerson fortsatte med å si at ”De andre tror at vi ikke har noen utdanning, at ingenting betyr noe for oss, at vi lever fra dag til dag uten tanke på framtiden. [...] Det er en sosial avvisning, man havner utenfor samfunnet. Av og til er det ikke direkte, som i noe de sier til en, bare indirekte, de får deg til å føle deg dårlig. Gjennom blikk og inntrykk av baksnakking”. Sladder er en viktig sosial kontrollmekanisme og et godt bevis på hvor grensene går for hva som er akseptabelt innenfor normene (Scott 1990) og sladden tydeliggjør at Emerson har tatt et valg som setter ham utenfor normen for forventet oppførsel for middelklasseungdom. De som har alternativer skal ikke velge uformelt arbeid. Igjen har det blitt trukket en linje mellom et riktig arbeidsliv og et uverdige og avvikende arbeid, som bidrar til å forsterke maktposisjonene til den formelle sektoren på bekostning av uformell sektors anseelse.

Flor og Emerson sine historier illustrerer både direkte og indirekte dominansformer. De færreste av mine informanter svarte så direkte på spørsmål om problemer eller frustrasjoner i arbeidsdagen. Det er forståelig, siden de færreste vil kritisere sine egne livsvalg direkte, fordi det kan reflektere tilbake på dem og sette dem i et dårlig lys. Til gjengjeld ga de uttrykk for slike frustrasjoner i andre svar eller i løs samtale. Det er ikke nødvendig å gi mange eksempler for å vise at dette omfatter mange aspekter i livet, både privat, i familien og på arbeidet, men noen få eksempler setter situasjonen i relieff. Å tilby sine varer foran folk som knapt ser en. Å måtte be pent for å ta opp ytterligere et lån om en har vært syk og brukt opp overskuddet som skulle reinvesteres i nye varer. Å se hele dagens inntekt forsvinne som renter til lånehaien. Å måtte be pent for å få bruke toalettet på en bensinstasjon. Å måtte ta med seg barna til arbeidet for at de også skal jobbe, fordi det er et tap av ære i et samfunn som sier klart at barnearbeid er et onde, og fordi det går ut over barnas skolegang slik at de vil ikke nå lengre enn sine foreldre. Å måtte ta barna ut av skolen fordi de ikke har råd til påkrevd uniform, eller skolepenger som krevdes fram til 2007. Å måtte møte opp i fire-fem-tiden om morgenen på de offentlige helsestasjonene for å slippe til en gang i løpet av dagen innimellom de med INSS-dekning som kommer til med en gang. Å ikke ha råd til gass til ovnen fordi datteren trenger astmamedisin, og derfor måtte lage mat med ved som forverrer datterens sykdom. Det er vanskelig å tenke seg et mer ødeleggende tap av personlig ære, skriver Scott (1990:114) om slaver som må se sine barn bli prylt i offentlighet uten å kunne hjelpe dem. En kan tenke seg at det er like hardt for de sysselsatte i uformell sektor å se sine barn og nærmeste ha det vondt uten å kunne gjøre noe for dem.

Scott (1990) arbeider med personifiserte maktstrukturer, som mellom slave og eier. Sysselsatte i uformell sektor er underlagt enda mer kompliserte dominansforhold. Jentene som blir befølt på bussene er underordnet de som styrer markedene, de eldre mennene som jobber der, og dem de kjøper varene sine av, i tillegg til familie og patriarkalske strukturer generelt. Det sier noe om hvilken utfordring det kan være å beholde verdigheten sin, og det burde dermed, for å følge Scott, være gode muligheter for at det oppstår skjulte manuskripter for å få utløp for frustrasjon.

Dette er ikke den eneste opplevelsen av arbeidet i uformell sektor. Flor, og flere andre sa at en av fordelene med uformelt arbeid er at ”Vi utsettes ikke for dårlig behandling fra en eneste sjef.” Denne uttalelsen må respekteres, for arbeid i uformell sektor kan bety mindre og mer ustabile inntekter, men det betyr også større kontroll over egen hverdag og mindre press for å etterkomme ønskene til f.eks. en sjef i eksportindustrien som ansetter på tremåneders kontrakter. Mange kvinner framhever at det er bedre å jobbe som selgere enn

som hushjelper, fordi de er mer selvstendige og opplever mindre trakassering, de kan også tjene bedre. Det er denne dobbeltsidigheten som er grunnlaget for dem som vektlegger de positive trekkene ved uformell sektor (bla. de Soto 2000, Maloney 2003, Pisani & Pagan 2004a, 2004b, de Soto & Cheneval 2006). Bildet av uformell sektor som en ydmykelse er ikke enhetlig, det betyr også et steg opp i hierarkiet for endel av dem som jobber der. Til gjengjeld er det vanskelig å utelukke at f.eks. hushjelpene ville sagt at det er bedre å være hushjelp, fordi en er mindre utsatt for vær og vind og har fast inntekt, nettopp fordi de færreste vil kritisere sine veivalg så direkte. Neste avsnitt henger sammen med denne hypotesen, hvordan man beskriver seg selv ovenfor utenforstående trenger ikke å fortelle alt om hvordan man selv ser situasjonen eller hvordan man ville beskrevet den for dem man ser seg som likestilt med.

4.3 Reell passivitet eller tilsynelatende konformitet?

En gjennomgående påstand ved spørsmål om politisk deltakelse var ”Vi er fattige – ingen hører på oss”, og at det har ingen hensikt å engasjere seg. Både organiserte og uorganiserte sa dette. Påstander og handlinger formet i trygge, hierarkifrie rom uttrykker større motstand enn den konformiteten som må komme til uttrykk i det offisielle manuskriptet (Scott 1990). Et viktig premiss i forskjellen mellom et skjult manuskript og et offentlig manuskript er at de undertrykte opptre som om de godtar, men det trenger ikke bety at de tror på det selv. Derfor kan påstander om politisk passivitet romme mer enn det som synes hvis de får stå alene. Felles for de organiserte som sa at ingen ville høre på dem på grunn av deres fattigdom er at de deltok minimalt, verken på CTCIP sine aktiviteter eller i andre fora. Svaret uttrykker en følelse av maktesløshet, en manglende mulighet til å aktivt og kreativt ta del i prosesser som kan bedre egen livssituasjon og framtid. ”De ville ikke høre på oss selv om vi kom med dynamitt” hevdet Joël. Her er det ikke bare snakk om at de mangler midlene til å gjøre seg hørt, her sier han at politikere overhodet ikke er interesserte, eller snarere har en direkte motforestilling mot å lytte til de fattige. Dette synes å gjelde uavhengig av hvem som sitter med makten. En annen, Nelson, sa at ”de hører ikke på oss [...] vi får bare håpe på at neste regjering blir bedre”. Nelson var politisk aktiv i mange år, men nå har han gitt opp all tillit, også til FSLN. Som en fortsettelse og forklaring på politikerforakten kalte Nelson politikerne for tyver, de beriker bare seg selv, derfor får de fattige ingenting. Flere uttrykte denne politikerforakten som bunnet i et syn om at politikerne bare er ute etter å mele sin egen kake. Overgangen er flytende mellom den generelle påstanden om at ingen hører på

dem, og påstanden om at politikerne er egoister, men den er verd å merke seg, fordi graden av rettferdiggjøring er ulik. I den første legges årsaken på sin egen posisjon, i den påfølgende er det politikerne selv som får skylden for at politisk deltakelse er fånyttet. Hvis fokuset ligger på å bygge en politisk bevisst og handlende arbeiderklasse er dette et viktig skille. Mens den første påstanden er et umyndiggjort uttrykk, mangler den andre kun et rom for endring. Innenfor Scott (1990) sitt perspektiv er Jöels påstand nesten over kanten mot det parodiske, for den uttrykker at politikerne er så selvpoptatte at de ikke ville ta inn over seg andre perspektiver om det så stod om livet.

Det er vanskelig å si hvor dypt den politiske passiviteten stikker, men den var tydelig også utenfor den uformelle sektoren. Den utgjorde grunnlaget for kritikken av borgermaktrådene (*CPC*) fordi det ble sagt at ingen kom til å delta, så selv om intensjonen var god kom det bare til å forsterke politikernes makt. En avistegning jeg så under feltarbeidet forklarte passiviteten som et trekk ved den nicaraguanske kulturen, med motsetning i opprørere i Venezuela. Ettersom passiviteten uttrykkes så tydelig i mediene kan den karakteriseres som en del av et offentlig manuskript. Spørsmålet blir da om den er reell, eller kun en talemåte.

Påstanden om at ingen hører på dem fordi de er fattige, kan gis tre ulike tolkninger. Marxister vil ta påstanden for gitt, og forklare det som at de er fremmedgjorte og gjør undertrykkelsen naturlig. Det gjør også følelsen av maktesløshet til en selvforsterkende prosess, der man stiller stadig mindre krav til seg selv og sine omgivelser. Mange av de tillitsvalgte i fagforeningen velger også denne forklaringen for å begrunne at noen velger å ikke bli medlem. En annen tolkning kan hentes hos SEWA, som kan sies å mene at uformelle arbeidere mangler selvtillit, men får de det vil de også se sine muligheter. Bemyndiggjøringstanken bygger på at for å kunne kreve et politisk handlingsrom trenger de aller fleste en følelse av betydning, selvtillit og egne rettigheter. Da tør de gradvis å ta en større plass i samfunnet. SEWA framhever denne dannelsesprosessen som en sentral effekt av deres virke som fagforening for kvinner (Hill 2001). En tredje tolkning er at fagforeningen prøver å skape en annen diskurs, der de tilbyr alternativer til passivitetet, eller muligheter for å få utløp for frustrasjon. Den bakenforliggende tanken er at de underordnede sier at de ikke kan gjøre stort, men gjør og tenker noe annet. Det ligger mer bak en slik uttalelse enn det ligger i den (Scott 1990) og dette er en motstand kan gis bedre rom for å uttrykke seg, fordi alle trenger å få utløp for frustrasjon. Disse andre utløpene for frustrasjon og strategier for å gjenskape verdighet er tema i resten av denne delen.

4.3.1 Infrapolitikk

Infrapolitics betegner en rekke ulike former for motstand som har en lav profil og ”ikke tør å snakke i sitt eget navn” (Scott 1990:19). Dette er et nyttig begrep for å belyse kontrasten mellom informantenes påstander og deres handlinger. Infrapolitikk forstås her gjennom tre typer handlinger, de som motarbeider, de som latterliggjør og de som gjenskaper verdighet.

En av de enkleste formene for motstand mot et regime er å motsette seg enkelte regler, men samtidig holde så lav profil at en vanskelig kan tas for det. I et møte mellom sykkeldrosjesjåførene og politiet fikk de klare beskjeder om å ikke sykle midt i veien og gi plass til bilene. I det offisielle manuskriptet framstår den manglende respekten for trafikkregler som manglende kunnskap. Men dette er velinformerte sjåførere, de vet mye om hvor de kan få fikset syklene sine billigst mulig, eller hvilke papirer som trengs. Og i den grad det er flere som sykkeldrosjesjåføren Juan, som også har militærbakgrunn og kan kjøre, vet de nok hvordan trafikkreglene fungerer og kan dele den informasjonen seg imellom. Det er altså godt mulig at de kjente til slike grunnleggende regler i trafikken fra før, derfor kan det tolkes som en skjult motstand å ta ekstra stor plass i veibildet eller kjøre ekstra sakte foran en drosje. Det blir spesielt virkningsfullt når hovedtrusselen mot deres virke er kommunens prioritering av drosjer på bekostning av sykkeldrosjer. Dette er en tilsynelatende konformitet fordi på overflaten ser det ut som om de gjør feil fordi de ikke vet bedre, men til sammen utgjør de et reelt problem for byens motoriserte trafikk.

En annen enkel motstandsform er symbolsk handling og latterliggjøring. Et eksempel her kan hentes fra Flor sitt hjem. Veggene i latrinen der er bygget av en stor metallplate påtrykt den sittende presidentens valgkampslagord. Den kan leses som en ironisk kommentar over en radikal presidentkandidat som lovet mye til landets fattige, mens det de fikk ut av det var kun en ny vegg til en fortsatt like fattigslig do. Fra Flors bolig inne i en av Managuas fattigste bydeler er dette motstand som holder en lav profil, gjestene hennes ser veggene, og kan more seg, mens politiet og andre øvrigheter vil ikke gå inn i området på grunn av gjengkriminalitet. Derfor risikerer hun ikke negative sanksjoner fra myndighetspersoner, selv om hun indirekte ironiserer over dem. Denne handlingen er interessant å sette i sammenheng med påstanden om at det som ikke er der det hører hjemme blir oppfattet som skittent (Cresswell 1996). Selv om valgkampskiltet er fullstendig feilplassert som dovegg, blir det ikke oppfattet som skittent. Det forsterker nok en gang hierarkiseringen i samfunnet, der fattige arbeidere er på feil sted nærmest uavhengig av hvor de er og blir sett på som et hygieneproblem, mens de herskendes tegn ikke utsettes for en

like sterk betydningsendring.

Handlinger kan gjenskape verdighet gjennom å opprettholde samhold innad i en gruppe som utsettes for nedverdiggende forhold. For å betegne ulike former for solidaritet som Scott opplevde mellom de fattige under sitt feltarbeid bruker han overskriften 'faglig organisering uten fagorganisering' (Scott 1985). 'Pålagt gjensidighet' er den mest minimale solidariteten, der de fattige avstår fra å underby hverandre og dermed ytterligere øke de herskendes økonomiske makt over dem. Slik unngår de å bli hverandres konkurrenter. De viktigste midlene for å etterse dette kan være sladder og offentlig avstandstaking, men de kan også ha andre midler som å nekte å samarbeide eller dele informasjon med dem som bryter rekken (Scott 1990). Dette står i kontrast til postulatet om at sterk gjensidig konkurranse kan være et hinder for organisering, der spesielt selgere som selger omtrent de samme varene i det samme området antas å være i konkurranse heller enn samarbeid (Sanyal 1991). Et av mine tilbakevendende spørsmål var om forholdet mellom informanten og de andre selgerne var preget av konkurranse eller samarbeid, og med unntak av en svarte alle at de samarbeidet, for eksempel ved å passe bodene til hverandre om en av dem hadde et ærend, eller gi små lån om noen trengte det. En grunn kan være at det eksisterer en slags fattigdomskultur av resignasjon og manglende vilje til forbedring (Lewis 1968), men det kan også skyldes vennskap og kollegial følelse som oppstår blant selgere som jobber i årevis på det samme stedet. Det siste passer best med det inntrykket mine informanter gav av situasjonen. Zelmira, som er en av tre ved den samme bussplassen som selger mat, fortalte at de justerer prisene på varene sine etter hverandre, slik at ikke en skal ta arbeidet fra de andre ved å underby dem. Da jeg snakket med henne hadde de nylig i fellesskap hevet prisen på maten fordi bønnene hadde steget i pris. Isabel, selger snop i det samme området fortalte at "Det er ikke konkurranse med de andre selgerne i området, vi kommer godt overens. Vi har et slags fellesskap i de lave lønningene." Dette er også en egen metode for å vinne verdighet. Det de taper ovenfor resten av samfunnet beholder de som en medmenneskelighet seg imellom.

4.3.2 Klær skaper folk

En annen framgangsmåte for å gjenskape verdighet er å benytte seg av elementer fra andre diskurser for å skape et verdig uttrykk rettet mot de som står utenfor. Et uttrykk for ens posisjon i hierarkiet er hvordan en kler seg. Slik sett kan valg av klær både bekrefte ens posisjon og utfordre den. Hvis en velger å utfordre posisjonen kan det representere en type

motstand og et forsøk på å kreve respekt. Dette blir enda mer framtrædende gjennom en performativ forståelse av handlinger, fordi denne forståelsen vektlegger hva handlinger uttrykker. Hva en gjør og hvordan en gjør det vitner om tilhørighet og hvordan en ønsker å posisjonere seg.

Et karakteristisk plagg for kvinner i uformell sektor er forklet. Veldig mange av damene som jobbet som selgere hadde et stort forkle med store lommer. Det var pene forklær, hvite, som oftest med brede blonder i flere lag. Flor omtalte det som ”vesken min” og der oppbevarte hun mobil, notatblokk, penn, penger, ulike dokumenter og identifikasjonspapirer. I usikre miljøer er det en praktisk veske fordi man bærer alt foran seg, og i dype lommer som ofte innebærer mye fangling for å dra ut noe. Dette arbeidsforklet kan beskrives som en ’flytende betegner’, det er åpent for ulike betydninger avhengig av konteksten. På den ene siden uttrykker det positive verdier, som ryddighet og et hygienisk og velstelt ytre. Samtidig er forklet et symbol på en underordnet sosial stand. I forkant av kongressen fikk deltakerne spesifikk beskjed om å ikke ha på seg forklær for å komme inn i kongressalen Folkenes Hus (*Casa de los Pueblos*), som lå inne på parlamentets område. De skulle kle seg pent, fordi året før var noen blitt nektet adgang da de kom i sitt klassiske arbeidsforkle. Det synliggjør perspektivet om at ”vi er fattige, ingen hører på oss”, fordi her blir det helt reelt, de som kledde seg som fattige kom ikke inn til makten, selv om det var for deres egen kongress.

Forklet viser hvordan et plagg kan ha ulike betydninger i ulike sammenhenger, men klesplagg kan også ha så fastsatte betydninger at det er bæreren sin betydning det blir satt spørsmål ved om klærne endres. Det gjør at mine informanter kunne bruke elementer fra andre samfunnsposisjoner for å uttrykke seg. Det vil si at de til dels veldig bevisst kledde seg eller valgte uttrykksformer som ikke vanligvis ble forbundet med deres sosiale sjikt og arbeid, og som også virket fremmed for dem. At det føltes fremmed for dem ble tydelig gjennom at det ble kommentert som uvanlig, utradisjonelt og nytt.

Når en arbeider bruker mye ressurser på å holde boden sin pen og tiltrekkende signaliserer hun en stolthet med det arbeidet hun gjør. Hun prøver ikke å gjemme seg bort eller gi uttrykk for den midlertidigheten mange forbinder med uformelt arbeid. Mange av informantene mine hadde jobbet på det samme stedet i alt fra åtte til tjue år, og er alt annet enn midlertidige. Arbeidet er deres kilde til en selvstendig inntekt og det betyr mye for stolthetsfølelsen. Sandra, som selger frukt og snop, var opptatt av å fortelle hvordan hun bruker pengene hun tjener på å forbedre boden sin. Hun hadde nylig malt den og fått en fin duk til å ha på bordet. Neste prosjekt var å skaffe nye stoler. Dette fortalte hun i

sammenheng med et seminar hos fagforeningen, hvor foredragsholderen nylig hadde fortalt hvor viktig det var å ta de ekstra minuttene for å sy igjen et hull eller sy i en knapp for å se respektabel ut. Foredragsholderen på seminaret vektla at de var fattige, men respektable og at det skulle bevises gjennom oppførsel og klesdrakt. Klærene skulle ha flere funksjoner. De skulle skape tillit hos kunder, de skulle markere avstand til andre samfunnsgrupper, og de skulle kreve respekt og tilbakeføre verdighet. Slik ble det fra fagforeningens hold framhevet gjentatte ganger hvor viktig det var å kle seg pent. På flere av møtene ble personlig framtoning tematisert, og det gjaldt trolig ikke bare de møtene jeg deltok på, fordi også arbeiderne som hadde gjennomgått kurset før de kunne søke om mikrolån tok opp temaet på en måte som antydte at det var noe fagforeningen vektla. For sykkeldrosjesjåførene var det viktigste å markere avstand til gjengene og deres organiserte kriminalitet. Den avstandsmarkøren hadde også en dobbelt funksjon ved opparbeide tillit hos politiet. Tenåringsguttene fikk streng beskjed om å ikke bruke ørepynt eller tatoveringer og kle seg pent. Juan, nestlederen i klubben la tydelig mye stolthet i å gå med skjorte og bukser med press, på tross av at arbeidet var hardt kroppsarbeid i høye temperaturer. Gjennom å kle seg som en respektabel mann forventet Juan å bli respektert. Slik markerte de grenseoppganger mellom sin gruppe og andre. Sykkelsjåførene var under sitt allmøte opptatt av mulighetene for å trykke opp felles skyggeluer og t-skjorter slik at de kunne framstå som en kollektiv og enhetlig gruppe. Tilsvarende hadde pengevekslerne allerede laget skyggeluer, vester og pikéskjorter med forbundets logo. Det kan også forstås som at de vil låne respekten som ligger i uniformeringen til de store selskapene heller enn å framstå som individualistiske selvstendig næringsdrivende. Det er også en måte de bruker klær på for å uttrykke sin posisjon. I motsetning til hva de Soto (2006) fremstiller, uttrykker de en sterkere tilknytning til et arbeiderfelleskap enn til et selvstendig næringsliv.

Dette kan sees som to ulike diskurser som er satt opp mot hverandre, der uformell sektor forbindes med fattigdom, tiltaksløshet, utrygghet og kriminalitet. Motsatsen er et bilde av respektable, framgangsrike næringsdrivende med pene manerer og klær. Når en sykkeldrosjesjåfør kler seg som en kontorarbeider kan denne lånevirkningen sees som et forsøk på å posisjonere seg selv som selvstendig næringsdrivende, for det er fra en slik posisjon de låner garderoben. Samtidig vil de ikke være utelukkende næringsdrivende. Ideologisk sett posisjonerer de seg helt annerledes, siden det pene tøyet blir brukt i sammenheng med kollektive løsninger og uniformering. Butler (1990, 1997b) har en måte å tolke denne avstanden mellom hvilke posisjoner man uttrykker gjennom ulike sett med handlinger. Der påstås ikke at kvinner som bruker maskuline uttrykk nødvendigvis vil være

menn, men de kan velge å kombinere uttrykk fra ulike diskurser, som en utfordrende og dermed undergravende strategi. Gjennom en bevisst politikk på å kle seg opp som hvitstribearbeidere utfordres utbredte forestillinger om de fattige som skjødesløse og uegnede for ansvar. Det setter spørsmål ved de diskursive skillelinjene som trekkes mellom ressursvake 'urban poor' med urespektert arbeid og velstelte kontorarbeiderne med respektert arbeid. Slik utfordrer de en gitt forforståelse av nødvendigheten av at noen, de 'ressursvake', ikke får tilfredsstilt grunnleggende behov mens andre lever i overflod. Ved å kle seg for respekt skaper arbeiderne en usikkerhet i diskursen om sin egen posisjon i samfunnshierarkiet. Er det et verdig ytre som er tredd over fattigdommens uverdighet, eller er det en indre verdighet som nå åpenbares gjennom klesdrakten? Det blir vanskelig å avgjøre hva som er det ekte eller innerste. Dette skaper et ekstra rom for å utfordre skillet mellom arbeidere og fattige, eller mellom deltakende borgere og umyndiggjorte fattige. Når dominerende krefter prøver å skille uformell sektor ut som uverdig, gjennom handlinger som fratrar dem verdighet eller nedverdiggende omtale, har de uformelle arbeiderne egne motstandsstrategier. De snur normer eller diskursive elementer mot makten selv, og dermed oppnår de å gjenskape verdighet eller utfordre det nedverdiggende bildet.

4.3.3 Når levebrødet er truet

"Å miste en dags salg eller mer er bedre enn å miste vårt middel til å overleve" står det på løpeseddelen på neste side. Denne løpeseddelen inviterer selgerne av piratkopierte CDer og DVDer til demonstrasjon mot Nasjonalforsamlingen for å protestere mot håndhevelse av lovforbudet mot piratkopier, som i praksis vil ta fra dem levebrødet. Når levebrødet er truet, øker sjansene for at infrapolitikken omformes til åpen motstand (Scott 1990). Samtidig er ikke motstanden helt åpen, fordi for å kunne uttrykke motstanden i relativ trygghet må avsenderen i dette tilfellet være anonym. På løpeseddelen står kun kallenavnene "Peluches" og "Peliculas 1T3" oppført. Dette er to av de viktigste masseprodusentene av piratkopier, så det er navn alle selgerne kjenner til. Mange selger på kommisjon fra disse store produsentene, fordi de ikke har maskiner til å piratkopiere med selv. Det ville fått store konsekvenser for disse produsentene om politiet fikk håndfaste beviser for hvem som står bak piratkopiene, derfor er det forståelig at de velger å være anonyme. De har heller ingen mulighet til å aksjonere mot selve loven som forbyr arbeidet deres, fordi den ligger under Verdens Handelsorganisasjon (WTO) sitt regelverk for beskyttelse av opphavsrettigheter (TRIPS). Løpeseddelen gir akkurat nok informasjon til at den er legitim for målgruppen,

selgerne ser at deres produsenter står bak, men den gir ikke nok informasjon til at myndighetene kan spore arrangørene.

Løpeseddelen er også interessant på et retorisk grunnlag. Den inneholder flere referanser til at sammen kan de nå målet, at de er tusenvis, og at folket støtter dem. Løpeseddelen inviterer også "den fattige befolkningen generelt" til å delta på demonstrasjonen, som "konsumenter". Ved å fundamentere kravet sitt i hele den fattige befolkningen oppnår de økt legitimitet. En selger på demonstrasjonen mente at alle de fattige støtter dem fordi piratkopier er den eneste kilden de har til film og musikk. Originalene er 10 til 20 ganger dyrere enn kopiene og dermed utenfor rekkevidde på en normal lønn (Acevedo 2007). Løpeseddelen forteller at de er tusenvis, og at det vil komme selgere fra 11 forskjellige markeder, også utenfor Managua. Det gjør at de som mottar løpeseddelen kan føle seg tryggere på at de kan delta som del av en mengde, og ikke bli konfrontert personlig med eventuelle represalier.

ATENCION... ATENCION !!

ESTE LLAMADO ES PARA USTED...
SII, USTED !!

UNIDOS TODOS LOGRAREMOS NUESTRA META!

SE INVITA A:

LA GRAN MARCHA : DEJEN NOS TRABAJAR !!! DEJEN NOS VIVIR !!

GRAN MARCHA HACIA LA ASAMBLEA NACIONAL EN PROTESTA POR
LOS MILES DE NICARAGUENSES QUE TRABAJAN VENDIENDO CD'S O DVD'S
COMO UNA ALTERNATIVA PARA SOBREVIVIR Y QUE QUIEREN QUE DEJEN DE HACERLO
COMO SI EL EMPLEO AQUI EN NICARAGUA SOBRA!

LA MARCHA SE REALIZARA EL DIA JUEVES 22 DE NOVIEMBRE.

SALIENDO DEL GANCHO DE CAMINO (MERCADO ORIENTAL)
HACIA LA ASAMBLEA NACIONAL

HORA : 8:00 AM

INVITADOS:
MERCADO ORIENTAL, MERCADO ROBERTO HUEMBEZ,
MERCADO ISRAEL LEWITES, MERCADO MAYOREO,
MERCADO IVAN MONTENEGRO, MERCADO DE MASAYA (VIEJO Y NUEVO)
MERCADO DE GRANADA, CHINANDEGA, LEON, RIVAS, PUESTOS DE VENTA
EN TABLAS, VEDEDORES AMBULANTES Y EL PUEBLO POBRE EN
GENERAL(NUESTRO CONSUMIDOR)

PERDER UN DIA DE VENTA O MAS ES MEJOR QUE PERDER NUESTRO
MEDIO DE SOBREVIVIR!!

ANIMO ! UNIDOS PODEMOS! EL PUEBLO NOS APOYA!!

Películas 1T3
SE LES DARA COMIDA
Y REFRIGERIO A TODOS LOS ASISTENTES

Et annet ledd i retorikken er uttalelsene om at sammen kan de nå målet. Det forteller leseren at selgerne må stå sammen og at det er nødvendig at alle deltar. Samtidig er det et begrep som CTCP også bruker i sitt hovedslagord, ”samlet, organisert og skolert er vi uslåelige”. CD-selgernes demonstrasjon knytter seg også opp mot fagforeningens språkbruk, selv om CTCP ikke organiserer CD-selgere, fordi piratkopiering bryter loven. Her er fagforeningen altså opptatt av å ikke ta for kontroversielle standpunkt som kunne hjulpet en utsatt gruppe uformelle selgere, men som også ville ha risikert fagforeningens forhold til myndighetene. Løpeseddelen framstilling av en solidarisk og enhetlig kamp, gjennom å henvise til enhet og folket, er ikke den eneste gjentakelsen av typiske elementer fra demonstrasjoner. Også under selve demonstrasjonene brukte de klassiske elementer, de hadde bannere, lastebiler med musikk og FSLN-flagg, med andre ord elementer alle kjenner fra hvordan demonstrasjoner skal se ut. I november 2007 ble det holdt to demonstrasjoner som hver samlet rundt 300 deltakere i Managuas største marked. Samtidig var noen i møte med myndighetene og fikk framforhandlet en måneds ekstra tillatelse til å selge CDer, med forklaringen at selgerne trengte lengre tid for å selge unna varelagrene sine. Deretter skulle de bruke disse inntektene til å gå over til nye varer, slik at kravet om å ”La oss arbeide!!! La oss leve!!!” ble etterkommet.

4.4 Fagforening som motstandsrom og identitetsprosjekt

I flere av eksemplene i forrige del var fagforeningen en pådriver for infrapolitikken. En forklaring er at det var min innfallsvinkelen til feltet, men det kan også settes i sammenheng med at det trengs et sikkert sosialt rom for å forme en motstand (Scott 1990). Fagforeningen kan tilby det rommet, det kan f.eks. være det rommet som skapes i de mange og lange matpausene på møter og seminarer. Gjennom seminarene er folk satt inn i en tankerekke, som de så videreutvikler i fellesskap gjennom samtale i pausen, uten at det skjer som en bevisst motstandsstrategi, samtidig som det rommet påvirker den motstanden som formes.

Fagforeningen forsøker også å innordne deler av den lavprofilerte motstanden under sine egne strategier. Det var på et møte i fagforeningen at politiet kom for å be sykkeldrosjesjåførene om å følge trafikkreglene, og fagforeningsledelsen ba dem om å følge det kravet. De skulle heller gi utløp for frustrasjon gjennom deres organiserte former. Disse formaningene kan sees på som en måte å omforme den skjulte motstanden til en strategisk kollektiv motstand idet hele livsgrunnlaget er truet. Da kan det være nødvendig å ty til mer drastiske virkemidler (Scott 1990).

Fagforeningen ønsker ikke bare å gjøre den individuelle og lavprofilerte motstanden mer strategisk og åpen, det er også viktig for dem å forme en ideologisk basert motstand. For å forstå hva fagforeningen betyr for medlemmenes verdisyn er det viktig å forstå hvorfor så mange av de som jobber i uformell sektor i Nicaragua melder seg inn i en fagforening. De fleste arbeiderne blir ikke organisert fordi de mener at organisasjonen er et strategisk skritt for å forsvare sine rettigheter og oppnå stabilitet i arbeidet. De tenker heller ikke på at å oppnå enhet og solidaritet blant arbeiderne er avgjørende for å håndtere brudd på de mest grunnleggende menneskerettighetene. I følge CTCP selv blir mesteparten av arbeiderne presset til å organisere seg på grunn av forfølgelse, trakassering, forvisninger og arrestasjoner utført av lokale myndigheter og politi (CTCP 2005). Tillatelsen som fagforeningskortet gir er nok en av de viktigste grunnene til at mange melder seg inn i fagforeningen. For å bevise at de er organisert har alle et medlemskort som de kan vise fram. Det er den første avtalen FNT framforhandlet på vegne av sine medlemmer i uformell sektor. Etter arrestasjonene og demonstrasjonen i 2002 som førte til stiftelsen av CTCP, forhandlet FNT med politiet og fikk løslatt de fengslede arbeiderne og de konfiskerte varene. I tillegg framforhandlet FNT en avtale med kommunen om at fagorganiserte arbeidere skulle få beholde arbeidsplassene sine og samarbeide med politiet om å holde unna kriminelle. Dette kortet er fortsatt viktig, under mitt feltarbeid ble det blant annet dannet en ny klubb av bilpassere ved Nasjonalstadionen, fordi de ble truet med bortvisning. Håpet deres var at organisering skulle legitimere deres arbeidssted.

Mange av mine informanter sa at de er organisert på grunn av de fordelene det gir, hovedsaklig tilgang til lån og helsetjenester. For disse fungerer ikke fagforeningen som stort mer enn et samvirke, eller et kooperativ med tildels god internasjonal støtte. CTCP gir små lån¹⁵ med en bedre rente enn det som er tilgjengelig gjennom banker eller statlig hjelp til mikroforetak. For å kvalifisere til lånet må man delta på et flere dagers kurs i kundebehandling og økonomistyring, hvor igjennom hver enkelt setter opp sin egen investeringsplan og tilbakebetalingsplan. Som del av lånet kan medlemmene også få et telt med CTCP og kommunens logo på, som bidrar ytterligere til både identifisering med fagforeningen og legitimering av virksomheten. Helsesamvirket¹⁶ er et annet av CTCP sine hovedprosjekter. Gjennom samvirket kan alle få gratis legetilsyn på samvirkets egen klinikk. Medlemmene kan også få billigere medisiner, og CTCP har framforhandlet en prioritert behandling i det offentlige helsevesenet, siden tapt arbeidstid betyr store tap i inntekt.

¹⁵ *Micro Financiera Nacional de los Trabajadores* – Arbeidernes nasjonale mikrokreditt.

¹⁶ *Mutua Urbana de Salud* – Urbant helsesamvirke.

helsesamvirket tilbyr også ulike syke-, skade- og pensjonsordninger. Til tross for fordelene hadde denne tjenesten en begrenset utstrekning i desember 2007. Totalt var det under 500 medlemmer i helsesamvirket, det viser vanskelighetene med å etablere lokale særtilbud for en geografisk spredd målgruppe og komplikasjoner i skriftlig informasjonsspredning. Mange er etter alt å dømme organisert med et feilaktig bilde av hva det vil si å være medlem, for eksempel tror de at de vil få lån automatisk, uten å måtte delta på kurs. Eller at de kan få telt som en gave, uten å måtte betale for det gjennom å tilbakebetale et lån. Berta er et slikt medlem, som klager over at fagforeningen lover mye som aldri kommer. Hun fortalte at de hadde lovet telt, men det hadde hun ikke fått ennå. Det er vanskelig å si hvor denne feilinformasjonen kommer fra eller hva den betyr for de enkeltes medlemskap.

Alle har ikke blitt medlem for de kortsiktige fortjenestene, Sandra sier at hun ble medlem fordi hun falt for argumentet om at ”Politikere har ikke mer makt enn vi gir dem. Er de tyver så er det fordi vil tillater det”. I tillegg finnes en ideologisk drivkraft, det var det avgjørende elementet for Juan, som er med fordi han vil være del av noe større. Han var med å ta initiativ til å danne en fagforening for å kunne representere sykkeldrosjesjåførene i Chinandega. Han sier også at ingen av initiativtakerne til fagforeningen hadde vært medlem av fagforeninger før, men flere av dem hadde bakgrunn fra hæren, med den organisatoriske og politiske bevisstgjøringen som ble formidlet der. Derfor var det nærliggende for dem å velge fagforening som organisasjonsmodell. Slike forklaringer er ikke den eneste beveggrunnen, en medvirkende faktor for Juan var blant annet at CTCF sin kontingent er lavere enn kontingenten i kooperativet. Også lederne for føderasjonen for uformelle pengevekslere og lederen for føderasjonen som organiserer eierne av nabolagsforretningene mener at deres grupper har valgt fagforeningen ut i fra en ideologisk bevissthet. Begge disse gruppene kunne gjerne ha valgt kooperativet eller en annen mindre politisk samarbeidsform. Spesielt ville en kunne forvente det av forretningseierne, fordi de tilhører det laget Amaya påpekte at hadde muligheten til å akkumulere kapital fordi de allerede har et godt utgangspunkt, med egenkapital til varer og lokaler, og som oftest utdanning. De tilhører den gruppen de Soto (2006) og Verdensbanken (Maloney 2003) forventer at ønsker å etablere seg som entreprenører og eiere av mikroforetak. Deres valg viser at fagorganisering er en politisk avgjørelse. Det bygger oppunder en argumentasjon om at klasse er en posisjon det er mulig å velge og så bevisst gjøre.

Det er også en interessant faktor at flere fremhever det valget de har tatt som det valget som er riktig for dem med ambisjoner. Joël er ikke organisert, og mener at de organiserte er de som ikke har evner og ambisjoner om å komme seg fram i verden på

egenhånd. Sergio er organisert og mener at de som ikke er organisert ikke har ønsker om å forbedre livssituasjonen for seg selv eller sine medmennesker. Denne bredden av meninger viser at alle har gjennomtenkte grunner for sine valg, og for mange er disse grunnene basert på deres muligheter og samfunnsforståelser. For eksempel har Joël ikke forsørgeransvar, han har derfor kunnet spare deler av inntekten sin og har gradvis oppgradert fra ambulerende selger til en fast, velutstyrt bod. For ham holder det å passe den om formiddagen, så om kvelden kan han gå på skole. Joël håper på å kunne starte sin egen forretning etter hvert og han mener skolegangen gir han nødvendige kunnskaper for å kunne styre økonomien i foretaket. Joël sin beretning minner på mange måter om entreprenør-perspektivet, han har begynt tidlig, sparer midler, samler kunnskap og ønsker å utvide foretaket, men ønsker å fortsette innenfor uformell sektor (Pisani & Pagan 2004b, de Soto & Cheneval 2006). Det viktigste skillet fra de Sotos forklaring er at Joël er veldig klar over at ikke alle har disse mulighetene. Joël vil kanskje oppnå målene sine fordi han har mulighet til en enkel akkumulasjon, men flertallet har mindre manøvreringsrom fordi de har flere forpliktelser. Derfor opprettholdes skjevfordelingen Amaya påpekte, der bare 20% i uformell sektor har muligheter til å akkumulere kapital. Hvorvidt de enkelte arbeiderne melder seg inn i fagforeningen avhenger altså av hvordan de ser sine valgmuligheter generelt.

4.4.1 Organisasjonens strategier – bemyndiggjøring og bevisstgjøring

Selv om det ikke er uvanlig at fagforeningsarbeid drives av ønsker om kortsiktige forbedringer, en såkalt "bread and butter"-strategi, skriver CTCP at "Vi må bevege oss forbi denne enkle forståelsen. Organisasjonen representerer et viktig skritt mot en økonomisk og sosial endring av sektoren, vi ønsker å være subjekter og protagonister i vår historie" (CTCP 2005). Som sett i eksemplene fra SEWA er det i fagforeningsarbeidet som handler om bemyndiggjøring noe av det viktigste de gjør. Det handler om å gi folk troen på at de kan påvirke hverdagen de lever i. Det ligger to prosesser til grunn for en politisk bevisstgjøring som muliggjør en overgang fra følelsen av maktesløshet til endringsaktør; bemyndiggjøring i betydningen grunnleggende selvtillitsbygging og demokratiopplæring, og bevisstgjøring i betydningen innpassing av egne erfaringer i et ideologisk rammeverk av årsaksforklaringer og strategier. Reell konfrontasjon og konflikt er et viktig element, men det kan også virke selvforsterkende i følelsen av maktesløshet om ikke grunnen legges for en kritisk tenkning rundt årsakene til maktesløsheten og konflikten, og følgelig de strategiske mulighetene for løsning og forbedring.

Det kan være en bemyndiggjøring i å innkalle medlemmene til møter og seminarer. Ikke nødvendigvis fordi de deltar så mye, men fordi for mange av dem kan det være viktig nok å føle at de blir inkludert i beslutningsprosesser og holdt informert. Det kan forklare at de i stor grad var veldig fornøyde med møtene, selv om møtene kunne anta en svært autoritær form med hovedsaklig enetale fra ledelsen og ned. Det månedlige møtet for klubbliderne ble presentert som ”et møte hvor alle lederne kommer og lufter sine problemer”. I realiteten var det i stor grad en enveiskommunikasjon fra ledelsen til de øvrige deltakerne, som satt på stolrekker som i et klasserom. To representanter for sykkeldrosjesjåførene hadde reist til Managua utelukkende for å delta på et slikt klubblidermøte. I den grad de fikk luftet sine problemer skjedde det fordi de selv krevde det etter at ledelsen følte seg ferdig med møtet, og saken ble ikke tatt opp til noen reell diskusjon før under måltidet etter møteslutt, da lederen for transportarbeiderne kontaktet den representanten som hadde lagt fram sykkeldrosjeførernes konflikt. Likeledes var kongressen i 2007 nærmest en demokratisk farse, fordi alle ritualene ble gjennomgått uten at det var rom for diskusjon og motforestillinger. Det ble holdt taler og sunget sanger, både Nicaraguas nasjonalsang og CTCP sin egen hymne. Endringer i vedtektene ble lagt fram, og vedtatt uten debatt, og den strategiske planen for 2008-2013 ble vedtatt uten presentasjon. Denne planen ble utdelt blant møtedokumentene om morgenen, men uten tid til å lese gjennom, og i en forsamling hvor mange har begrensede leseferdigheter kan det settes spørsmål ved hvor demokratisk det er å ikke presentere stoffet muntlig. Likevel var de av deltakerne jeg hadde mulighet til å spørre veldig fornøyd med møtet, og mine diskrete anmodninger om tvilsomme demokratiske prosesser ble ikke fanget opp. Dette kan forstås som at for en tid så er det viktig nok å bli innkalt, å bli informert, å bli inkludert. Det kan følgelig være nødvendig å gå sakte fram. De undertrykte driver infrapolitikk inntil de er tvunget til å bli mer drastiske, eller føler seg trygge på at det er mulig uten at det vil skade dem (Scott 1990). Det tar tid å bygge et formelt kollektiv ut av individuelle og uformelle motstandsstrategier. Møtene er en måte ledelsen viser sine medlemmer at de er til å stole på, at de tar arbeidet sitt seriøst, og at de er profesjonelle.

4.4.2 Å forme et manuskript

Som sett skaper CTCP ikke bare møteplasser, de former samtidig retningen det aktuelle skjulte manuskriptet tar. Det skjer gjennom den skoleringen CTCP gradvis gir medlemmene sine i samfunnsmessige prosesser, gjennom åpningstaler som f.eks. påpeker sammenhenger

mellom inflasjon i matvarepriser og internasjonale handelssystemer, og i forlengelse av det deres egen strategi med salgssamarbeid med bondekooperativene. En generell tendens i hele den sosiale bevegelsen i Latin-Amerika er at de er raske til å påpeke sammenhengene mellom nyliberalisme og egen elendighet. Det er også et trekk ved det sandinista-tilknyttede sivilsamfunnet i Nicaragua. Selv om det bærer preg av å være store ord og lite handling er det samtidig en alternativ forklaringsmodell. I den ellers rådende forklaringen ble selv stigende oljepriser forklart med politikernes egoisme, mens den alternative modellen forteller hvordan økte priser henger sammen med global kapitalisme, og hvordan fagforeningsarbeid bidrar til å ta makten tilbake til folket. I tillegg til en politisk årsaksforklaring basert på globalisert kapitalisme og nyliberalisme, benyttet lederen for CTCP seg gjentatte ganger av en tallmessig framstilling av sektoren som trolig kan kritiseres rent statistisk, men som kan ha stor betydning for hvordan medlemmene oppfatter sin posisjon i samfunnet.

Vi bidrar til mer enn 50% av BNP, vi produserer 90% av maten, vi kontrollerer 60% av eksportproduktene og tjenestene, vi forsyner de viktigste handels- og transportnettverkene i landet, vi produserer mer enn 80% av arbeidsplassene og vi betaler mesteparten av skattene og avgiftene staten inndriver (Martinez 2006:10).

Både ovenfor arbeiderne i uformell sektor og ovenfor utenforstående viser denne argumentasjonsrekken misforholdet mellom at denne gruppen er marginalisert i samfunnet, fordi de ikke har tilgang til viktige sosiale tjenester, samtidig som de ikke er en marginal gruppe, men snarere sentrale for hele den nicaraguanske økonomien. Ved å påpeke denne koblingen viser Martinez noe tilsvarende som de tidlige kommunistene gjorde for industriarbeiderne. Begge søker å påvise hvordan en gruppe som oppfatter seg som maktesløse og ubetydelige egentlig utgjør en grunnleggende del av økonomien. Til gjengjeld mangler Martinez det neste punktet i argumentasjonsrekken fra industriarbeiderbemyndiggjøringen, påvisningen av arbeidernes grunnleggende økonomiske virkemiddel gjennom streik. Det betyr ikke at CTCP mangler virkemidler, bare at de er mindre åpenbare. Det gjør det desto mer interessant å ta opp hva en fagforening tilsynelatende uten streikevåpen kan gjøre.

I november 2007 arrangerte CTCP seminaret "Kjønn og Selvtillit". I to dager talte en kvinne fra fagforeningen for universitetsansatte, for omlag 30 menn og kvinner, om at de har rett til å endre sine liv. Kursets overordnede tematikk var likestilling, men det generelle fokuset lå vel så mye på rettigheter og å ta kontroll over egne liv. Derfor kan det kurset sees som et

ledd i en gjennomgripende strategi for å forme en beretning hvor arbeidere i uformell sektor inngår som samfunnsaktører. I dette bildet er ikke uformelle arbeidere kun passive mottakere av de tradisjonelle fagforeningenes organisering, CTCP jobber for å danne et bilde av dem som aktører i sin egen rett. Dette poenget, hvordan inntoget av uformelle arbeidere kan og vil påvirke fagforeningene selv, kommer jeg tilbake til i konklusjonen.

I løpet av et gruppearbeid kom det opp flere personlige erfaringer, som så ble innpasset i kursets overordnede tematikk. Slik formes en fortellingen gjennom kombinasjonen av personlige erfaringer og kollektivets overordnede målsetning. Det var f.eks. ikke alle personlige erfaringer som ble innpasset i den overordnede målsetningen. I gruppene var det flere som tok opp barnas situasjon, og som sett i listen over frustrasjoner er det et viktig problem. Her var mange mødre samlet, så det var rimelig at barn ble diskutert under et spørsmål om hva de ønsket å oppnå med sine liv og karrierer. De rammene seminaret hadde lagt la ikke opp til at barns situasjon var viktig, og disse fortellingene kom ikke like tydelig med i de skriftlige svarene. Ingen kommenterte det, verken at de skulle utelates eller at de ble utelatt. Dette viser med tydelighet hvor viktig konteksten er for utformingen av et manuskript, både det uoffisielle som kom fram i diskusjonen, og det sanksjonerte som ble skrevet ned. Også her oppførte læreren seg til tider svært autoritært, blant annet ved å avbryte og rette på deltakerne når de presenterte sine gruppearbeid, men under evalueringen var deltakerne godt fornøyd. Sandra fortalte på kursets andre dag at hun kvelden i forveien hadde diskutert innholdet med sin mann, som hadde sagt seg enig i mye. Slike handlinger bidrar til å omsette en overordnet ideologi og generelle slagord til personlige erfaringer, og dermed skape en bevissthet rundt sin egen posisjon i samfunnet. Et element som går igjen i de skriftlige svarene på gruppearbeidet er at de vektlegger den opplæringen de får i CTCP. Det kan være et ønske om å svare riktig og innenfor den konteksten de er i, men det er heller ikke utenkelig at disse små kursene betyr mye for en gruppe mennesker der mange har lite formell utdanning. De påpeker selv at de er lite vant med å sitte stille og lytte, men en vel så tydelig indikator på utdanning er leseferdigheter; flere måtte lese høyt for seg selv for å forstå det utdelte materialet og to ba meg om å lese det skriftlige evalueringskjemaet for dem, og skrive ned svarene de ga. Mange informanter framhevet læringsaspektet også på de ordinære, lokale møtene i klubbene. De fortalte at det de primært gjorde der var å lære om kundebehandling eller barneomsorg og tilsvarende temaer. I tillegg til å vise arbeidernes lærevillighet viser denne konstante læringsprosessen fagforeningen sin rolle som bevisstgjører, fordi sammen med kunnskapen formidles også verdisett og samfunnsmodeller.

4.4.3 Et språk for motstand og handling

”Hva er vel et navn?” spør Julie i *Romeo og Julie*. Ganske mye, sier de som har studert hvordan arbeidere ble bygget som politisk klasse (Lambert & Webster 2001). Armando, en klubbleder, fortalte at navnet er del av identiteten. Derfor kaller de seg ikke lengre uformelle arbeidere, men selvstendige arbeidere. Armando mente at uformell høres stygt ut, som om det de gjorde var ulovlig, og det gjør navnet viktig, fordi det gir en identitet. Dette viser noe av språkets betydning, fordi gjennom en rent språklig vending, ved å kalle dem selvstendige arbeidere heller enn uformelle, forsøker fagforeningen å trekke opp anseelsen deres, både hos de uformelle arbeiderne selv og ovenfor andre. De vil ikke assosieres med ulovlige, og de vil ikke defineres som unntak fra en formell norm, men som en egen gruppe og kraft i seg selv. Hva man kaller seg er også viktig for å markere avstand eller nærhet til andre deler av økonomien. Som sett ovenfor er arbeiderne i svært mange tilfeller ikke så selvstendige som CTCP ofte framstiller dem som. Indirekte kontrolleres mange av andre, det kan være kunder, banker eller leverandører. De aller fleste har sterke bånd til formell sektor, men likevel kaller de seg selvstendige. En tolkning kan være at for å gi moralsk verdi, og for å begrunne en arbeidssituasjon som ellers ville bli uutholdelig, framhever man selvstendigheten, men den er en illusjon (Edgell 2006:130). Å være uavhengig henger sammen med andre verdier i kapitalismen, som selvstendighet, initiativ og hardt arbeid. Samtidig som denne navneendringen kan være positiv for selvforståelsen, kan den ideologisk sett tilsinke dagens system av ulikhet. Den tilbyr en legitimering som opprettholder ulikheten ved å knytte positive konnotasjoner opp mot et arbeidsliv som er totalt destandardisert (Edgell 2006).

Den språklige endringen vises også i måten enkelte medlemmer omtaler sine muligheter i samfunnet. Et eksempel på en aktivistisk selvoppfatning kommer fra Wilfredo. Han arbeider som selger i et lyskryss, og forteller at hver for seg er han og hans arbeidskamerater betydningsløse og verdiløse i myndighetenes syn. Likevel har de muligheter, fordi med fagforeningen ”har vi reist oss som masse – fordi folket har en styrke og et navn”. Det er flere som vektlegger denne kollektive verdien, f.eks. gjennom å påpeke at de har demonstrert mot kommunen og vunnet rettigheter. Det er interessant at forklaringsvekten legges på demonstrasjonen og ikke på arbeidet fagforeningen gjør i kulissene. Det reflekterer nettopp fagforeningens ønske om å gjøre arbeiderne selv til hovedrollespillerne i sine liv og sitt samfunn. Mens Wilfredos svar handler om dem som

gruppe, plasserte Coco uformelle arbeidere inn i en klasseanalyse. Coco har vært fagorganisert i fem år og er klubbleder i lyskrysset der hun jobber. Da jeg spurte om kundene hennes svarte hun at drosjesjåførene er hennes beste kunder, fordi de vet hvor hard jobben hennes er, de kjøper av henne i solidaritet. Borgerskapet derimot, i de fine bilene, ruller opp vinduene og ignorerer henne. Coco mente at når noen velger å kjøpe varer av dem, framfor i formelle kiosker som har et fortrinn i større vareutvalg, så konstruerer de et fellesskap. Drosjesjåføren som kjøper en pakke kjeks av henne gjør det fordi han er sulten, men også fordi han vet at hun trenger pengene. Coco mente at det er en solidaritetshandling som hun ikke gjenfinner hos de rike som ser stramt rett fram når hun tilbyr dem varene sine. Denne språkbruken viser noe av den sterke påvirkningen fagforeningen kan ha på sine medlemmer. Når Coco snakker om samholdet mellom selgerne og sjåførene som solidaritet innad i en bevisstgjort arbeiderklasse, og motsetningen til borgerskapet, knytter hun seg til en lang tradisjon som også er med på å gi styrke til det prosjektet hun har som fagforeningsaktivist. Et paradoks er at krysset hun jobber i ligger rett utenfor nasjonalforsamlingen, og representantene derfra er blant dem Coco sa at ignorerte gateselgerne fullstendig. Selv om de blir ignorert, var Coco overbevist om at parlamentet vil bli nødt til å høre på fagforeningen, fordi de lar seg ikke ignorere. Selv om både Coco og Wilfredo uttalte seg med stor selvsikkerhet og tillit til fagforeningen, er det ikke like sikkert at denne tiltroen gir seg utslag i direkte motstand. Mulige årsaker til det er temaet videre, for mange frykter at de vil tape mer enn de kan tjene om de skulle true med konkrete aksjoner. Derfor bruker de infrapolitiske virkemidler også i fagforeningsregi, fordi det kan være viktig å gå varsomt fram.

4.4.4 Parodi på et offentlig manuskript

Avsnittet 'Reell passivitet eller tilsynelatende konformitet' omhandler forskjellene mellom hva arbeidere i uformell sektor sa om sine muligheter til å gjøre motstand, og hva de faktisk gjør. Dette avsnittet plukker opp igjen den tråden, og viser at hva de sier varierer med hvor uttalelsene faller. Kontrasten mellom hva man tillater seg å si i offentligheten og hvordan arbeiderne uttrykker seg innenfor sitt trygge motstandsrom er tydelig i møte mellom sykkeldrosjesjåførene og kommunen. I et brev til ordføreren står det "Vi henvender oss til Dem med den aller høyeste respekt, som De fortjener [...]"¹⁷. Det er det offisielle

¹⁷ Brev datert 22.11.07, fra FNT til ordførerens kontor. Del av en lengre korrespondanse jeg fikk av syklistenes fagforening i Chinandega.

manuskriptet. Under gjennomgangen av møtet, da det bare var aktivister og meg tilstede, var tonen langt mindre respektfull. Den tilgjorte formaliteten i brevet stiller den performative handlingen enda lengre vekk fra uttrykksmåten og innholdet i samtalen slik den gikk hos medlemme i klubben. Språket i brevet er kunstlet, det er en opptreden, og det vet nok både avsender og mottaker. Brevet inkluderer flere henvisninger til den sittende presidentens ulike valgkampslagord, som uttrykker avsenders lojalitet ovenfor styresmaktene. Disse ble også raljert med når samtalen kom under mindre offisielt overblikk. Spesielt ble det trukket fram ordførerens manglende tilslutning til slike prinsipper og hans vilje til å bytte politisk ståsted ettersom den politiske vinden veksler. Avsenderne kan ikke uttrykke sin manglende tillit til ordføreren i brevet, det ville hindre enhver mulig kontakt med ham siden, derfor er de nødt til å framstå som om de verdsetter ham i tråd med det offentlige manuskriptet. Til gjengjeld gjør de motstand ved å troppe opp med 30 sykkeldrosjer og sperre inngangene til kommunehuset, ved å kreve et møte øyeblikkelig, og ved å bruke ventetiden til å rakke ned på politikere som er mer opptatt av å gjennomføre en religiøs seremoni for jomfru Maria enn å ta vare på sine politiske funksjoner. Selve møtet bar preg av fiendtlighet, ordføreren opptrådte truende ved å avbryte mye, slå hardt i bordet, reise seg og generelt snakke høyt, på grensen til roping. I ettertid påpekte lederen for transportarbeiderføderasjonen at det ikke hadde vært noen presentasjonsrunde, og at det var et klart tegn på ordførerens manglende respekt, fordi han var like lite interessert i å vite hvem han møtte, som han var interessert i å la oss få vite hvem de øvrige tilhørerne til møtet var. Nettopp på grunn av ordførerens opptreden mente fagforeningsaktivistene at de vant et kort fordi de beholdt roen og dermed verdigheten sin, mens ordføreren med sin opptreden gikk ut av rollen som verdig autoritet. Klubbledelsen mente at de ikke hadde oppnådd møtet som ble avtalt til uken etter, om ikke de hadde beholdt roen da de lot seg skrike til uten å reise seg og skrike tilbake. Dette illustrerer at i et dominansforhold har begge parter roller å fylle, og hvis de ikke gjør det truer det deres posisjon. For hvis underordning krever en troverdig oppvisning av ydmykhet og aktelse, synes dominans å kreve en troverdig oppvisning av elegant arroganse og beherskelse (Scott 1990:11). Det var nettopp denne rollen ordføreren ikke greide å fylle, og dermed ga han et viktig kort til motstanderne sine, nemlig legitimiteten i maktposisjonen. For folkevalgte er det viktig å bevare inntrykket av respekt for borgerne og høysinnethet. Elitens handlinger som offentlig motsier grunnlaget til deres krav om makt er truende for deres posisjon (Scott 1990:11). Det er slike handlinger en kan bruke for å snu diskursen (Scott 1990), spesielt når rollene byttes så til de grader om som de ble i dette møtet. Hvis politikere sier at de skal styre fordi de er rettferdige og allmenne, kan diskursen snus ved å

trekke fram saker der politikerne er urettferdige eller tar avgjørelser som tjener mindretallet heller enn flertallet. Det svekker deres maktposisjon. Latterliggjøringen av borgermesteren i møtet etterpå var også en måte å styrke samholdet mellom medlemmene som deltok på møtet. Latterliggjøringen formidlet også til de andre i gruppen at de står på rett side mens borgermesteren var en usympatisk fyr uten nødvendig autoritet til å gjøre annet enn å berike seg selv.

I brevet til ordføreren refereres det til tre ulike slagord og løfter fra ordførerens parti. Det er en måte å undergrave hans autoritet på, fordi de indirekte sier at partiets makt er basert på et løfte om demokrati, arbeid og null sult. Nå truer politikerne med å ta fra dem arbeidet, som vil føre til sult hos "150 sykkeldrosjesjåfører som tilsvarer 150 arbeidsplasser og tilsvarende mange familier" og de er udemokratiske hvis dere ikke vil møte dem, som er lovlig registrert, for å diskutere dette vedtaket. Dette er en måte å bruke maktens egne midler, og elementer fra den diskursen de er en del av, mot makten selv (Butler 1990). Slik oppnår de en ustabilitet i diskursen, fordi de godtar ikke den posisjonen politikerne har framstilt dem i. Når presidenten på store plakater oppfordrer til "Opp alle jordens fattige", mener han neppe at de fattige skal reise seg mot ham og hans partifeller, fordi han ønsker å framstille seg som deres representant.

4.4.5 Frykt for åpen konfrontasjon

Som sett gjennom oppgaven, er det relativt mange som ikke er så selvstendige som de omtaler seg som. Mange av dem er entusiastisk for fagforeningen som prosjekt, men frykter konsekvensene av å gå i åpen konfrontasjon med distributører og indirekte arbeidsgivere. Joanna er en av dem. Hun er kvinnesekretær i klubben på stedet der hun jobber, og kjenner dermed godt til mulighetene og begrensningene i sin egen organisasjon. Hun selger frukt, drikke og snop fra en Coca-Cola-kiosk. Den har hun fått låne fra Coca-Cola i åtte år, mot at hun bare selger Coca-Cola sine drikkevarer. I likhet med for Coco dekker en måneds salgsinntekt omlag $\frac{1}{4}$ av den basiskurven med varer myndighetene beregner per familie. Hun får aldri noen andre ytelser fra Coca-Cola, men mener at de burde gjøre mer for arbeiderne sine, fordi med faste leveranser fra dem, og forpliktelsen til å bare tilby deres drikkevarer, anser hun seg som det siste leddet i deres distribusjonskanaler. Samtidig sier hun at hun ikke har noen mulighet til å stille krav til dem, for hvis hun gjorde det ville de ta boden hennes. De måtte i så fall slå seg sammen alle Coca-Colas selgere, men Joanna mener at det er utenkelig. Det er heller ikke noen mulighet, slik Joanna ser det, å gå via

fagforeningen. Hun mener at den ikke er sterk nok, og organiserer ikke slik at de på noen måte kan knyttes opp mot sine enkelte leverandører i formell sektor. Dette er utvilsomt en utfordring for CTCP som organiserer med grunnlag i arbeidstype og lokalisering, heller enn tilknytning til formelle leverandører og oppkjøpere i formell sektor. Det gjør det vanskelig å stille krav mot dem. Et av CTCP sine langsiktige mål er å kunne ansvarliggjøre disse leverandørene, slik at de kan betale sin andel i trepartsordningen som ligger til grunn for det nicaraguinske sosiale sikkerhetsnett. Som hos Joanna, er ikke dette en strategi det er stor oppslutning for blant mine informanter, fordi de ikke har troen på at et slikt prosjekt ville lykkes. Arbeiderne uttrykte en stor tillit til fagforeningen generelt, men dette tyder på at de i praksis framdeles har store utfordringer med å få arbeiderne til å ta en risiko som kan true deres arbeidsforhold på kort sikt. Samtidig kunne en slik motstand ha styrket deres posisjon i det lange løp hvis det hadde vært mulig å få leverandørene til å ta arbeidsgivers del av innbetalinger til INSS. Bermudez, genralsekretær i FNT, mente at tilblivelsen av denne typen protester er et tidsspørsmål, og forklarte at CTCP bare er tre år gammel, og at de først må konsolidere forhandlinger rettet mot lokale myndigheter som vil bortvise dem. Deretter vil CTCP også kunne presse disse uformaliserte arbeidsgiverne gjennom f.eks. streiker.

Hjemmearbeidere kan beviselig samle seg og kjempe for egne interesser. I 1972 gikk 22 kvinnelige hjemmearbeidere ved Hildre fiskevegfabrikk på Mørgekysten til streik for høyere lønn. De streiket i tre måneder og fikk full støtte fra kvinneorganisasjoner og fagforeninger over hele landet. Resultatet av streiken ble nye priser som lå over det de hadde krevd. Dessuten fagorganiserte både de hjemmearbeidende og de ansatte på bedriften seg og valgte hver sine tillitsrepresentanter til et felles klubbstyre (PaxLeksikon 1978:Hjemmearbeid). Det er tydelig at konteksten her er helt annerledes enn i Nicaragua. Fiskevegfabrikken var en hjørnesteinsbedrift i et lite samfunn, det gjorde det mye lettere å danne en oversikt over aktuelle arbeidere. I motsetning er Coca-Cola et multinasjonalt selskap uten egen representasjon i Nicaragua, men antakelig med tusener av tilknyttede selgere i uformell sektor. En medvirkende årsak til at streiken på Mørgekysten var vellykket kan være at det med ”Lov om industrielt hjemmearbeid” fra 1918 ble opprettet et treparts Hjemmearbeidsråd (Jackbo 1973). Noe slikt finnes ikke i Nicaragua, men CTCP har skrevet et lovforslag for å sikre selvstendige arbeidere retten til et verdig arbeid. Det kan være et skritt i retning av større styrings- og forhandlingsmuligheter om det blir vedtatt (CTCP 2007b).

En tillitsvalgt i fagforeningen forklarer den manglende viljen til å organisere seg og sloss for rettigheter med at ”Det finnes en slags konformisme. Det er svært vanskelig i

sektoren. Folk forstår ikke.” Løsningen for denne tillitsvalgte er at de må bli bevisstgjorte og lære om klasseidentitet. Men bildet trenger ikke være så mørkt. Det kan også finnes en motstand og et tankesett, men som ennå ikke gir seg utslag i åpen konfrontasjon. Det er mye å tape på åpen konfrontasjon, de kan tape opparbeidet tillit til kreditorer eller enkle fordeler som Joannas bod. Til gjengjeld oppnår CTCP mye gjennom forhandlinger og lobbyarbeid med sittende myndigheter, som i utgangspunktet er positive til fagforeninger og ønsker å forbedre situasjonen for de fattigste. I mellomtiden får CTCP bygget en organisasjon og et bevisst handlingsalternativ som kan utgjøre en styrke når den politiske vinden skifter og levebrødet reelt er truet for medlemmene. For når det faktisk er truet, som hos sykkeldrosjesjåførene i Chinandega, så stilte 2/3 av medlemmene i klubben opp og var klare til å aksjonere. Få handlinger kontrasterer påstanden ”Vi er fattige – ingen hører på oss” så sterkt som engasjementet hos syklistene i Chinandega.

4.5 Oppsummering

Dette kapitlet har vist hvordan ulike autoritetsfigurer former normene for hva som er et aktverdig arbeid og hva som er uryddig eller upassende. De bidrar til å konstruere et innenfor og et utenfor normen. Det viser seg blant annet i forestillingen om at noen utgjør den ekte arbeiderklassen, mens uformelle arbeidere ikke har en selvstendig organiseringsmulighet og er bare eventuelt gjenstand for en organisatorisk bistand. Gjennom sine handlinger destabiliserer arbeiderne i uformell sektor dette skillet, fordi de uttrykker en yrkesstolthet som ikke vanligvis forbindes med fattigdom og uformelt arbeid. Gjennom sin organiseringsform uttrykker de en tilhørighet som ikke vanligvis forbindes med uformell sektor. Det er nettopp dette som gjør det performative undergravende (Butler 1990). Det er undergravende fordi det tar en handling eller et uttrykk ut av sin kontekst og dermed kommer det tydeligere fram hvilke normer som legges til grunn for den ytringen. Slik kan man si at den originale ytringen parodieres og dermed mister noe av sin dominans. Den originale ytringen i denne sammenhengen er påstanden om at uformelt arbeid ikke er egnet til å bli organisert etter samme modell som arbeid forøvrig.

Et viktig begrep for Butler (1990) er parodi. Man kan si at uformelle arbeidere parodierer når de tar elementer fra andre yrker. De tar yrkesetikk knyttet til næringslivet, de tar organiseringsform og klesdrakt knyttet til formelle arbeidere. Det som parodieres er en uoppnåelig norm og ideal, som ikke kan tilfredsstilles av noen av partene. Når uformelle arbeidere ”parodierer” arbeiderbevegelsen viser de til den uoppnåelige normen som er satt

for arbeidere idet det forutsettes at de kun er ”gutta på gølv”. CTCP viser en balansegang mellom en næringsdriverdiskurs og en arbeiderdiskurs, der de søker anerkjennelse for sitt levebrød som en mellomting. De bruker arbeiderdiskursen for å kreve rettigheter i samfunnet, samtidig som de bruker næringsdriverdiskurs for å bygge selvtillit og respekt. En typisk arbeiderdiskurs anser uformell sektor som et onde og målet er å inkludere alle i formelt arbeid som arbeidere. En typisk næringsdiskurs er den der de anses som mikroentreprenører og må gis et liberalt rom for å utfolde seg. CTCP sin balansegang er en utfordring for arbeiderbevegelser og klasseteorier basert på eierskap til produksjonsmidlene fordi de bruker deres strategier og deres virkefelt men uten å møte resten av forestillingene deres om arbeiderklasse og motstandsstrategier.

Dette kapitlet har vist at fagorganisering i uformell sektor utfordrer forestillingen om arbeiderklasse fordi de bruker deres språk og organiseringsform uten å ha deres arbeidsrelasjoner. Det utfordrer også forestillingen om at uformelle arbeidere ikke tilhører arbeiderklassen fordi de har komplekse bånd til formell sektor, til tider så tette at generalsekretæren i landsorganisasjonen FNT ikke nølte med å kalle dem ”den moderne tids lønsmottakere”. Dette kapitlet har også vist at fagorganisering i uformell sektor utfordrer forestillinger om kollektiv motstand fordi de bygger på en motstand som krever en forståelse av verdighet, men ikke av klasseidentitet. Et tema har vært hvordan frustrasjoner blir snudd til målrettet politisk handling og hvordan de handlingene er med på å forme sysselsatte i uformell sektor som en politisk klasse i seg. Arbeiderne har egne strategier for å opprettholde verdigheten, som fagforeningen enten prøver å sette i system eller omforme gjennom å tilby alternative forklaringsmodeller.

Det er ikke slik at absolutte oppdelinger i basis og overbygning er det mest egnede for å forstå samfunnenes hierarkier i praksis. Økonomisk undertrykkelse kjennes primært gjennom de kulturelle utslagene det gir, fordi materiell basis og normativ overbygning er uløselig sammenvevd (Scott 1990). Det er ikke nødvendigvis slik at enhver underklasse er en arbeiderklasse, men når deres undertrykkelse er basert på arbeidet, og deres motstand mot den undertrykkelsen finner sin organiserte form gjennom fagforeninger, er det heller ikke nødvendig slik at det er arbeidskontrakten som er det viktigste kriteriet for å forstå hva som utgjør arbeiderklassen.

5 **Klassetrøbbel**

Det overordnede tema for denne oppgaven har vært hvordan fagorganisering i uformell sektor utfordrer forestillinger om arbeiderklasse og forutsetningene for kollektiv motstand. Dette kapitlet trekker sammen de viktigste innsiktene fra oppgaven for å svare på det spørsmålet. Slutten på kapitlet vil også snu problemstillingen og åpne for en debatt om hvordan forestillinger om fagorganisering utfordres hvis både forestillingene om arbeiderklasse og kollektiv motstand tilpasses uformell sektor.

5.1 Gjør de klasse, eller gjør de noe helt annet?

En stadig voksende andel av verdens sysselsatte jobber utenfor det regulerte arbeidslivet, som selvsysselsatte, midlertidig ansatte og kontraktører. Alle disse gruppene faller utenfor den idealtypiske forståelsen av arbeiderklassen. Dermed umyndiggjøres de i teoriene som skal gi arbeiderne midlene til å forbedre sin egen hverdag, fordi f.eks. marxismen forutsetter arbeidsrelasjonen mellom lønnsinntakere og kapitaleiere.

For å forstå hvordan fagorganisering i uformell sektor utfordrer forestillinger om motstand, har denne oppgaven valgt vekk begrepet falsk bevissthet til fordel for skjulte manuskripter (Scott 1990). Det åpnet en mulighet for å se bak en tilsynelatende konformitet etter mer skjulte motstandsformer. Slik motstand kan kalles infrapolitikk. Diskusjonen av empirien fra Nicaragua viste ulike måter arbeiderne i uformell sektor gjør motstand mot kulturelle uttrykk for økonomisk undertrykkelse. De bruker et sterkt indre samhold for å gjenskape verdighet de taper i møte med autoriteter, f.eks. ved å samarbeide om priser. De parodierer de herskendes tegn ved å snu maktens språk mot makten selv. Flor latterliggjorde valgkampslagordet til presidenten ved å bruke det som latrinevegg. Sykkeldrosjesjåførene latterliggjorde ordføreren da han overskred sin rolle som verdig autoritet. De motsetter seg de herskendes regler for å kunne gjøre motstand men i en så liten skala at de ikke trenger å frykte represalier. Sykkeldrosjesjåførene syklet midt i veien, sannsynligvis mot bedre vitende, for å gjøre motstand mot drosjer som truer levebrødet deres. Handlinger kan også være performative, de kan uttrykke noe. Ved å ta elementer fra næringslivets diskurs, f.eks. deres klesstil, destabiliserer arbeiderne i uformell sektor normen som tilsier at de er urespektable og uverdige.

Disse handlingene har tre funksjoner, de gjenvinner verdighet, de skaper et indre samhold og fellesskap, og de gir utløp for frustrasjon og motarbeider undertrykkelse. Disse måtene å motarbeide undertrykkelse ufordrer tradisjonelle forestillinger om kollektiv motstand. Måten de skaper et indre samhold og fellesskap danner grunnlaget for en identitet som skapes gjennom handlingene, og som dermed kan utfordre tradisjonelle forestillinger om hvordan arbeiderklassen formes som politisk klasse. Disse elementene danner grunnlaget for å skissere en forståelse av klasse som baserer seg på hva de sysselsatte i uformell sektor gjør heller enn hvorvidt de mottar lønn. Alle disse handlingene kan forstås som motstand mot arbeidsforholdene de lever under, og dermed arbeiderklassehandlinger, selv om de ikke har en uttalt begrunnelse i klasseinteresser. Motstand mot yrkesbasert undertrykkelse trenger ikke være organisert av parti eller fagforening, og den trenger heller ikke være høyprofilert og uttalt som streiker eller demonstrasjoner. Arbeidere i uformell sektor yter en indirekte motstand gjennom å utfordre skillene som trekkes mellom dem og ekte arbeidere, og mellom dem og næringslivet, ved at de låner elementer som assosieres med respekt og verdighet. Slik gjør de motstand mot sosiale normer som legitimerer at noen har makt og velstand mens andre ikke har den muligheten. Framstillingen av arbeidere i uformell sektor som initiativløse eller kunnskapsløse har fungert som en forklaring for deres vedvarende fattigdom. Når de framstiller seg selv som ansvarlige og respekterte bruker de maktens eget språk for å destabilisere det skillet. Derfor utgjør denne motstanden en sosial kritikk av de strukturene som opprettholder fattigdom gjennom manglende tilbud til skolegang, utdanning og sosiale velferdsordninger.

For at de skjulte manuskriptene skal bli formulert, trenger de undertrykte et trygt rom. Det rommet kan bli dannet av fagforeningen. CTCP bidrar til å forme manuskriptene gjennom bevisstgjøring om strukturelle prosesser som ligger bak de sosiale og kulturelle utslagene for undertrykkelse. Det skjer gjennom møter, konferanser og seminarer. Denne bevisstgjøringen har også en annen funksjon, den er bemyndiggjørende. Medlemmene i fagforeningen bli gradvis tryggere på sine muligheter til å gjøre motstand. Det er ikke sikkert at streik er en umulig motstandsform, selv om det ofte forutsettes at fagforeninger for uformell sektor mangler streikevåpenet fordi de mangler formaliserte arbeidsforhold. Mange arbeidere i uformell sektor har arbeidsrelasjoner med foretak i formell sektor, og fungerer som faste utsalgspunkter for deres varer. Det er ikke utenkelig at disse arbeiderne skal kunne kreve formaliserte arbeidsforhold og betaling av andeler til INSS. Det skjer sannsynligvis ikke med det første, før det kreves mye organisasjonsbygging, og arbeiderne selv må komme til et punkt der de tør å gjøre infrapolitikken mer uttalt. Hvis de undertykte føler seg trygge

på at de ikke vil få uproporsjonalt store represalier, eller blir tvunget til det fordi småskalamotstand ikke er tilstrekkelig så vil de også ty til mer drastiske metoder (Scott 1990). Derfor kan fagforeningen være det som skal til for å rette motstanden mot økonomisk undertrykkelse direkte mot de økonomiske strukturene, som f.eks. arbeidsrelasjonene utgjør. Både pirat-CD-selgerne og sykkeldrosjesjåførene arrangerte store demonstrasjoner for å prøve å sikre sitt levebrød da offentlige reguleringer truet dem. Suksessen deres var begrenset, men det var ikke de uformelle arbeidernes evner til å organisere seg kollektivt det berodde på.

Gjennom infrapolitikk gjør arbeiderne i uformell sektor kulturell motstand mot undertrykkelse, gjennom fagforeningen formes muligheter for å gjøre økonomisk motstand. Begge disse motstandsformene er klassebaserte handlinger. Arbeiderklassen og kollektiv motstand forutsetter hverandre så lenge formålet med å skille ut en arbeiderklasse er å gi et grunnlag for kollektiv motstand. Da kjennetegnes arbeiderklassen nettopp gjennom de motstandsformene de anvender og begrunnelsene for det. Dermed er det mulig å forsvare en performativ forståelse av klasse, og hevde at fagorganiserte arbeidere i uformell sektor *gjør klasse*. Det gjør de ved benytte arbeiderklassens organiseringsformer, og plasserer seg inn i en samfunnsforståelse med arbeiderklasse og borgerskap. Samtidig er uformelle i fagbevegelsen en utfordring, men overkommes den motforestillingen vil ideen om en forent arbeiderklasse komme styrket ut. Slik en performativ forståelse av kjønn har utfordret den tradisjonelle feminismens begrensning av sitt subjekt til hvite middelklassekvinner, kan en performativ forståelse av klasse utfordre den tradisjonelle forståelsen av at fagforeningers subjekt er hvite industriarbeidermenn. Performativitet har aktualisert feminismen både som politisk og teoretisk verktøy, og har muligheten til å aktualisere fagforeninger på samme måte gjennom å gjøre dem relevant for et flertall heller enn et mindretall av arbeidere.

5.2 Økonomisk krise og uformell sektor

Høsten 2008 har en krise i boligfinansieringen i USA spredd seg til store deler av verden, og selv tilhengere av den nyliberale modellen som krisen bygger på karakteriserer det som ”et sammenbrudd i konkurranse-markedets sentrale søyle” (Greenspan 2008:4). Dermed har den økonomiske krisen konsekvenser langt utenfor USA og finansverden. Økte råvarepriser var begynt å gjøre seg gjeldende allerede vinteren 2007, spesielt bønner og bensin steg i pris. Effektene for arbeidere i uformell sektor er omfattende. Deres kunder er primært andre arbeidere. Når råvareprisene stiger, og kundenes lønninger ikke gjør det, blir uformell sektor

presset fordi utgiftene øker, mens de har få muligheter til å ta igjen på inntektssiden. Inntektsmulighetene til de sysselsatte i uformell sektor presses også fra andre hold. Etter IMF-krisen i Asia i 1997-98 fastslo ILO (2002:10) at ”sysselsetting i uformell sektor har en tendens til å øke i perioder med økonomisk krise”. Det var nok ikke en engangsforeteelse. Oppgaven har flere ganger vist de sterke båndene mellom formell og uformell sektor, derfor vil den økonomiske krisen påvirke arbeidstakere i uformell sektor også. Nedgangen i forbruket i de gamle industrilandene gjør at eksportrettet industri i sør taper, og fører dermed til oppsigelser. Slik øker antallet som prøver å finne seg en inntekt i uformell sektor, det kan forverre arbeidsforholdene i sektoren fordi det blir flere konkurrenter. Fagforeningen vil dermed få en viktigere rolle. Gjennom medlemskortet, som gir en slags kommunal tillatelse til å etablere seg, vil de fungere ytterligere som en regulerende faktor i arbeidslivet, og velferdstjenestene de tilbyr vil bli mer ettertraktet etter hvert som medlemmenes økonomi presses. Industriens muligheter til å si opp arbeidere i nedgangstider, og de oppsagte arbeidernes søken etter arbeid i uformell sektor reaktualiserer Marx’ (1867) forståelse av en industriell reservearmé, og Harveys (2005) forståelse av akkumulasjon gjennom frarøvelse som begreper for å forstå prosesser i uformell sektor.

Selv om jeg ikke mener at akkumulasjon gjennom frarøvelse bare finnes i periferien, er det definitivt slik at noen av dens mest ondsinnede og inhumane manifesteringer viser seg i de mest sårbare og fordervede regionene av den ujevne geografiske utviklingen (Harvey 2005:169).

Trygg, skjult motstand blir som oftest ikke omformet til åpen motstand før levebrødet er truet (Scott 1990). Arbeidere uten formaliserte arbeidsforhold, f.eks. kontraktører og hjemmeprodusenter er de mest utsatte for nedskjæringer i industrien. Dermed kan en økonomisk krise true deres levebrød så sterkt at de er villige til å ta risikoen ved å stille krav til arbeidsgiverne sine. Dette er en utfordring for CTCF og andre som organiserer den uformelle sektoren. Den økonomiske krisen vil også utfordre CTCF om organisasjonen skal fylle sitt mål som en politisk aktør. Svært mange forstår dagens økonomiske krise som et resultat av ekstrem nyliberalisme. Nicaragua er tidligere omtalt som en ”neoliberal darling” på grunn av sin velvillighet til å følge opp de internasjonale finansinstitusjonene sine krav om liberalisering for å få lån (Pisani & Pagan 2004b). Dette gir fagforeningen en utfordring om å omforme sine krav rettet mot staten og sin kritikk rettet mot nyliberalismen, slik at de store ordene blir konkrete krav. Et slikt krav kan være å kreve et annerledes system som i

større grad kan åpne for universelle velferdsløsninger slik vi kjenner fra Norge¹⁸. Det krever at fagforeningen og deres støttespillere endrer synet på forholdet mellom formell og uformell sektor. Hvis uformelle arbeidere fortsatt forstås som en svak og ukoordinert mengde uten muligheter til å forme sin egen posisjon i samfunnet og økonomien, vil uformell sektor også denne gangen bare ta støytten og avverge at profittens fallende rate skader den nyliberale modellen.

En reversering [av nyliberal politikk] som involverer bruk av ulike makroøkonomiske virkemidler på en global skala, er avhengig av en grunnleggende endring i de globale maktforholdene mellom arbeidskraft og kapital. Om en slik endring kan gjennomføres avhenger, i det minste delvis, nettopp på spørsmålet om uformell sektor kan bli organisert av fagforeninger (Gallin 2001:534).

Fagforeningen i Nicaragua står ovenfor store utfordringer etter hvert som dagens økonomiske krise utvikler seg og levekårene i uformell sektor forverres. Samtidig har fagbevegelsen et manøvreringsrom under FSLN sin nåværende regjering (2007-2010) som de risikerer å miste dersom neste regjering ikke er like positive til sivilsamfunnet og fattigdomsbekjempelse.

5.3 Ny sosial fagbevegelse?

Det er uvanlig at uformelle arbeidere utgjør en så stor andel av en fagforening som de gjør i FNT i Nicaragua, der CTCP er et av de største forbundene. Til gjengjeld er det ikke utenkelig at utradisjonelle grupper blir en viktigere del av medlemsmassen i mange fagforeninger, både i nord og i sør. Hvis uformell sektor kombineres med teorier om endringer i klassestrukturen i nord (f.eks. Castree 2004, Bourdieu 2005, Hardt & Negri 2005, Wright 2005) finnes det en betydelig litteratur som tilsier at flertallet av verdens arbeidstakere ikke arbeider i direkte tilknytning til produksjonsprosessen. Det vil få konsekvenser for hvordan fagforeningene fungerer som samfunnspolitisk aktør. For hvis både forestillingene om arbeiderklasse og kollektiv motstand tilpasses uformell sektor og andre utradisjonelle arbeidere, hvordan utfordres fagorganisering?

Hovedstrømmer av vitenskap vil alltid bli utfordret fra andre retninger som vektlegger andre elementer og finner andre svar. Det har også har skjedd innen kjønnsforskningen. Først ble ”de skeive” beskrevet i all sin avvikenhet og det ble gradvis etablert som et eget studiefelt. Neste generasjon kunne skrive anomaliene inn i endrede

¹⁸ Bermudez, generalsekretær i FNT, i intervju.

generelle teorier, etter at de er beskrevet tilstrekkelig separat til å kunne inkluderes uten å forsvinne. Kjønnforskningen betegner seg selv som i en tredje bølge nå, der mange teoretiserer om kjønn med bakteppe i overskridelsen og alternativene. Dit kan også fagforeningslitteraturen bevege seg, om den teoretiserer om arbeid og forholdet mellom klassene ved å inkludere uformelle arbeidere. Kombinasjonen av fagbevegelse, klasse og diskursive perspektiver om performativitet er ikke uproblematisk, men den kan være et skritt i retning av en fagforeningsteori som tar utgangspunkt i det reelle flertallet av arbeidere, heller enn det abstraherte og uoppnåelige idealet.

For å kunne fylle sitt potensial som en aktør for strukturell endring må fagbevegelsen begynne å se lengre enn umiddelbare forbedringer for egne medlemmer, og se sin posisjon i forhold til både bønder, jordløse og uformelle arbeidere i sør (Callinicos 2003). Dette kan kalles 'nye sosiale fagbevegelser'. Det vil si en fagbevegelse som inkluderer et bredere politisk perspektiv og tar i bruk nye arbeidsmåter inspirert av de sosiale bevegelsene. Det er nytt å sette disse to typene bevegelser sammen, de har ofte blitt sett som motsetninger. Sosiale bevegelser er ofte forstått som mer tids- og stedsspesifikke enn fagbevegelsen (Routledge 2003). I tillegg har sakene deres et mer konkret sosialt eller politisk mål enn fagbevegelsen, som primært har økonomiske mål. Noen har gått så langt som å hevde at framveksten av nye sosiale bevegelser beviser fagbevegelsenes endelige død, fordi de overtar medlemmene og er bedre tilpasset en globalisert tidsalder (f.eks. Marcuse og Touraine i Sklair 1995). Harvey (2005:171-172) skylder denne tankegangen på postmoderne teoretikere som har "en tendens til å avvise fagbevegelsen som en lukket, modernistisk, reaksjonær og undertrykkende organisasjonsform som må avløses av mer fleksible og åpne postmoderne former for sosiale bevegelser" fordi de sosiale bevegelsene i større grad omfavner mangfoldet av identiteter og tilhørigheter.

Det er flere som påpeker industriarbeiderklassens svakhet fordi den ikke er like hegemonisk som idealet tilsier (f.eks. Beck 2000, Edgell 2006). Mange av dem tar likevel utgangspunkt i en vestlig, postindustriell og informasjonssamfunnsorientert verdensforståelse (f.eks. Hardt & Negri 2004, 2005). Intensjonen om å danne et begrep med global utstrekning, men som i sin beskrivelse begrenses innenfor et vestlig verdensbilde, usynliggjør andre muligheter og andre arbeidsformer. Moody (2005) har i hovedsak et Nordperspektiv, der de fleste eksemplene stammer fra USA. Utgangspunktet for en ny organiseringsmodell er fortsatt i de tradisjonelle eliter, enten det er den tradisjonelle fagbevegelsen eller de intellektuelle. Sannsynligheten for at andre sosiale grupper, som ikke passer inn i de tradisjonelle organisasjonsformene, skal gå i front virker ikke til å figurere

som en mulighet. Hvis fokuset legges i sør, hvor uregulert arbeid er normen og ikke avviket, må også organiseringsmodellene ha det utgangspunktet og utfordre fabrikkarbeidernes særstilling i fagbevegelsen. Da har teorier om fagbevegelsen mye å lære av å studere CTCP og andre fagforeninger i uformell sektor som en del av motstanden mot globalisert kapitalisme, ikke som en underordnet og avhengig organisasjonsform.

I en sosial fagbevegelse skal de organiserte arbeiderne bruke sin styrke for å alliere seg med andre svakere og enda mer utnyttede grupper i samfunnet (Moody 2005). Slik skapes sterkere allianser gjennom å inkludere både nye grupper og nye kamper. Her skiller fagforeningen i Nicaragua seg ut, fordi det kan virke til at det er nettopp CTCP, som representerer de fattige, arbeidsledige og selvstendige arbeiderne, som har de sterkeste båndene til sosiale bevegelser utenfor fagbevegelsen. En annen forskjell fra situasjonen i Nicaragua er at i beskrivelsen av sosiale fagbevegelser er det den tradisjonelle fagbevegelsen som skal være den strategiske motoren, mens andre sosiale bevegelser skal favne massene av dårligere organiserte og posisjonerte arbeidere (Moody 2005). Det kan skyldes at fagforeninger for uformelle arbeidere, som CTCP, er en sjeldenhet, og at det er derfor de ikke inkluderes som en kraft i seg selv. Til gjengjeld har CTCP, og noen få tilsvarende organisasjoner som SEWA, muligheter som ikke blir brukt dersom det er de tradisjonelle fagforeningene som skal gå i front. Nettopp fordi f.eks. CTCP er nødt til å tenke nytt og ty til nye metoder og nye allianser, har de en mulighet til å bygge organisasjonsformer som er mer nyskapende.

Diskusjonen av empirien fra Nicaragua viser at de uformelle arbeiderne er en selvstendig motstandskraft, om enn i utradisjonelle former. De gjør uoppfordret motstand mot undertrykkende normer og stereotyper ved å bruke dem selv, og ved å bygge et sterkt indre samhold. I tilfeller hvor det ikke er tilstrekkelig, er fagbevegelsen en viktig drivkraft i å skape et rom for å utarbeide mer målrettet motstand. Fagbevegelsen står for sterke tradisjoner som gir medlemmene en forståelsesramme av at de kan skape endring fordi de er del av en større struktur. Når sysselsatte i uformell sektor identifiserer seg med arbeidere forøvrig gjennom en deltakelse i fagbevegelsen, kan man si at de gjør klasse, og at den klassen er en arbeiderklasse, om enn forstått gjennom andre kriterier enn lønnsforholdet. Det er en utfordring fra et teoretisk perspektiv, men først og fremst er det en praktisk mulighet til å inkludere flere aktører i demokratiske institusjoner og arbeide for et anstendig arbeidsliv for alle.

Referanseliste

- Acevedo, I. 2007. "Sobrevivido, como 'pirata'" i *El Observador Economico* 24. april 2007. Fundación Internacional para el Desafío Económico Global, Managua.
- Agamben, G. 1998. *Homo sacer: sovereign power and bare life*. Stanford University Press, Stanford, Calif.
- Amin, S. 1976. *Unequal development. An essay on the social formations of peripheral capitalism*. Harvester Press, Hassocks, New York.
- Austin, J. L. 1962. *How To Do Things with Words*. Oxford University Press, London, Oxford and New York.
- Beck, U. 2000. *The brave new world of work*. Polity Press, Cambridge.
- Boudon, R. 2001. *The origin of values: sociology and philosophy of beliefs*. Transaction Publ., New Brunswick, N.J.
- Bourdieu, P. 1985. "The Social Space and the Genesis of Groups." *Theory and Society* 14 (6 - Nov.): 723-744.
- Bourdieu, P. 2005. *Distinksjonen*. Bokklubben, Oslo.
- Bromley, R. 1978. "Introduction - the urban informal sector: Why is it worth discussing?" *World Development* 6 (9-10): 1033-1039.
- Brown, A. 2006. *Contested space: street trading, public space, and livelihoods in developing cities*. ITDG Publishing, Bourton on Dunsmore, Rugby.
- Brubaker, R. and F. Cooper 2000. "Beyond "Identity"." *Theory and Society* 29 (1): 1-47.
- Butler, J. 1990. *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. Routledge, New York.
- Butler, J. 1993. *Bodies that matter: on the discursive limits of "sex"*. Routledge, New York.
- Butler, J. 1997a. *Excitable speech: a politics of the performative*. Routledge, New York.
- Butler, J. 1997b. "Merely Cultural." *Social Text* (52/53): 265-277.
- Callinicos, A. 2003. *An anti-capitalist manifesto*. Polity Press, Cambridge.
- Castells, M. 2000. *The information age: economy, society and culture*. Blackwell, Oxford.
- Castells, M., A. Portes, et al. 1989. *The Informal economy: studies in advanced and less developed countries*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, Md.
- Castree, N. 2004. *Spaces of work: global capitalism and the geographies of labour*. SAGE, London.
- Chu, C. 2007. "Creación de Capacidades Para Ordenar el Trabajo Informal en Nicaragua." fra <http://www.ctcp-nic.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=9>. Oppsøkt 26.05.07.
- Crapanzano, V. 1980. *Tuhami: Portrait of a Moroccan*. University of Chicago Press, Chicago.
- Cresswell, T. 1996. *In place/out of place: geography, ideology, and transgression*. University of Minnesota Press, Minneapolis, Mn.

- CTCP 2005. *Informe IV Congreso de los Trabajadores por Cuenta Propia (CTCP), enero a diciembre 2006*, Hotel Maracas Inn, Managua Nicaragua, CTCP.
- CTCP 2007a. *Caracterización de la Confederación de Trabajadores por Cuenta Propia*. Agosto del 2007. Managua.
- CTCP 2007b. *Ley de protección y defensa de los derechos laborales y humanos de los trabajadores por cuenta propia*. Borrador. CTCP. Managua.
- CTCP 2007c. *Perspectiva de la Economía Popular y la Asociatividad de los Sectores Sociales en Nicaragua*. Managua.
- CTCP 2007d. *Plan Estratégico 2008-2013*. Managua.
- de Soto, H. 2000. *The mystery of capital: why capitalism triumphs in the West and fails everywhere else*. Basic Books, New York.
- de Soto, H. and F. Cheneval 2006. *Realizing property rights*. Rüffer & Rub, Zürich.
- Derrida, J. 1988. *Limited Inc*. Northwestern University Press, Evanston, IL.
- Edgell, S. 2006. *The sociology of work: continuity and change in paid and unpaid work*. Sage, London.
- Engels, F. 1881. "Trades Unions." *The Labour Standard* 4 (May 28, 1881.)
- Foster, P., R. Gomm, et al. 1996. *Constructing educational inequality: an assessment of research on school processes*. Falmer Press, London.
- Gallin, D. 2001. "Propositions on Trade Unions and Informal Employment in Times of Globalisation." *Antipode* 33 (3): 531-549.
- Greenspan, A. 2008. *Testimony of Dr. Alan Greenspan*. Committee of Government Oversight and Reform. 23. Oktober 2008. Washington D.C., Congress.
- Haraway, D. 1988. "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective." *Feminist Studies* 14 (3): 575-599.
- Hardt, M. and A. Negri 2004. "Mengden." *Agora* 4 (2004): 28-63.
- Hardt, M. and A. Negri 2005. *Imperiet*. Spartacus, Oslo.
- Hart, K. 1973. "Informal Income Opportunities and Urban Employment i Ghana." *The Journal of Modern African Studies* 11 (1): 61-89.
- Harvey, D. 2005. *Den nye imperialismen*. Oktober, Oslo.
- Hill, E. 2001. "Women in the Indian Informal Economy: Collective Strategies for Work Life Improvement and Development." *Work Employment Society* 15 (3): 443-464.
- ILO 2001. *Booklet 4. Organizing the unorganized: informal economy and other unprotected workers. Promoting Gender Equality - A Resourc Kit for Trade Unions*. Gender Promotion Programme - International Labour Office, Geneva.
- ILO 2002. *Women and Men in the Informal Economy: A statistical picture*. International Labour Organization, Geneva.
- ILO/TUIS 1999. *Trade Unions and the Informal Sector: Towards a Comprehensive Strategy*, International Labour Office (ILO)/Trade Unions Internationals (TUIS), Geneva.
- INEC 2006. *VIII Censo de Poblacion y IV de Vivienda*. Instituto Nacional de Información de Desarrollo, Gobierno de Nicaragua, Managua.

- Jackbo, E. 1973. *Ervervsmessig hjemmearbeid: utvalget til å vurdere ordningen med industrielt hjemmearbeid etter lov av 15. februar 1918, oppnevnt ved kongelig resolusjon 20. desember 1968 ; utredningen avgitt 1. juni 1973*. Universitetsforl., Oslo.
- Krueger, A. O. 2000. *Economic policy reform: the second stage*. University of Chicago Press, Chicago.
- Kuznet, S. 1955. "Economic growth and income inequality." *American Economic Review* 45 (March): 1-28.
- Laclau, E. 1971. "Feudalism and Capitalism in Latin America." *New Left Review* no. 67
- Lambert, R. and E. Webster 2001. "Southern Unionism and the New Labour Internationalism." *Antipode* 33 (3): 337-362.
- Lewis, O. 1968. *A study of slum culture: backgrounds for La Vida*. Random House, New York.
- Liedman, S.-E. 1999. *I skuggan av framtiden: modernitetens idéhistoria*. Bonnier, Stockholm.
- Loxley, J. 2007. *Performativity*. Routledge, London.
- Luxemburg, R. 1913. "The Reproduction of Capital and its Social Setting".i Stark, W. 1913. *1951 The Accumulation of Capital.*, Routledge and Kegan Paul Ltd, London.
- Maloney, W. F. 2003. *Informality revisited*. World Bank, Washington, D.C.
- Martinez, A. 2006. *ingen tittel*. power point, CTCP, 24.04.2006, Guatemala.
- Martinez, A. 2007. *Nota de Prensa*. pressemelding, CTCP, 21.juni 2007, Managua.
- Marx, K. 1867. *Kapitalen: kritikk av den politiske økonomien, Første bok, Kapitalens produksjonsprosess*. Forlaget Oktober (2005), Oslo.
- Marx, K. udatert. *The eighteenth brumaire of Louis Bonaparte*. NetLibrary, Boulder, Colo.
- Marx, K. and F. Engels 1848. *Det kommunistiske manifest*. Falken forl. 1984, Oslo.
- Mayorga, F. J. 2007. *Megacapitales de Nicaragua*. Ediciones Albertus, Managua.
- MIFIC 2006. *Propuesta de una politica industrial en Nicaragua*. El Ministerio de Fomento, Industria y Comercio, Gobierno de Nicaragua, Managua.
- Moody, K. 2005. "Toward an International social-movement unionism".i Amooore, L. 2005. *The global resitance reader*, Routhledge, London and New York.
- Morales, E. and A. Perez G. 2007. *Condiciones Laborales de las Mujeres Trabajadoras por Cuenta Propia Ubicadas en los Semaforos de Metrocentro, UCA y Sector de la UNI en la Ciucad de Managua*. Universidad Centroamericana, Managua.
- Munck, R. 2002. *Globalisation and labour: the new 'great transformation'*. Zed Books, London.
- Núñez, O. 2006. *La Ogligarquía en Nicaragua*. Cordinadora Social Nicaraguense, Managua.
- Nustad, K. G. 2003. *Gavens makt: norsk utviklingshjelp som formynderskap*. Pax, Oslo.
- PaxLeksikon* 1978. Pax forlag, Oslo.
- Peck, J. 1996. *Work-Place: The Social Regulation of Labor Markets*. Guilford, London.

- Pisani, M. J. and J. A. Pagan 2004a. "Sectoral Selection and Informality: a Nicaraguan Case Study." *Review of Development Economics* 8 (4): 541-556.
- Pisani, M. J. and J. A. Pagan 2004b. "Self-employment in the era of the New Economic Model in Latin America: a case study from Nicaragua." *Entrepreneurship & Regional Development* 16 (4): 335-350.
- Portes, A. 1985. "Latin American Class Structures: Their Composition and Change During the Last Decades." *Latin American Research Review* 20 (3): 7-39.
- Portes, A. and K. Hoffman 2003. "Latin American Class Structures: Their Composition and Change During the Neoliberal Era." *Latin American Research Review* 38 (1): 41-82.
- Pratt, N. 2006."Kap. 3: Informal enterprise and street trading: a civil society and urban management perspective".i Brown, A. 2006. *Contested space: street trading, public space, and livelihoods in developing cities*, ITDG Publishing, Bourton on Dunsmore, Rugby.
- Rakodi, C. and T. Lloyd-Jones 2002. *Urban livelihoods: a people-centred approach to reducing poverty*. Earthscan, London.
- Ramazanoglu, C. and J. Holland 2002. *Feminist methodology: challenges and choices*. Sage, London.
- Routledge, P. 2003. "Convergence space: process geographies of grassroots globalization networks." *Transactions of the Institute of British Geographers* 28 (3): 333-349.
- Sanyal, B. 1991. "Organizing the self-employed. The politics of the urban informal sector." *International Labour Review* 130 (1): 39-56.
- Scheyvens, R. and D. Storey 2003. *Development fieldwork: a practical guide*. Sage, London.
- Scott, J. C. 1985. *Weapons of the weak: everyday forms of peasant resistance*. Yale University Press, New Haven, Conn.
- Scott, J. C. 1990. *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*. Yale University Press, New Haven.
- Sklair, L. 1995. *Sociology of the global system*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Sola, R. 2007. *Estructura Productiva de Nicaragua*. Universidad Centroamericana, Managua.
- Stake, R. E. 2006. *Multiple case study analysis*. The Guilford Press, New York.
- Thomas, H. 1995. *Globalization and third world trade unions: the challenge of rapid economic change*. Zed Books, London.
- Todaro, M. P. 1969. "A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries." *The American Economic Review* 59 (1): 138-148.
- Vargas, O.-R. 2006. *Nicaragua 2015, Los Objetivos de Desarrollo del Milenio*. Centro de Estudios de la Realidad Nacional (CEREN), Managua.
- Weininger, E. B. 2005."Foundations of Pierre Bourdieu's class analysis".i Wright, E. O. 2005. *Approaches to class analysis.*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Winther Jørgensen, M. and L. Phillips 1999. *Diskursanalyse som teori og metode*. Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg.

Wright, E. O. 1985. *Classes*. Verso, London.

Wright, E. O. 2005. *Approaches to class analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.